ВЕЖІ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

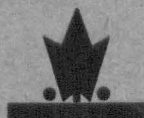

Р. I ЛИСТОПАД 1947 Ч. 1

Зміст

ВЕЖІ
МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ
РЕДАҐУЄ КОЛЕҐІЯ
Адреса Редакції й Адміністрації:
München, Rosenheimer-Str. 46a/114

ВЕЖІ

МІСЯЧНИК КУЛЬТУРИ

РІК I ЛИСТОПАД 1947 ЗОШИТ 1

МИКОЛА ЗЕРОВ

Будівникові

Ще прийде він, не архітект — поет,
Старих будівників новий нащадок,
У білий мармур сходів і площадок
Оздобить кожний прияр і бескет.

Зламає будівельний трафарет,
Безстильних років соромітний спадок,
Злетить над городом на крилах гадок
І вроду-бранку визволить з тенет.

Сади нагоряні, піски відлеглі
В бетоні, склі і спондиловій цеглі
Простелять творчости нової тло;

Огнями ночі процвітуть перлисто
І скажуть — ми не прадідне село,
Ми — днів майбутніх величаве місто.

29. IV. 1930.

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

*
* *

Ніч... а човен — як срібний птах!...
(Що слова, коли серце повне!)
— Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий, ненадійний човне!

І над нами й під нами горять світи...
І внизу і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний!

Є. М.

Зовсім інші

Бачу їх, високих і русявих,
зовсім інших, не таких як ми.

«Ода до прийдешнього.»

Є прикметним, що сини Олеся й Вороного — штандартних поетів Передвідродження — були теж поети. Це не завше трапляється. Але найбільш прикметним є те, що сини були з о в с і м і н ш и м и поетами, аніж їх батьки.

Може ніколи в світовій літературі не відбилася так яскраво на двох поколіннях раптовна зміна літературних діб, та ще й на батьках і на дітях літерально т і є ї с а м о ї родини. Що більше — в синах обох голосних поетів попередньої доби наша поезія знайшла якби доповнення і довершення всього того, що в батьках було лише в зародку, або чого й зовсім у них бракувало.

I

Микола Вороний, як письменник, з'являється на переломі XIX й XX століть. Згадаймо, який бурхливий у літературі то був час!

Відумирали — принаймні у нас, на сході Европи — епігони гайнівщини та позитивізму (в був. Росії — т. зв. реалізм і Надсон), з Франції напливало щось незнайоме і незрозуміло-нове, що носило ні до чого не обов'язуючу назву «декадентства» і що осідало в нас туманами і хмарами символізму. Дуже характеристичне для сходу Европи, що з Франції не йде тоді ані Леконт де Ліль, ані Ередія — вони прийдуть значно пізніше, щоб розвіяти імлу, якою саме Верлен, Матерлінк, Роденбах окутували французький Парнас. Також Вергарн прийде значно пізніше. І хоч саме російський «народник» Мельшін (П. Я.) переклав Бодлера, то, розуміється, той Бодлер нічого спільного не мав зі справжнім. По сусідству у поляків вибухнув цілий космос протиріч — Млода Польска, в якій одночасно співжили Виспянський, Пшибишевський, епігони позитивізму і навіть пізній Сенкевіч.

Все кипіло, бурлило, ферментувало. Який щасливий час мав Микола Вороний, розпочинаючи свою літературну кар'єру! Не обов'язково було йому бути аж генієм чи видатною, або навіть спеціяльно талановитою людиною: вистачило б йому бути письменником з певною культурою і мистецьким смаком. Але — на жаль — Микола Вороний не мав ані першого, ані другого. Єдине, що в нім було, це — середній актор

та ще, може, матеріял на журналіста. Цього було замало як на поета і рішуче за мало як на поета нової доби, тим більше, що саме елемент акторства є найнебезпечнішим, а може й згубним, складником у психічній структурі кандидата на поета. Та все ж, у провінціяльних умовах старого «українства», Миколі Вороному дуже пощастило, бо ж вимоги нашої громади є й досі скромні, а тодішньої й поготів: вистачило писати по-українському і належати до старо-української секти, цебто співпрацювати у «Раді» і ходити на вистави до Троїцького Народнього Дому.

Міцно-хуторське «декадентство» («Я красу люблю, як рідну Україну», або латинський заголовок — Ad Astra), підозрілі переклади з Мореаса (чому? — чи не тому, що саме ті речі переклав був передтим Брюсов?), велика шевелюра, специфічний крават і романтичне пенсне — цього всього вистачило для портрету в «Історії письменства» Єфремова і для цілосторікової аналізи «Євшан-зілля» ... Для мене й досі незрозуміле, як це Єфремов, людина так обізнана з російською літературою, особливо в її народницькій частині XIX ст., міг переочити, що оспіване ним у його історії Євшан-зілля Вороного було начисто переписане з одноіменної, однострофної, односкладової і стилістично однакової поеми Майкова Євшан-трава? Це справді загадкова обставина. Цього міг не знати Франко, який несвідомо прислужився реклямою «друзяці — Миколі» в знаній віршованій відповіді — «Ні, друже мій, не та година . . .», але Єфремов це мусів знати*).

У всякому разі факт, що такий довгий час, аж до доби Петлюри включно, «українство» брало Миколу Вороного надто поважно, дає ще одне свідоцтво, не так, розуміється, Вороному, як середовищу, до якого належав і серед якого діяв, цебто тому ж самому «українству».

Тут не місце спеціяльно зупинятися на творчості Миколи Вороного та й, думаю, немає особливо потреби: для молодшого покоління це ім'я історичне, для літературознавця скласти думку про цього поета буде дуже легко.

Немає сумніву, в віршах Миколи Вороного не все було безнадійно-плоске. Є там натяки на щось інше, є передчуття зовсім інших, але так-таки ніколи нерозквітлих можливостей. Перегортаючи спадщину Вороного, знайдемо там прикметну «Думу на початку XX століття» («Мерці, мерці! Навколо тут

*) Автор цих рядків намагався ще року 1922, отже в віці літературно ще досить „зеленім", розшифрувати історію з Євшан-зіллям, але то був, розуміється, тоненький голосок у справді безмежній пустелі. Лише дуже дрібничковий літературний пошукувач міг би розшукати в архівах відповідне число „Нашої Зорі", р. 1922.

і там, куди не глянеш — скрізь самі ходячі трупи»), міцно і з розмахом написане «Dies irae» («День Божого гніву настав, настав! . . . І пошесті вийшли з таємних печер, мов хижі потвори блукали усюди, в людині шакалом завив людожер, і гинули звірі і гинули люди»). Є там майже клясичний «Палімпсест» . . . Певно, це дало притоку Хвильовому, либонь у «Камо грядеши», назвати Вороного (між іншим, поруч Семенка) жертвою нашого назадницького суспільства. Історик літератури не може нехтувати також немалою працею Миколи Вороного в області стилю, а то й у словництва й строфіці.

II

У відношенні до особи і творчости Марка Вороного наше суспільство й літературознавство мають ще незаплачений борг, а й незамолимий гріх: його юна постать і болючекороткочасна творчість ось гинуть на наших очах. Можливо, що вже й загинули . . .

Поліційний апарат совєтського режиму особливо чуйно слідкував за розвитком юного поета. А що з першого його рядка можна було зорієнтуватися, в якім напрямку піде його розвиток, то літа й дні Марка Вороного були почислені.

Друкувати в УССР свої поезії він не міг — жадна редакція на те не відважилася б. Отже треба було «перебудуватись» . . . І він цю каторжну операцію пробував робити. Кілька друкованих у «Житті й Революції» речей того роду зраджували всю інквізиційну драматичність тієї «перебудови»: поезії були помордовані внутрішнім болем фальшу, а до фальшу він, як справжній поет, зовсім не надавався, — отже його чистий ліричний нурт мутнявів ядом іронії й сичав піною та бризками якоїсь моторошної гістеричности. (Ґротескова «Солдатська пісня» з рефреном — «Соловей, пташечка»). Але і в цім понурім процесі траплялися такі несподівано сильні образи, як:

. . . ізза рогу,
своїм вперед схилившись станом,
я бачу йде Микола Гоголь
і невським кашляє туманом.
А вітер дме шинель горбом . . .

Отже все, що маємо зі спадщини Марка Вороного, який поза всяким сумнівом вже давно не живе, міститься в річниках «Літературно-Наукового Вістника», і лише частково в київському місячнику «Життя й Революція». Там його поезії належить шукати і вже давно зібрати та видати замість макулятури, що видавалося й видається.

За кордоном СССР його речі були підписувані спочатку псевдонімом Марко Антіох, пізніш ініціялами «М. А.» і нарешті, очевидно для непізнання, ініціялами «А. М.», хоч його стиль, навіть для нелітературознавця, був остільки визначений, що не пізнати автора — було неможливо.

Три сонети Марка Вороного, з яких пригадуються лише уривки речень: «Моя вітчизна . . . тобі страшна в віках судилася дорога: Ти бога бачила, такого бога, що віти похилилися в журбі . . .» «Так, від могил земля наша горбата — О, проклинаю всіх, хто є Батий! На переможцях скрізь печать проклята . . .» — можна віднайти в якімсь із пари чисел львівського «Світла», короткочасного журналу з рр. 1924, 1925, 1926 (?). Там же був і портрет поета. Дещо ходило по руках у списках, як напр. (знову ж пригадуються лише окремі речення та фрази) вірші на тему пам'ятника Богдана в Києві і Петра І в Петербурзі.

. . . Бо там, в імлі балтійській, знаєш,
Підвівся він на стременах . . .
Із прірви городу гнилого,
Звір божевільно-мідяний,
Піднявши в чвал коня свойого,
Летить, летить на голос твій.

Хтось із львівських літератів цілком навмання назвав Марка Вороного — неоромантиком. Є в цім одначе велика доза слушности. І може в цім найяскравіша прикмета Марка Вороного.

Романтизм — завше початок епохи, справжній її початок. В Тичині — чоловому поетові початку епохи — стилістично ще догасає символізм. Рильський — у своїм клясицизмі — є взагалі поза епохами. У Филиповичеві чи Плужнику (поза тим дуже скомплікованім явищі) можна прослідкувати нитки недавнього минулого (Маллярме, Анєнскій). Але Марко Вороний — романтик, перший романтик 2О-их рр. XX ст., передовсім тематично й семантично, а згодом і стилістично. Розуміється, досвід символізму, як і парнасизму, отже неоклясицизму нашого, був ним використаний, але лише стилістично. Але вже ритміка його змушує згадувати романтиків XIX ст. (Харківська школа, ранній Шевченко, особливо Лермонтов). Він є типовим поетом кінця 20-их років, що попереджають романтизм століття, сконцентрований звичайно в його 30-их роках.

Значна частина його поезій присвячена тій самій темі і, певно, тій самій особі: розстріляній дівчині. В деяких творах того циклю поет підноситься до нечуваної від часів Шевченка

потужности почуття і вислову. Вони осягають апоґею у віршах, що їх можна було назвати молитвою. Ритмічно ці вірші нагадують знану дактилічну Молитву Лермонтова (Я, матерь божія . . .). Але видається правдоподібним припустити, що то не жадний вплив, ані тим більше наслідування. Це просто несвідомий збіг ритмічно-спорідненої теми — молитви, теми, що її семантична реалізація у Марка Вороного майже нічого спільного не має з Лермонтовом. Коли у Лермонтова молитовний затишок кімнати, благосна лямпада, м'яка скарга й тихе благання, примиренність, — то у Марка Вороного молитва вибухає нестриманою бурею засаднично-непримиренного гніву на убивників, якоюсь аж старозавітньою жадобою возмездія, якоюсь аж старожидівською вимогою до Бога: покарати! Він навіть підказує Богові про «ватаги Богданові», що, разом з херувимами й серафимами, складають Військо Небесне — виконавчу силу Божої кари.

Ця «молитва» Марка Вороного, спазматично-задихана, із затисненим риданням, з клекотом правого гніву — становить один з найсильніших ліричних творів нашої поезії, що своєю чуттєвою наснаженістю дорівнює хіба лише наймíцнішим інвективам Шевченка, хоч і без тіні Шевченкового богобунтарства («А до того — я не знаю Бога») чи арелігійної іронії («А ти, всевидючеє око»). Цілком навпаки! Вірші Вороного — справжня молитва, жагуча й уперта, фанатично-незламна, що одначе ані за крихту не виходить з границь релігійности: жаден теолог не міг би їй щось, під тим оглядом, закинути.

Перебіг життя Марка Вороного залишається незнаним, як таємницею окутане й закінчення того життя. Правдоподібно, був він «зліквідований» десь у добу «Єжовщини» разом з батьком своїм — Миколою Вороним. Все те, чого так разюче бракувало батькові, — безпосередність і сила почуття, величезна літературна (і, певно, загальна) культура, тонке відчуття стилю, а, передовсім, великий і незаперечний талант — усе це яскраво характеризує Вороного-сина і становить яскравий контраст у зіставленні з батьком, який зовсім невлучно в наших історіях літератури продовжує стояти на чолі нової доби.

III

Суперечка про Олеся, що свого часу, десь року 1926, розгорталася була в цікаву дискусію за участю М. Зерова у Києві, не привела, на жаль, до якихось конкретніших висновків, якщо не уважати за висновки, як завше чіткі та майже математично-точні зформулювання Зерова.

В широких і досить таки строкатих колах нашого «літературного суспільства» справа з Олесем стоїть досі нерозв'яза-

ною проблемою, в протилежність до «громадянства», де жадної «проблеми», розуміється, не існує. Для широкої бо «громади» ім'я Олеся є раз на завше величиною сталою і жадних питань воно не викликає. Ім'я те зазвичай ставиться після Шевченка з таким авторитетом, що всяка дискусія була б неможливою й навряд чи доцільною. Цікаво було б довідатися, як стоїть справа з Олесем у молодшого теперішнього покоління . . .

Дві перші книжки поезій Олеся — «З журбою радість обнялась», СПБ, 1907, і «II книга поезій», тоді ж — були для найстаршого покоління — откровенієм, а для нинішнього старшого (ц. т. тодішнього юнацтва) — незабутнім спогадом ранньої молодости й весни, чимсь наподобу першого кохання, що його, як відомо, забути не можна*). Навіть людина такого безпомилкового критичного чуття, як Зеров, і той згадує, як року 1909, «прослухавши на літературній вечірці українського клюбу (в Києві) у авторовім читанні поему «По дорозі в казку», — написав у щоденнику кілька «безладно-захоплених фраз». І Зеров признається, що поезії Олеся тоді «вражали мене свіжістю й безпосередністю, приємною відсутністю банально-цинічних фраз та учительного тону старших поетів».

Тож і не дивно, що дискусія, яка була започаткувалася в Києві, по виході у Книгоспілці року 1925 «Вибраних творів», за редакцією і вступним словом Павла Филиповича, — вщухла і єдиним спогадом про неї залишилася, все ж досить побіжна, стаття М. Зерова — «Поезія Олеся й спроба нового її трактування» («Ad fontes», К. «Слово», 1926).

Очевидно, потрібна була б для остаточної оцінки Олеся ще може дальша перспектива, аніж її маємо дотепер, три роки по смерті поета. Забагато бо чисто чуттєвих, майже особистих, моментів перешкоджають об'єктивному підходові до епохової, будь-що-будь, постаті. Та й поезія Олеся, всупереч загальному переконанню наших літературних кол, зовсім не представляється нам такою «простою», як здавалося б, і як її брав перед 20-літтям навіть такий визначний літературознавець і сам поет, як П. Филипович. І навіть зіставлення віршів В'ячеслава Іванова з сучасними йому віршами Олеся, як це зробив у своїй статті М. Зеров, видається нам невлучним і недоцільним: обидва автори — інструменти занадто вже різні, не кажучи про інші моменти, які утруднювали б таке зіставлення.

---

*) Саме такого образу ужив був автор цих рядків на знанім ювілеї Олеся в Празі, либонь, взимі року 1923, підносячи поетові адрес від редакції та співпрацівників журналу „Веселка" (Ю. Дараган, М. Чирський, М. Грива та інші).

Немає сумніву, що й епітет у Олеся банальний, і метафора зіслизгає в пласку алегорію, і алегоричність та наївна (славнозвісні «Айстри»), і поетика — середнє аритметичне поміж піснею й романсом, і характер творів якийсь естрадно-деклямаційний і далекий від ліричної глибини — все це так . . . Але всупереч всьому — було ж у його віршах і залишається досі щось таке, що зворушує навіть апріорного скептика, що хвилює — не лише, як спогад молодости, — а й примушує навіть вибагливого читача забувати про поетику й формальні моменти.

Думаю, що це «щось» — ніщо інше, як яскравий і безсумнівний т а л а н т Олеся (якраз те, чого, доречі, так жалісно бракувало Миколі Вороному), талант, який, між іншим, м і г б у т и не конче письменницький. Все можна закинути поезіям Олеся, опріч своєрідного б е з п о м и л к о в о г о жесту, тону, розмаху. Коли б він не став письменником, хочеться вірити, що він би став напр. видатним співаком, якимсь другим Алчевським чи Дідуром: такі у Олеся були вроджені, чисто органічні дані, як напр. горло у Шаляпіна, що за свідченням паризького лікаря-ляринґолога мало «ідеальну архітектуру», якої той лікар не бачив ні в кого з десятків тисяч своїх пацієнтів.

Розуміється, талант тоді був діямантом, але не брильянтом. Талантові тому бракувало багато. Можливо, що Олесь не мав набутого наукою літературного смаку. Але Олесь мав п р и р о д н и й мистецький смак, що позволяв йому — в крузі його, розуміється, нешироких творчих можливостей — бути м а й с т р о м. А той смак був майже начисто відсутній у Миколи Вороного, що безустанно старався його набути лектурою чи наслідуванням. В найбільш «елеґантних» своїх досягненнях (напр. тріолети «Правда, ви хотіли б знать, як мене вкусила мушка?») Вороний є все ж нездарним, але Олесь у найбільш банальних, чи навіть вульґарних своїх ліриках («Парубоцькі літа») все ж залишається виразним талантом. Наскільки майже кожен вірш Вороного відгонить дешевеньким, але претенсіональним акторством, настільки ліричний голос Олеся був завше вірний і с п р а в ж н і й, не маючи в собі ані крихти акторського.

Щодо ширини творчих можливостей Олеся, то вона, знову ж, була настільки не вузькою, що в ній знайшлася несподівана, здавалося б, для ліричної природи Олеся, сатирична «Перезва».

Цей збірничок (як і деякі речі, писані для дітей) показує,

які можливості посідав Олесь у крузі своєї творчости, в крузі, що, тих чи інших причин, не був розширений поетом *).

IV

Коли зупинимося над сином Олеся - Олегом Ольжичем, з'являється автоматично думка про особистість поета, думка, що при читанні поезій-«пісень» Олеся майже не приходить. Поезії Олеся — справді «пісні» в розумінні їх пісенної «безособовости»; — не все одно, хто їх створив, чи як вони постали? Але з-поза першого-ліпшого рядка Ольжича виростає особистість автора, взагалі особистість, і то як інтеґрально-складова частина поезій Ольжича.

Особистість митця в його творах відбивається завжди в більшій чи меншій мірі — вагання тут можуть бути значні. Але, в певнім сенсі, найбільш цікавим і характеристичним у творі є саме особистість автора (навіть і тоді, коли вона «відсутня»!), бо та особистість ніде так характеристично не проявляється, як саме в мистецькій творчості. Твір якби зраджує особу митця, він показує в якій мірі мистець є особистістю, характером, волею. І під цим оглядом лірика найбільш показна, бо становить найбільш натуральну, майже «фізіологічну» функцію поета.

Жадні психологічні студії, жадні монографії так не обрисують нам характеру напр., Тичини, як саме геніяльно-безособові «Соняшні клярнети». І лірична «безособовість» ліпших лірик Олеся під цим оглядом дуже показна й прикметна. Яскраво зраджують особистість Вороного його твори — і додамо — зраджують нещадно.

Варто було б комусь із наших психологів зупинитися на цій темі, тим більше, що в нашій літературі вже існує прецікава, піонерська (і, очевидно, малознана) праця того роду видатного вченого д-ра Степана Балея про Шевченка, написана «фройдистично», але на багато літ раніш від з'явлення популярного фройдизму (мабуть р. 1914).

Особистість митця в знаних нам поезіях Марка Вороного проявляється виразно, але не становить у його «романтичних» творах такого істотного чинника і складника, як у поезіях Олега Ольжича. Парафразуючи знану й надуживану формулу

---

*) Вже по написанні цих рядків авторові довелося прочитати цінну статтю Віктора Петрова під характеристичним наголовком Проблема Олеся („Рідне Слово", ч. 7, Мюнхен 1946) і з приємністю ствердити, що в ній либонь вперше поставлено власне тему Олеся, як проблему, в аспекті, щоправда, більш історично-літературному, аніж в аспекті мистецької вартости, про яку тут головне йдеться.

Бюффона, треба б сказати тут, що справді l'oeuvre est l'homme même. А сказати саме так маємо право тим більше, що біографія Ольжича є замкнена і що саме біографія його вповні ілюструє і вповні підтверджує повищу формулу *).

Можна заризикувати твердження — і ближчі сучасники напевно його приймуть —, що особистість Ольжича, у певнім сенсі, либонь більша за його поезію, хоч це твердження в жадній мірі не може применшити безсумнівно-значної вартости цієї останньої:

Багато він був більш,
ніж сірий і камінний його вірш.
Не тільки бо вознесла на прапорі,
а й в серці йому випекла мета
ту заповідь, що кликала все д'горі:
«Одвага. Непохитність. Чистота.»

(«Ольжич»)

Так сказав дуже обережний у своїх твердженнях Олекса Стефанович, може трохи й недобачивши за «сірістю» кам'яного вірша Ольжича — «мінералогічної» многобарвности того «каменя». Але в істотному О. Стефанович має рацію і щодо особистости Ольжича, і щодо природи його віршів.

Вірш Ольжича — це справжній тріюмф творця над творивом. Тому т. зв. зміст і т. зв. форма злютовується в нім в єдиний кристал, у якого хемічний склад об'єктивізується, як відомо, в одній і лише в одній для данного випадку, кристалографічній формі.

Вірш Ольжича — це довершенна форма, але не в значенні, яке надають цьому слову літературознавці, лише в значенні глибшім і повнішім — органічно-природнім, як наслідок завжди формотворчого чину митця-майстра, а не як апріорі поставлене завдання. Це форма, що стає змістом, суттю, або, вірніш, зміст, що стає формою. І тому вірш Ольжича напевно «витримає іспит віків» — у цьому не може бути сумніву.

Коли йдеться про моменти чисто технічні, то кидається увічі передовсім Ольжичів епітет. Свідомо чи несвідомо, є він у нього такий, який знали лише великі майстри і про який дехто з тих майстрів учив: епітет є лише один, але точ-

*) Біографія і творчість є темою мало розробленою, хоч вона дуже цікава і — часом — дуже важлива для літературознавця: хоч і не завше вона становить істотний критерій при оцінці творчого доробку митця.

ний, безпомилково влучний, ц. т. такий, якого (розуміється, в данім контексті) не далося б замінити іншим. Ольжич також знав, що на певних вершинах майстерства епітет взагалі перестав бути необхідністю. І дійсно, завжди скупий епітет Ольжича легко всякає в іменник, а, чим далі, зовсім органічно заникає. В останні роки творчости залишається часом лише в постаті т. зв. постійного епітету:

Як зв'язали Діву-Катерину
посіпаки в храмі на стіні,
рвали біле тіло щохвилину,
припікали рани на вогні.

(«Муки св. Катерини».)

Це чим далі, тим яскравіша скупість епітета (і навіть метафори!), одночасно згущаючи іменники та дієслова, саме й надавала віршові Ольжича не лише есенціональну, «камінну» важкість, а й особливо виразний динамізм. І з цього цілком органічно ж випливала цілеспрямована, переважно ямбічна та анапестична, ритміка Ольжича. Розуміється, ці ямби й анапести в дійсності значно складніші, аніж видаються на око. Вони, зазвичай, густо й міцно насичені цілком природними іпостасами і перетяті неменш природними цезурами. А нерідко клясичні метри в Ольжича укладаються в несподівані комбінації, обертаються в цілком своєрідні павзники:

(«Тіло хоче дванадцять синів мати» —

доречі: рідкий, може в його поезії єдиний, прояв характеристично-своєрідної Ольжичевої еротики).

Одне можна сказати: при зовнішній «камінно-сірій» простоті й ніби очевидній клясичності поетики Ольжича — вірш його метрично й ритмічно значно багатший і складніший, аніж на перший погляд це здається. Аналіза того віршу — завдання, певно, найближчого майбутнього.

V

Ольжич був для мене синонімом нової людини.

Оксана Лятуринська

Поезія Ольжича є поезією цілком нової доби в історії нашої Батьківщини (а, може, і в історії світу). І немає сумніву, що з батьком своїм, опріч родинного зв'язку, майже нічого

спільного Ольжич не мав, що, ще юнаком бувши, любив підкреслювати в формі більш терпкого, аніж веселого, дотепу.

Ближчий літературний родовід Ольжича очевидний (як і дальший, напр. Філянський), тим більш, що Ольжич сам стверджував його неоднократно: це, розуміється, автор «Суворости» — Юрій Липа, що був справжнім батьком «Одваги, Непохитности, Чистоти» Ольжичевої, і це — Леонід Мосендз, що був, що так скажу, «дядьком» Ольжича-поета.

Від автора «Суворости» Ольжич одідичив передовсім суворість і «немилосердя» («Собі за знак я взяв немилосердя» — читаємо в однім з «ідеологічних» сонетів Ю. Липи) — не як навмисне «наставлення» чи апріорі взятий «тон», лише як поетичний світогляд і — ще глибше — як певний лад, певну структуру творчого свого єства. Поезії Ольжича вже зовсім не «пісні» Олеся, тим більш — строфічне чи лексичне «збагачування» (з патріотичних, мовляв, міркувань) у Миколи Вороного. Не є це й пантеїстично-безособова «арфа» Тичини, чи епікуреїстично-антична «ліра» Рильського. Не є це — навіть — жагуче-емоціональний, хоч і дуже високий, ромартизм Марка Вороного.

Від першого до останнього віршу свого Ольжич-поет є передовсім Творча Воля (= характер), є Муж, що з'явився на світ не «спостерігати» й «оспівувати», не «переживати» й «відтворювати» його, але свідомо його творити, співтворити той світ. Власне, співтворити в загальнім космічнім русі, а не — навіть! — «перетворювати», ц. т. «руйнувати старе — будувати нове», чи проклямувати інші псевдо- й дешево-«революційні» мети. Він не був навіть «поетом-революціонером» у тім сенсі, як це розуміють наші земляки: занадто велика мудрість таїлася в нім.

Людина чітко окресленого характеру, гострого інтелекту й творчого серця, учений, але й воїн, історик і археолог, — він не міг не скептично ставитися до всіх зовнішніх «революцій», які, відомо, відбуваються під поблажливий усміх століть. Він знав незмінні закони буття і знав, що таке вічність. Йому «була відкрита зоряна книга і з ним розмовляла морська хвиля», як сказав один поет про Ґете.

Поетична тема О. Ольжича — антитеза до поетичної теми М. Рильського: «солодкий світ». Кожною строфою, кожним ритмом, кожною римою своєю Ольжич-поет стверджує, що світ суворий і немилосерний.

Суворі — закони світу, невблаганне — буття, хижа — природа, нещадні — інстинкти людини, немилосерна — історія, грізний — в справедливості Своїй — навіть сам Творець. (Завше пригадував Л. Мосендз про «непотрібну Майстру глину»).

Ці ствердження звучать у поезії Ольжича — без жадної афектації, без жадної патетики несподіваного «відкриття», отже без «вибуху» зв'язаних з тим почувань і — тому — без романтизму. Це лише ствердження існуючого стану речей. Є — так, а не інакше. І тут не поможуть зойки чи благання, нарікання на Бога, апеляції до людськости, протестаційні ноти до Союзу Народів чи гіркі докори ворогові, ц. т. всі традиційні навички морально-спаралізованого офіціяльного «українства» (яке, доречі, цю традицію заздрісно зберігає і траґічно практикує — навіть в наші апокаліптичні часи — з тим же успіхом і з тією ж хахлацькою упертістю).

Звідціль і апокаліптичні мотиви в деяких поезіях Ольжича. Ідилічно-погідні («санчо-панчівські», сказав би Д. Донцов) психіка і світогляд майже акультурного («енківського», сказав би М. Хвильовий) «українства» ще й досі не уявляють собі того, що говорила поезія Ольжича, що вона пророкувала, не дивлячись навіть на занадто часте цитування тієї злощасної і вже, либонь, звульґаризованої «доби жорстокої, як вовчиця».

Ніхто з поетів 30-их років не прозрівав апокаліпси нашої епохи з такою стереоскопічною ясністю, як саме Ольжич. Часами це настирливе повторення (початок 30-их років) апокаліптичних видив видавалося навіть близьким до стилізації і майже до манірности. І лише початок 40-их років підтвердив вповні гостроту зору та історіософічної інтуїції поета. Такі безпомилкові образи, як «вітри від краю до краю», «пустиня, як мати, смаглі груди відкрила свої» і інші, і інші — показують, до якої міри поет корінився в епосі, рухався в її фарватері, йшов у перших стежах її аванґарду.

Пригадується, — це було, либонь, весною року 1930 або 1932. Увечорі за столиком празької каварні тоді ще дуже юний Ольжич, в присутності М. Мухина, що нас «звів», передав мені зшиток своїх віршів — більша частина їх увійшла до «Ріні» —; вони робили дуже свіже й сильне враження і я просидів над ними допізна. Особливо запам'яталося:

О, неба сірість, оливо води,
в пустім тумані обважнілі віти —
страшна вагітність, що несе плоди,
які аж правнукам узріти!

Яке ж було моє приголомшення, коли на другий день, під час візити у вже досить літнього великого чеського поета Йосипа Махара, господар прочитав мені свої останні вірші, де стояло буквально:

uzasne tehotenstvi doby
(жахлива вагітність доби).

Мені аж моторошно якось стало від такого разючого збігу образів і навіть слів... І великий Махар досить зворушливо переконував мене, що, «оскільки пам'ять його не зраджує», він ніде не зустрічав того образу раніше, на що я його заспокоював, що «ідеї носяться в повітрі» і що взагалі spiritus flat ubi vult.

Отак двадцятилітній Ольжич і майже сімдесятилітній Махар, як чуйні сейсмографи, одночасно відчули, що саме несуть нам 30-ті роки XX-го століття: в обох було незвичайно розвинене почуття історизму не лише інтуїтивного, а й виплеканого глибокими студіями.

І пригадується ще одно. У повітовім волинськім місті, десь вліті р. 1926, розмова між представниками двох поколінь: матір'ю й донькою.

Родина — інтеліґентська, традиційно-українська, батько — заслужений діяч-культурник. Вічні конфлікти з владою, з поліцією. Життя ідилічно-гірке... Донька — десь у віці Ольжича і в його «стилі»: висока, антично-гарна, «нордична». Думалося — де ті «карі очі, чорні брови»? Де той традиційний «віночок» та «вишиваний рукав»? Тут потрібний був би золотий обруч на чолі, олімпійський лавр, тонка туніка. Міцна блакить очей, ясно-золоте волосся і теплий мармур ледве розквітлих рамен.

Мати — нарікає. Традиційно, «логічно», з арґументацією «загальнолюдською», однаковою для «їх» і для «нас» («та ж вони самі не розуміють власної користи») — справа йшла про загрозу існуванню української середньої школи.

І тут донька —дисциплінована, «добре вихована» й любляча — не витримала. Стримано, опановано, з ледве помітною іронічною усмішкою, але рішуче-безапеляційно, аксіоматично: «Ах, мамо, та ж «вони» напевно ліпше розуміють свою власну користь, аніж ми. Є так, як наше безсилля того заслуговує.»

Я слухав і думав: ось воно, нове покоління, покоління Ольжича (вона виглядала, як його сестра). Ось, вони — «зовсім інші, не такі, як ми».

П. ҐОРУК

Акад. Грушевський — проти сучасного українського правопису!

Ширші кола української інтеліґенції цілком помилково думають, що справа правопису — в першій мірі справа культурна, наукова, а не політична.

Теоретично, за певних обставин національна боротьба може не мати нічого спільного з питанням мови, але це лише в тому випадкові, коли маємо до діла не з народом, лише з н а ц і є ю, з нацією, яка глибоко вірить у свою самостійність (як ірляндці або жиди). Український нарід був загрожений процесом денаціоналізації, коли геній Шевченка й енерґійні заходи кількох інших великих — стримали занепад і повели український нарід знову вперед. (Відродження, події 1917—1920 рр.). Та в даний момент цей розвиток знову загамовано.

Політичний розум диктує за таких обставин окупантові скеровувати увагу — і то пильну увагу — на якнайскоршу нівеляцію всіх різниць між культурою своєю і культурою народу поневоленого, — отже в першу чергу різниць у мові. Цим пояснюється та виключна увага, з якою Кремль і керуючі політичні московські кола займаються справами української мови й українського правопису. Але ворог ні на хвилину не забуває науки Леніна, який нераз остерігав, щоб «не захекуватись», та вчив деякі питання розв'язувати «етапами», щоб не викликати однодушного спротиву поневоленого народу.

Отже тому — ще перед т. зв. українізацією — «згори» утворена була можливість заливати Україну своєю творчістю людям, що дуже слабо знали українську мову. Однак, з цією хвилею «москалізмів і вульґаризмів» український нарід дав собі раду. Більше того, ряд українських діячів — часто навіть не націоналістів, а «культурників» старої школи — почав певну контракцію, очищуючи мову і навіть заохочуючи тих «письменників» до опанування мови, якою пишуть. Тоді Кремль вирішив «зліквідувати» організаторів контракції, і за т. зв. «шкідництво» на «мовному фронті» покарано тих, хто дбав про чистоту своєї (в цьому випадку — української) мови: їх оскаржено в «штучному віддалюванні української мови від московської». В рямцях цієї акції зліквідовано і тих, хто боровся за правопис, що відповідав би вимогам української мови. Після того, очевидно, темпо нищення української мови прискорилося.

В ділянці правопису, як ми вже згадували, натиск ішов етапами: перші зміни в правописі під впливом окупанта (наближення правопису чужих слів до московського) були переведені в 1920 р. («Головніші правила українського правопису» ВУАН). Дальші зміни по лінії затирання різниць між мовами московською та українською доконані були, не зважаючи на протести навіть політичних федералістів і симпатиків «Росії», в році 1927.

У цій правописній конференції брали участь і представники Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, яке не прийняло було і першого «совєтського» правопису з 1920 р., з огляду на його московську лінію. Але з їхніми поглядами не надто рахувалися, і, після того, як конференція роз'їхалася, зредаґувала начебто «компромісні» правила правопису урядова комісія під проводом «Наркома Освіти», М. Скрипника.

Ці правила з 1927-28 рр. рівнож — з огляду на їх виразні тенденції, скеровані проти української мови — відкинули всі українські установи й організації, на які не могла впливати поліційними заходами московська влада.

Після того в році 1933 ще раз переведено з наказу Кремля зміну правопису, ще більше уподібнюючи його московському.

Коли в році 1941 були певні, хоч малоузасаднені надії, що вдасться якось пов'язати культурне життя на всій українській етнографічній території, для улегшення цього краківське Українське Видавництво видало правописного словничка (передрук з харківського видання), в якому з незначними змінами був збережений правопис з 1928 року. Видавництво було свідоме москвофільської лінії того правопису, але виправило її дуже теоретично, лише тому, що хотіло улегшити співпрацю тим, хто навчився на тому правописі, маючи надію його потім замінити іншим. Тимчасом, навіть цього правопису не пустили німці далі поза лінію т. зв. Генерального Губернаторства!

Та після кінця війни в повоєнному хаосі накинуто здезорієнтованій українській еміґрації той москвофільський правопис «другого ступня», що був вироблений урядовою комісією під головуванням М. Скрипника в 1928 р.

При цьому автори правопису відкинули навіть незначні корективи, зроблені краківським Видавництвом (що тільки дещо відмосковлювали той правопис), мотивуючи це таким «філологічним» арґументом:

«Ці зміни законодавчо стверджені свого часу тільки для українців штучно утвореного «Генерал-Губернаторства». Тепер, коли „Генерал-Губернаторство" стало анахронізмом, нема жадних підстав плекати й ці льокально запроваджені зміни, — незалежно від того, як розцінювати їх з наукового або педаго-

гічного боку» (Ю. Шерех: «Головні правила українського правопису», ст. 4).

Та на цей блискучий арґумент можна відповісти хоч би так: «Правила правопису, наведені п. Ю. Шерехом, були постали під колосальною пресією Москви для українців у штучно утвореній окупантом УССР і ніколи не були прийняті за її межами. Тепер, коли українські еміґранти не живуть під терором, а знаходяться в умовах західньої демократії, немає жадних підстав плекати льокально запроваджені шкідливі москвофільські правила, тим більше, що вже і там вони скасовані.»

Очевидно, лише повною дезорієнтацією і некомпетентністю тих, що «приймали» ті «правила», можна пояснити таке абсурдно-ґротескне явище, що кілька сот тисяч українських еміґрантів, що еміґрували, не погоджуючись з утисками московських окупантів та їх пануванням, добровільно прийняли вироблений під пресією тих же окупантів правопис, ніде в цілому світі українцями не уживаний! Так почала українська еміґрація добровільно йти шляхом, що веде до тих же різниць, до яких більшу частину українського народу женуть силою! Тепер спробуємо з'ясувати основну тенденцію московського уряду в справі нашого правопису.

Москвини знають, що в сучасній часописній мові, а також науково-літературній, величезний відсоток припадає на «чужі слова», які інколи творять 30—40% усіх слів.

Тому вирішено, що уподібнення мови найдипломатичніше вести з уподібненням правопису більшої частини тих чужих слів. Така тенденція Кремля у відношенні до мов усіх поневолених ним народів. Ось, напр., в татарському часописі «Культура й Освіта» в ч. 158 з 1935 року комісар освіти подає такі напрямні:

1. треба вчитись нових слів (цебто московських), а старих (цебто куркульсько-народніх) вистерігатися,
2. соціялістичну термінологію взяти без змін з московської мови,
3. наукову термінологію теж узяти з мови московської,
4. коли в татарській мові немає якого слова, то не дозволено його утворювати, а теж треба взяти просто з московської мови.

Це торкалося мови татарської, в якій, як в не-слов'янській, не можна зразу ж осягнути таких бажаних для Москви наслідків, як у мові українській.

В українській мові величезну ролю відограє навіть сам правопис, який зрештою поволі впливає і на вимову.

Послуговуючися правописом, можна наближувати мову:

1. фонетично — однак цей спосіб не може дати наслідків тому, що йому дуже протидіє інерція мас, які довго й уперто вимовлятимуть, як і раніше, по-своєму, — а також тому, що відмінне від московського писання слова (яке й так інакше вимовляється) дає ефект протилежний бажаному Москві,
2. етнологічно — напр., почати писати «замість», а не «замісць», хоч по-українськи «місце», а не «місто» — але це далеко не всюди можна застосувати, і
3. «графічно», цебто так, щоб кожне слово написане не різнилося своїм виглядом (графічним) від московського.

Цей останній спосіб може дати найбільше користи Кремлеві і тому він переважно застосовується. Ми з'ясуємо коротко, до чого він веде, на прикладі. Треба лише не забувати, що московське **е** у всіх випадках вимовляється москвинами як **є**. Отже речення «сьогодня буде лекція Леніна про колективи» мало буде графічно різнитися від того ж речення московською мовою: «сегодня будет лекція Ленина о колективах», лише москвин прочитає своє речення так: сєводня будєт лєкція Лєніна о колєктівах», а наше речення він же прочитає: «сєводня будє лєкція Лєніна про колєктіви». На цій основі він по-дружньому скаже українцеві, що «да вєдь, па совєсті, українскій язик тот же русскій, только нємноґо іспорчєний . . .»

Еволюція ж того правопису відбувається за схемою: початково — **Лессінґ**, правопис 1923 р. — **Лессінґ**, і 1933 р. — **Лессінг.**

Коли прийняти під увагу, що по-московськи пишеться **Лессинг** — то головна напрямна стає ясною.

Отже, правопис 1928 р. — це був, так би мовити, «другий щабель» на драбинці до обмосковщення.

Звичайно, для «обґрунтовання» вигадано таке начебто правило: «чуже **g** передається в словах новопозичених українським **ґ**, а в давно позичених — українським **г**. Однак з давніших запозичень збереглося ґ в словах: «ґава, ґавра, ґазда, ґонта, ґатунок» (далі ще 20 слів і . . . порада: у сумнівних випадках — користуватися правописним словником!).

Правописний же словник доводить, що те «правило існує для декорації».

Нам пропонується ще покищо писати: «алеґро, ґалета, Гюґо, жонґлер, Лессінґ» і т. д., але ряд новіших слів уже пишеться через **г**. Напр., артогенний, ангідрід, гас, генеза, Грибоєдов, оргазм, декаграм і т. д. і т. д. Таке ж «правило» і щодо м'якого

л у чужих словах. Правило ж це знову спричинилося, «цілком випадково», що частина слів пишеться саме так, як і в московській мові, хоч при тому можна язик поламати, вимовляючи їх так, як пишеться.

Ось тому маємо такі дивогляди: алегорія, алея, беладона, біологія, вулкан, галон, геологічний, готичний, декарграм, жилет, ідеологія, інтелект, колекція, левкоцит, логаритм, філологія і т. д., але зберігається м'яке л там, де воно є в мові московській і тимчасом у деяких інших словах. Тому маємо: ілюмінація, колос, Лейбніц, Монпельє, Золя, але Ізабелла, Лермонтов, Па де Кале, Мавзолей і т. д.

Московські прізвища і назви також вимовляють так, як пишуть: Онега, Некрасов, Ленін, Лермонтов і т. д.

Очевидно, в 1933 році наступило дальше уподібнення правопису до московського і, зокрема, вигадано нове правило, яким уже практично скасовано літеру ґ, і майже в усіх словах, в яких ще м'ягшили л, а в московській мові не м'ягшили — наказано писати так, як по-московськи.

Коли в 1939 р. москвини зайняли українські західні землі — по всіх друкарнях аґенти НКВД перевели конфіскату літери ґ.

На політичне ж значення цих справ вказує колосальна заціклавленість цим питанням таких «українців», як Н. Каґановіч, А. Хвиля, О. Фінкель, які просто засипають своїми статтями «мовознавчі» органи преси і видавництв. Як свідчить той же А. Хвиля — «Перегляд українського державного правопису комісія провела по лінії відкидання бар'єрів між українською і російською літературними мовами».

Учні ж Н. Кагановича працюють, і тому . . . ми пишемо також правописом, що усунув «де-які бар'єри», кажучи мовою А. Хвилі.

Однак тому, що нас можуть усе посуджувати в певній тенденційності, ми далі хочемо познайомити читача з тим, що написав — як ніяк не український шовініст і не націоналіст — акад. Михайло Грушевський, безпосередньо перед ухваленням того правопису, яким пише теперішня еміґрація. Його стаття про український правопис була уміщена в книжці «України» за 1926 рік, а згодом передрукована в «Літ.-Наук. Вістнику» у Львові, звідки цю статтю — не порушуючи ніде ані її тексту, ані правопису — й беремо.

Акад. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

До управильнення українського правопису

Не знати, чи вже при сім теперішнім управильненню, що очевидно ставить перед собою чисто практичні завдання біжучого моменту, українська мова позбудеться тих «приспособлень», котрими її обезбарвлювано і обезличувано в інтересах легшого і незамітнійшого привчання до неї «тоже Малоросов». Галицька правопись не знала таких мотивів і справді старалася здійснити принцип фонетичної передачі української звучні. В Великій же Україні на місце живосилом їй накидуваної «романівки», — коли її позбулися — прийшла своя добровільна: ота приспособлена для ока, призвичаєного до старої російської граматики. Що відріжняло українську писовню від російської, признавалось «галичанщиною», котру треба було якнайскоріше знищити, затоптати й забути, щоб не ображати «тоже малоросійського ока». І дійсно, вичистили її так, що тепер уже Українці з успіхом наламують і свої язики під великоросійську вимову, відповідно до правописи, і дійсно затирають ріжницю української мови від великоруської. Сим і відріжняється, очевидно, «мова Квітки і Шевченка» від ненависної «галицької мови», як її звуть в неукраїнських кругах — хоч вона вироблена культурною роботою всіх частин України за останні три четверти століття.

Перед усім зліквідовано було «галицький ять»: **ї** для означення **ьі** в відміну від і для **ъі** (як лїз — льіз, від лізти, а ліз — лъіз, 2 відм. мн. від лоза). Хоча в галицьких школах учителі навчають українську дитину сього секрету в двох-трьох годинах, але було загально признано, що на Великій Україні, де все робиться не инакше, як «в мировом масштабе» (я говорю, розуміється, про давнійші часи, 1900-і роки, а не про теперішні, коли ми привчаємось працювати не більш, як в окр.-масштабі), не можна витрачати дорогоцінного часу на такі дрібниці, як правильна українська вимова, тому рішено не розріжняти **ьі** і **ъі**, бо, мовляв, такої ріжниці в дійсності в вимові на Великій Україні нема, і нема чого тим мучити дітей. Се не зовсім вірно, бо коли не скрізь, то в багатьох місцях Великої України виразно відчувається ріжниця вимови **і**, напр. у фразі **вуж виліз** (вильіз) **з ліз** (лъіз), або **я утік** (утьік) **на тік** (тъік). Українська фонетика вимагає сьо-

го відріжнення вимови для відріжнення слів. Але практичні міркування перемогли рішучо і безповоротно.

Більші спори викликало знамените **ся**: писати його разом, як в російськім, чи окремо — як писалося в галицькім і пишеться в польськім, чеськім, болгарськім і ін. Тут, розуміється, мотив труднощів не грав ніякої ролі: так само легко умовитись раз на-завсіди писати **ся** разом, як і окремо. Але сим разом рішив принцип «приспособленія»: **ся** поставлене окремо ображало око призвичаєне до російської правописи, і, як ненависна галичанщина — мусіло бути усунене. Оборонці окремішности **ся** пробували посилатись на те, що українське **ся** виявляє далеко більшу самостійність і рухливість, ніж великоруське: може відділятись від дієслова, ставати перед ним (я ся не бою, настрашила б ся), в синтаксі черґується з інструменталем «собою» і под. Але сей арґумент не вважався досить важним супроти висше вказаного «практичного» міркування. Більше рахувалися з иншим: що писаннє **ся** разом утворить помітну ріжницю між правописею велико-українського і галицького — де **ся** писалося окремо (був пущений такий дотепний каламбур: «Щоб нам не ділитися, краще відділити **ся**»). Але кінець-кінцем самі Галичане, стараючись утримати одність з Великою Україною, останніми часами стали виявляти готовість відступити від своєї правописної традиції й писати **ся** разом. Отже можна було сміло уподобити українську правопись російській в сім пункті: нехай милосерднійше дивиться на українське слово «просвіщенне око».

З сих же мотивів закинено чи майже закинено знак **ґ** для замиканого **g** в відміну від спірантного **h** — г. Теоретично признається ще за ним право фіґурувати в деяких словах, але фактично його вживають хіба ненароком, до річи і не до річи — або й зовсім не вживають. Тим часом потреба в сім розріжненню була відчута українськими письменними людьми зараз, як тільки стали вони вживати народньої мови в літературі й письмі в XVI—XVII ст. Уже тоді латинське **g** передають вони через **кг**, потім українські граматики і друкарі видумали для сього звука спеціяльний знак, що в дещо зміненій формі **ґ** (як обернене до гори **д** з відтятою ногою і гіпотенузою) задержалось до наших часів з західнє-українській друкарській практиці і було перенесене на Велику Україну після скасовання романівки (ріжні проби відродити його робились тут і раніш). Але в правописній практиці Велика Україна сього знаку не прийняла з мотивів «практичности», і хоч в академічних «Правилах» значиться, що сей знак має вживатися в чужоземних п р і з в и щ а х замість **g**, то фактично сеї букви дуже часто зовсім не буває в друкарській касті і вона

не вживається цілком. З тим і письменні люде все більше привикають обходитися без неї та вживати **г** всуміш для **h** і **g**, хоча в народній вимові є безсумнівна тенденція розріжняти сі два звуки (ґалаґан, ґанок, ґрунт, ґудзик й инш.). Правопись, очевидно, повинна дати їй докладнійші директиви в сім напрямі, згідно з загальним принципом, що «чужі слова треба писати по можливости так, як вони вимовляються в своїй мові». (Правила ст. 12). Існуваннє двох знаків для **h** і **g** дає сю можливість в повній мірі і зовсім нема причини обмежити її самими прізвищами, всупереч отсьому основному принципові фонетики.

Дещо складнійша справа з передачею **л** в чужоземних словах. Як відомо, в старих запозиченнях за прикладом староболгарської писовні воно означалось твердим л. Але в новійших видна виразна палятталізаційна тенденція (канцелярія, кольор, лямпа, лямівка, пляшка і под.), і в науковій українській термінольоґії, — з початку західнє-українській, а далі і східнє-українській — повелось вживати мякого **л** (ля, лє, лї, льо, лю) в нових запозиченнях і взагалі в наукових виразах (біольоґія, леґенда, плян і под.). Тепер се залишено і властиво прийнято російську правопись; пишеться: дипломатія, легенда, локомотив, але барельєф, ілюстрація, моральний, — тому, що се більш похоже до російського і под.

В результаті українську мову сильно приподоблено до «літературної», і не тільки в правописі, але і в вимові сей процес приподоблення іде дуже сильно. Правопись дає директиви вимові — особливо коли вона фонетична, як у нас. Вважається, що слова повинні писатись, як вимовляються — отже і навпаки: вони вимовляються, як пишуться. Пишеться однаково **сіл** і **сіль** — і в вимові їх затрачується ріжниця. В залежности від того, чи пишеться **план** чи **плян** — л вимовляється мягше чи твердше. Хоч і говориться, що українська вимова однаково мягшить всюди **л** незалежно від транскрипції, але в дійсности се не так: в одних місцях є така тенденція сильнійша, в других слабша, а правопись без сумніву впливає на вимову письменного люду.

Я от помічаю на собі. Я ж людина з фільольоґічною освітою, пів віка інтересуюсь питаннями української правописи, не менш 500 українських книжок прокоректував і випустив у світ. А от пописав приписаною правописю «психологія» заміст «псіхольоґія», як я писав ранійш, і вже чую, як і вимова моя починає ухилятись в бік «псыхолоhії», замість «псіхольоgії», як я вимовляв ранійш, коли писав «псіхольоґія», і слово ранійш у мене асоціювалося з «псіхе», а тепер з «псами» (мнемоневтика правописи **пси**). Супроти сього я не дивуюсь,

коли наслідком занехання правописних ріжниць люде вимовляють «телеhраф», «логіка», «hрупа», і навпаки — «gетман», «gogоль», «gамлет» і под.

Раз пишеться однаково Гінденбург — то воно bono ad libitum вимовляється як gінденбурg або hінденбурh, gайдельберg або hейдельберh, тільки ніяк не hайдельберg, як було колись при писанню «Гайдельберґ».

Розуміється, від всього сього можна відмахуватись: казати, що все се дрібниці, неважно і т. д. Але, кінець-кінцем, на щож тоді взагалі граматика і правопись, що вчать правильно говорити і писати, коли се неважно? А коли се «не неважно», тоді має вагу також і те, щоб українську писовню і вимову не обезличувати, не стирати з неї характеристичного її офарбовання з «практичнх» мотивів, для зовнішнього приподоблення до російської правописи — щоб улегшити роботу складачів, що не вміють по-українськи, складаннє папірців для слабо українізованих урядовців і т. д.

Має свою вагу також і те, щоб в устах трудових мас культурні слова заховували свій культурний вигляд, непотрібно не вульґаризувались і не калічились. Всі ми знаємо, наскільки культурні люде чуткі на такі помилки в культурних словах і термінах, і коли не зовнішнім, то внутрішнім усміхом одмічають всяку таку помилку, як познаку неповноти освічености «недоуків». Нащож «упрощеною» чи «приспособленою» правописсю засуджувати наших вихованців трудової школи, щоб вони потім своєю вимовою в стилю старих семінаристів чи инших «плебеїв» викликали посміх і зневагу людей, які проходили чужі мови під проводом домашніх учителів і ґувернерів, і знають, як треба вимовити і заакцентувати ту альґебраїчну ґрупу букв, в котрій **г** може значити і **g** і **h**, **л** — може бути **лъ** і **ль**, а акцент таки й зовсім не знати, де його положити? Коли хочемо, щоб у нас не було двох культур для трудящих і для непманів, то мусимо пильнувати, щоб в письмі і слові, сих найелементарнійших проявах культури, відразу не було двох катеґорій людей: тих, що вміють вимовляти, і тих, що не вміють вимовляти культурних слів! Щоб сього не було — культурні слова повинні писатись можливо докладно фонетично з акцентами, і поруч форм транскрибованих — повинні даватися (в скобках) сі слова в їх ориґінальній транскрипції, щоб читач, знавши се слово в фонетичній правописі, вмів його впізнати в його ориґінальній формі, чи так його написати. Будьмо певні, що кожда здібна письменна людина з трудового народу не пожалує труду засвоїти собі одно і друге.

Р. ГАРМАШ

Трагедія М. Хвильового — трагедія нашого покоління

Ти можеш духа зрозуміти, що тобі рівен, а не мене.

«Фавст» Ґете.

У нас багато, може навіть забагато писалось і пишеться про М. Хвильового, а однак є безперечним фактом, що М. Хвильового, а передусім ідей, за які він загинув, не розуміють. Досі гаразд ще не збагнуто істоту й причини трагедії цього типового передового представника нашого покоління.

Це нерозуміння (або дуже неповне розуміння) без сумніву випливає з того, що причини, які в сумі викликали цю трагедію — маємо на увазі не саму московську червону окупаційну владу, а ту внутрішню трагедію, яка привела саме М. Хвильового до самогубства — не усунуті.

Ці причини д а л і д і ю т ь, а нерозв'язані для Хвильового проблеми не лише лишаються нерозв'язаними, але молодь і ширший загал (так, як це було п о ч а т к о в о і з Хвильовим) ще не усвідомив собі пекучої конечности поставити ті проблеми, розв'язати їх. Не усвідомив, що з'ясування та розв'язання їх — це конечна передумова розвитку, навіть мета самого існування української нації.

На доказ правильности нашого твердження щодо нерозуміння подаємо кілька цитат з різних праць про М. Хвильового.

Ось думка претендента на ролю «совєтського» критика, комуніста В. Ґадзінського, який і в «комунізмі» лишився тільки типовим учителем гімназії в провінціяльному Перемишлі:

«Ці карколомні зміни поглядів, вони мусять бути в нашому, ще так монотонно дрібноміщанському, житті, але допускати їх до літератури . . . це таке жахливе звульґаризування мистецтва, таке обезцінювання того, що ми називаємо характером, таке кидання просто в болото всього, що ясніше в людській психіці, що тут мало „дзвонити на ґвалт", мало закликати: не мішайте мистецтва з болотом власної нікчемности.»

Така цитата не лише свідчить про убогість духа і «нікчемність» її автора, але й була психологічно можлива лише в умовах нерозуміння ідей М. Хвильового сучасним поколінням.

А ось цитата з праці «Літературна критика підсоветської України», в якій її автор намагається виступати в позі вченого дослідника тої критики:

«Хоч Хвильовий заторкує (!) і політичні справи . . . все ж таки його памфлети були тільки „культурною революцією", не політичною . . . знайдемо в памфлетах думки самозрозумілі для кожного українця» (Першим твердженням Гординський довів, що він тих, начебто «самозрозумілих», думок — таки сам не розумів.)

Є нарешті й численні спроби «підшитись» під Хвильового, щоб використати його для надання ваги власним сіреньким ідеалам і поглядам. Для прикладу п. Д. Шуменко подає таку «квінт-сенсацію» (як свого рода «золоті слова», видруковані окремо) ідей М. Хвильового: «А сосни гудуть, гудуть . . . Ой ви сосни мої — азіятський край . . .»

Ми не перечимо, ці слова свого часу написав М. Хвильовий, але також був час, коли Ґалілей думав, що сонце ходить по небі, а Ньютон писав шкільні вправи з математики, роблячи звичайні аритметичні помилки.

На таке ж незрозуміння вказують і уваги, додані автором статті «Донос Андрія Хвилі», до ним далі поданих уривків з тої брошури А. Хвилі. Ось одна з цих уваг: «За винятком таких означень, як: „буржуазія", „буржуазний", „фашизм" і „фашистський", що їх большевики наліплюють на все опозиційне до большевизму, стаття Хвилі є сумлінним викладом ідей і думок, втілених в образах славетного твору Хвильового.»

Це останнє твердження ми навели, не зважаючи на наївність його вислову, як типове для тих, хто переписавши, напр., працю про «Перетворення світової енерґії в матерію» пера професора-комуніста, спішить додати, що уважає статтю слушною, лише з застереженням, що такі вирази як «матерія» не слід трактувати поважно, бо ж це просто звичка усіх комуністів (що є, як відомо, матеріялістами!) всюди вилазити зі своєю «матерією»; то ми в праві зробити висновки, що автор подібного застереження не знає і не розуміє фізики.

Ми, очевидно, не маємо наміру також запевняти, що ніхто не розумів і не розуміє М. Хвильового, бо згадки й статті хоча б Д. Донцова доводять цілком протилежне, але є спеціяльні причини, чому Донцов краще за інших розумів усі погляди М. Хвильового, причини, про які говоритимемо на своєму місці.

* *
*

Тепер ми спробуємо познайомити читача з тим, ким і чим був М. Хвильовий на початку своєї революційно-літературної кар'єри і які чинники склалися на сформування поглядів того «раннього» Хвильового, коли він «ввійшов у літературу».

Картину і влучну відповідь на це питання дав сам М. Хвильовий, характеризуючи устами Аґлаї свого прототипа — Карамазова. Влучність цеї характеристики у великій мірі пояснюється тим, що до написання цього твору М. Хвильовий, протягом кількох літ, пройшов шлях довший, чим дехто проходить за ціле життя, і знявся вгору щаблями розвитку на височінь повної національної свідомости, досяг певного високого рівня.

Отже, коли б нас знайомив зі собою з періоду 1922/23 р. сам Хвильовий, то окреслив би його так: «маємо безперечно з д і б н о г о   н е д о у ч к у   з   р о м а н т и ч н и м   с к л а д о м   н а т у р и. Значить, маємо те, що прийнято називати щирою людиною . . . Його захопила соціяльна революція с в о ї м   р о з м а х о м, своїми соціяльними і д е а л а м и, що їх вона п о с т а в и л а   н а   с в о м у   п р а п о р і. В ім'я цих ідеалів він ішов на смерть і пішов би, висловлюючись його стилем, на тисячу смертей».

І це характеристика правильна і глибока, лише ми її мусимо розгорнути, доповнюючи подробицями.

Спробуємо, на початку, докладніше з'ясувати вислів «недоучка», вжитий автором, щоб підкреслити яскраво й повно розумовий розвиток юнака, що просто з «сіренького мундура» гімназіяста (?) передягнувся в екзотичну «уніформу» борця і творця «соціялістичної революції».

Що міг знати М. Хвильовий, який був обсяг його відомостей про світ, і які міг мати оперті на тих відомостях погляди? — Можливо, він мав навіть той мінімум, який дає середня школа сама по собі, звичайно: середня школа московська. Це значить, поза загальними відомостями з географії, математики, фізики, скупеньких відомостей з природознавства, психології, анатомії й фізіології — майже нічого більше. Історію Сходу Европи мусів знати тільки цілком сфальшовану в московському інтересі; т. зв. «чужі мови» так, що не володів ні одною з них, української майже не знав (не лише не вчив у жадній школі, але й не розмовляв і не читав творів літератури), а й московську знав недосконало.

Ще, правда, знав т. зв. «космографію», яка знайомила з тілами соняшної системи, але . . . не давала жадної уяви про всесвіт.

Будучи юнаком середньошкільного віку, при тих здібностях, які мав, безперечно міг заокруглити свої знання читан-

ням (хоч і дещо безсистемним) книжок, в яких викладалося здобутки т. зв. «докладних наук», але коли прийняти до уваги, що також був з «романтичним складом натури» — то треба думати, що його більше цікавили твори красного письменства (в 1917 р. безперечно на 99% — мовою московською, а й той можливий один відсоток українських стоїть під знаком запитання), історичні й соціяльні романи й нарешті «заборонені книжки», тобто переважно т. зв. «соціялістична література» — на дві третини московська не лише мовою.

Ми не маємо докладних відомостей, як стояла у Хвильового справа з українськими книжками (літературою і українознавством) і який вплив на нього мало та яке було середовище, одначе аналіза творів Хвильового виказує без жадного сумніву, що не випадково сам Хвильовий у своїй «автохарактеристиці» (устами Аґлаї) не вжив цілком слова «українець».

Безперечно, М. Хвильовий до самої революції не прочитав як слід навіть «Кобзаря», не читав ніякої більшої праці, яка хоч би з «українофільського» становища з'ясувала «українську справу». Він просто бував (і може навіть захоплювався) на «малоросійських» виставах, звик в'язати слово «український» з . . . «дівчиною у вишиваній сорочці» і в екзотичному одягові та «парубком» у широких шараварах.

У 1917 році безперечно Хвильовий не бачив в українському визвольному русі нічого поза цими аксесуарами, концертами, святкуваннями та ще каригідним, на його думку, браком у «українців» ентузіязму до тих «прекрасних ідей», що ними його власна романтична натура, натура мрійника-фантаста, наділила щедро Леніна, перетворюючи його в уяві у якогось «титана волі», титана, що — мов Прометей — «кохався щиро в людях» і їм бажав небо прихилити. Брак такого захоплення в очах Хвильового цілковито «дискваліфікував» українство, на яке споглядав він з високости своєї «свідомости».

Звідси (а не, як до давно перейденого етапу) походить неґативне ставлення Хвильового до «гопаківсько-шараварської неньки». Він ніколи не переходив через цей етап і дивився на нього очима українського «ульстерця», бачучи в ньому тільки комічне і зайве, шкідливе.

Певні елементи «українськости» у Хвильового-юнака мали інші джерела, а не український освітньо-політичний рух; вони пояснюються лише впливом «землі», впливом селянської й робітничої (її необмосковленої частини) маси, отже впливом стихії, яка накладала певне тавро на душу вразливого «апосто-

ла комунізму», що ширив серед цих мас свою палку віру й так несвідомо служив окупантові.

Цим лише можна пояснити повне незнання української літературної мови, остільки повне, що навіть пересічний «просвітянин» знав часто на багато більше за Хвильового, який аж пізніше почав вивчати українську мову, вже ставши українським письменником.

Хвильовий, як мрійник-ідеаліст, а до того наївний хлопчак (безперечно не втаємничений у будь-які поважніші пляни Кремля), безперечно щиро повірив заявам Москви в українській справі (вірять же їм і досі п. п. Винниченки й Бачинські), не здогадуючися, що ці заяви мали завданням «розмагничувати» маси, повірив він, що справді «комуніст» на Україні має вести до волі український пролетаріят і має сприяти його культурному розвитку. Повіривши — почав Хвильовий засвоювати для цеї мети українську мову, знайомитися з українською літературою і писати по-українськи. Очевидно, це йшло тим легше, що він зріся з українською землею; нарід, пісня і навіть театральні вистави — все це лишило якийсь слід у душі юнака.

Перші твори Хвильового зраджують дуже слабеньке знання літературної української мови, і навіть твори з 1923/24 років ще виявляють не лише надмір московізмів, але й невдале перекладання, цілком механічне, подуманого по-московськи за допомогою словника (у випадкові, коли автор був певний, що те чи інше слово не може бути вжите по-українськи); але в багатьох випадках Хвильовий не помічав, що висловлюється по-московськи. Таке, напр., «ущекнуте самолюбство» — це перекладене за допомогою словника московсько-українського і то перекладене неправильно: «ущемльонноє самолюбіє», або «промешкання» (механічно перекладене «прожіваніє», цебто перебування).

Чи у якогось українського письменника можна знайти такі вислови:

уїду (уєду)	— від'їду
сіновал (сєнавал)	— клуня
неладно (нєладно)	— не гаразд
улетіти (улетєть)	— полетіти
каланча (каланча)	— пожарна вежа
конфекти (канфєкти)	— цукорки
духи (духі)	— пахощі
кровать (кравать)	— ліжко
ларьок (ларьок)	— ятка
задушевний (задушєвний)	— щиросердий
костилі (кастилі)	— милиці
вихолений (вихалений)	— випещений

одуванчик (адуванчік)	— молочай, кульбаба
запобігає (ізбеґает)	— уникає
неловко (неловка)	— ніяково
колпак (калпак)	— ковпак
прольоти (пральоти)	— перегони
хорошо (харашо)	— добре
сіверний (северний)	— північний
холостяк (халастяк)	— парубок
кабачок (кабачок)	— шиночок
підвал (падвал)	— льох
судьба (судьба)	— доля
візниця (вазніца)	— візник
кургани (курґани)	— могила
клубника (клубніка)	— полуниця
дружочок (дружочек)	— любас
страсно (страстна)	— пристрасно

Тому, що всі подані нами для прикладу московізми (взяті лише з II. тому творів Хвильового) будуть цілком незрозумілі для українця, який не володіє московською мовою, а подані в дужках московські слова рівнож незрозумілі — подали ми тут і українські переклади всіх цих слів.

Безперечно, ті нечисленні твори українського письменства, з якими познайомився молодий Хвильовий (і які дотого часто були сплощені й спримітизовані «коментарями» та «критичними нарисами»), далі українська публіцистика і те, що розуміємо під словом «українознавство», не вистачали, щоб лівих переконань «інтернаціоналіста-общероса» перетворити в справжнього українця, а не українофіла.

Таким чином цей «свідомий борець революції, діяч і творець Республіки», який щойно (оскільки йому вірити) «виліз із сірих гімназіяльних штанят», мусів мати:

1. неясну уяву про походження, відносини до інших і «момент виділення» від «общерусскаво пня» тої «русскої народности», яку звали Костомарови раз — «русскаю», раз «українською»,
2. певність, що ця «народність» зв'язана тисячами ниток економічних, культурних і суспільних «з цілою Росією»,
3. певність, що ніхто з українських діячів не збирався поважно відділятися від Московщини, лише просто не визнавав «большевизму»,
4. певність, що щасливе і безхмарне життя всім без винятку людям може дати лише соціялізм, до якого найкоротший шлях знають саме большевики,
5. певність, що большевики не заперечують ні одного з неоперткових українських постулятів, лише мусять відкинути зі шляху тих панків, що намагаються викори-

стати любов народу до своєї культури, до «свого» — щоб загородити йому шлях до щастя, до висот, панків, які це роблять або з егоїстичних причин, або зі сліпоти, інерції й заскорузлости,

6. певність, що, нарешті, большевики як спритні «інтернаціоналісти» не лише щиро допоможуть, а навіть надзвичайно прискорять всі процеси культурного розвитку українців і уможливлять осягнення «великих цілей»: загального щастя всіх людей на світі.

Інші проблеми і питання для нього в основному майже не існували.

Самозрозуміло, такому юнакові було «ясно все», жадних ускладнень, жадних нез'ясованих справ!

Просто: треба було перемогти представників старого, злочинного світу, і тоді наступала нова ера, ера непроминаючого щастя! Наш юнак уважав, звичайно, себе компетентним не лише «займати становище» у всіх справах, але й «творити нове життя».

Це, отже, як слушно сказав сам М. Хвильовий, був «здібний недоучка з романтичним складом натури».

Саме тому, зустрівшись з реальним життям, він мусів спочатку в шаленій погоні за мрією майже не помічати того, що перечило його ідеалістично-романтичному наставленню, хоч уже й на початку траплялись трагічні переживання.

Але він переборов усе, він летів, не помічаючи перешкод, через провалля і скелі, спішачи в країну щастя, до «Загірньої комуни». Все, що було у нього рідного, дорогого, святого, він приніс у жертву цій своїй найвищій мрії.

Та лет скінчився, боротьба ущухла, почалася — правда, не на цілому світі, а в «одній частині світу» — праця над реалізацією «ідеалу».

І ось тут приходять перші розчарування, бо боротьба вже не притягає всієї уваги, бо темпо життя, темпо руху споволіло, і вже міста, села й люди не мигтять, як на екрані або у вікні потягу.

Аж тоді почав Хвильовий з усією очевидністю доходити до висновку, що «з розмаху нічого не вийшло». Самозрозуміло, такий опертий на спостереженнях висновок людини тої міри, що Хвильовий, змусив її кинутись поглиблювати свої знання, шукати вичерпуючої відповіді, як на питання «чому», так і на питання «що ж далі діяти»?

* *
*

Політика й література — це були ті дві ділянки, які найбільше притягали увагу Хвильового.

Спостережливий від природи, він мусів звернути в першу чергу увагу на те, що московська культура, а головно література, яка в «петербурзькій» період виявляла тенденцію наслідувати, пізнавати, а деколи і захоплюватися Заходом — раптом починає визволятися від тих глибоко чужих її духовості впливів і повертається до Сходу.

З дня на день зростають впливи Сходу, і Хвильовий бачить, що в практиці місця Гомера й Верґілія займають Руставелі й Джаґар, місце Верхарна — Джамбул Джабаєв, ашуґ Казахстану, а місце Бетховена чи Равеля зайняв Абдулаг Малдабаєв, місце ж усіх філософів світу — Ленін. Взагалі в театрі, музиці, поезії здобувають популярність твори казаків, калмуків, туркменів, грузинів, татар, фінів і т. д.

Хвильовий бачить, що Москва, наділяючи з метою політичного обмосковлення підлеглі їй азійські народи школами, підручниками, часописами, втягуючи їх у своє життя державне, з конечности мусить знайомитися з їхніми мовами та культурами, які потому впливають на московське мистецтво тим паче, що москвини були під впливом східньої культури до підбиття їхніх земель українськими князями, а потім знову перейшли під виключні впливи Сходу (від половини XII в. аж до початку XVIII віку).

Очевидно, у першому періоді своєї творчости Хвильовий ще не помічає справжньої політичної мети москвинів, лише бачить, що Москва стає фронтом проти Заходу, як аванґард азійських народів.

У тих роках письменник, причитавши навіть усе написане по-українськи, не міг ще вичитати того, що москвини не мають нічого спільного ані з Заходом, ані з українцями, і справді належать скорше до Азії, і тому мусів повірити ідеї, висуненій московською пропаґандою, про «величезне відродження азійських народів», самозрозуміло, під проводом і опікою Кремля.

За того часу Хвильовий не здогадувався, що Москва для майбутнього двобою з Заходом потребуватиме азійських людських мас і тільки тому підготовляла їх в подібний спосіб, як тепер, для тих же цілей, «обробляє» слов'ян.

Хвильовий не бачив штучности того «відродження», а тому ця ідея здавалася йому «ґрандіозною».

Ми ж знаємо, що такі «романтичні» натури схильні захоплюватися всім «ґрандіозним» — отже логічним і конечним було його захоплення «азійським ренесансом».

Тому, що це захоплення відіграло таку велику ролю в шуканнях за власним світоглядом (ролю скорше неґативну), а також тому, що хоч Хвильовий переступив переможно і через цю чужу нам ідею, шукаючи далі власної ідеї — ми мусимо трохи докладніше на ній зупинитися. Бо й сучасні представники нашого покоління і навіть молоді ще й досі товчуться перед нею, не знаючи її походження і не розуміючи її істоти.

Отже, починаючи з 1918 року, москвини — яким Ленін ще перед большевицькою революцією появнював колосальну ролю, яку можуть відіграти кольорові, а передусім азійські народи, як «спільники» чи навіть скорше, як «вибуховий матеріял», яким московський нарід може сторпедувати твердині своїх ворогів — розгорнули енерґійну акцію серед східніх народів. Вони також штучно стимулювали своєрідне «відродження» поневолених Москвою азійських народів.

Аджеж тоді москини навіть для таких народів, як якути, вигадали азбуки, видрукували букварі, підручники і започаткували «відродження», яке улегшувало москвинам доступ до якутського мозку й серця, уможливлювало повну політичну асиміляцію якутів. Так вів Кремль у державному маштабі й державними засобами ту ж акцію, яку свого часу перевів з власної ініціятиви серед українців М. Драгоманов, і яка вже дала потрібні для москвинів наслідки.

Очевидно, при цьому кремлівська пропаґанда кричала про «відродження» азійських народів, кричала так голосно, що не лише московські письменники (напр. В. Іванов у «Поворот Будди») на тлі тої політики розгортають свої повісти й оповідання, але навіть сам зять останнього падишаха й заступника Пророка на землі, відомий реформатор Туреччини Енвер-Паша, вірить цій ідеї. Енвер-Паша їде до Москви — не зважаючи на очевидну антипатію до комунізму — з метою зайняти місце на чолі одного з передових загонів «Відродження Азії».

Ні для нього не було таємницею давнє суперництво московської імперії з британійською на Близькому і Далекому Сході. Москва віддавна уважала Англію своїм «ворогом ч. І», фортецею, в якій перебував штаб «західнього бльоку».

Народи Азії мали виконати ролю тарана, і тому вже в 1917 році — 22. IX. — звертається Москва з відозвою «До всіх працюючих мусулман Росії й Сходу», в якій закликалося мусулман Сходу, персів, турків, арабів, індусів і т. д., творити під проводом Москви «єдиний фронт проти хижаків е в р о п е й с ь к о г о імперіялізму».

Щоб з'єднати собі симпатії народів Азії, дня 28. I. 1918 р. повідомляє Москва, за підписом Троцького, Персію про анулю-

вання нею некорисної для Персії московсько-англійської умови з 1907 р. — що ділила Персію на «сфери впливів».

Відомий московський політик І. Майський у своїй праці «Зовнешняя политика РСФСР в 1917—1922 рр.» — пише: «Народи Сходу . . . можуть деколи навіть відійти від Москви, але в остаточному підсумку йтимуть таки разом з робітничо-селянською Росією.»

Москва 27. V. 1919 р. демонстраційно визнає суверенність Афґаністану, а в Кабулі московський посол Суриц розгортає шалену пропаґанду проти Заходу за . . . «азійський ренесанс». У травні 1921 р. вдається Москві добитися евакуації з Персії англійських військ. У роках 1920—1922 творить московська дипломатія «в порядку ренесансу азійських народів» — монгольську совєтську республіку!

У 1920 р. склав Енвер-Паша перші меморіяли до президії організованого москвинами з'їзду народів Сходу, а в 1921 р. пробував пов'язати в новому меморіялі ідею «совєтської демократії» з ідеєю каліфату. Коли не вдається здобути для цеї ідеї прихильности Москви, Енвер-Паша пробує сам організувати рух, і це приводить його до конфлікту з Москвою. Москва — прихильниця «відродження азійських народів», але під умовою, що приналежні до імперії народи підуть на повну політичну асиміляцію, а неприналежні до імперії народи штурмуватимуть — під керівництвом Москви — Захід. При кінці 1922 року гине Енвер-Паша з рук московських аґентів.

Отже, як бачимо, ідея «азійського ренесансу» була московського виробу. До того була вона у москвинів не порожньою фразою, а дуже важливою декорацією, без якої була неможлива чергова дія історичної драми «Москва проти Заходу за панування над світом».

Самозрозуміло, як московська теза про «гнилий Захід», так і філософування Шпенґлера на тему «Сумерк Заходу» — утворили у Хвильового належний ґрунт для сприйняття цеї ідеї.

Засвоєння отже цеї чужої й зайвої нам ідеї треба розглядати лише як прояв того «вічного епігонства», яке з такою пластичністю змалював пізніше, глузуючи з нього, — сам Хвильовий.

Тому ми мусимо уважати за одно суцільне непорозуміння твердження С. Николишина*), буцім то «гасло азійського ренесансу було і є гаслом українським і націоналістичним» —

---

*) С. Николишин: „Український культурний процес під більшовиками", 1939 р.

форма «азіятський» замість «азійський» також, звичайно, з'ясовує походження — і буцім то цим гаслом «хоче Хвильовий вивести українську культуру з провінціяльного животіння на світову конкуренцію і тому ставить перед нею світові цілі».

Пора було б зрозуміти, що «світові цілі» одних не є «світовими цілями» других!

Пора розуміти, що саме механічне сприймання чужої, непотрібної або нездійсненної ідеї є тільки доказом «провінціялізму», і не всяке «дерзання» — кажучи мовою багатьох «хвильовинят» — є похвальне!

Отже, чи маємо підставу повторювати фразу Николишина в обороні азійського ренесансу, якою він закінчив своє, попереду нами наведене, твердження, а саме: «А землячки все б її — Україну — причепили до чужого коньюнктурального воза!?» Адже ж пропаґування «азійського ренесансу» і є саме таким «причепленням», а слово «коньюнктуральний» тут взагалі вжито не до речі.

(Далі буде)

Є. М.

СПОГАД

Окоп сливе пустий. Так мало нас зосталось —
Закляклий кулемет і скількись там рушниць.
Чотар лежить в крові. Юркові відірвало
Правицю, а Петро від вчора стигне ниць.

За бруствером мовчить розстріляная тиша.
Зрадливо пахне хлор — то спогад і натяк.
Лиш зрідка десь гукне і — ось — уже задише
І важко вибухне. Й озветься стріл: так — так.

Перервано зв'язок. Та й що ж тут доносити?
Зміняти — нікому. Санітарів — чортма.
Контужена рука цигарку кутить. Вітер
Передранковий знявсь і западає тьма.

О шостій знов пічнуть. Твоя черга на чати.
За старшого — Ґудзій. Перелічить живих.
Ну, сотне, веселіш! Глядіть — не підкачати!
Десь запасний замок . . . Одіб'ємо і цих.

23. II. 1935.

К. ГРИДЕНЬ

Андрій Гарасевич

(Нар. 13. VIII. 1917 р. у Львові, смерть знайшов на Вацмані в Баварії 24. VII. 1947.)

Значну частину свого недовгого життя Андрій Гарасевич перебув у Хусті, там одержав нижчу освіту й відбув чи не сім років гімназіяльного навчання. Коло 1935 року він перейшов до гімназії в Ужгороді, по закінченні якої 1936 року став студентом права в Чеськім Університеті в Празі, але до Праги їздив спочатку на іспити з римського права, а перебував до осени 1937 по-старому в Ужгороді. До Праги переїхав лише восени 1937 р., повертаючися на різдвяні, великодні й літні вакації на улюблене Закарпаття. В 1938 р. правничий факультет він залишив і перейшов на філософію, де студіював історію української літератури. Прагу покинув наприкінці 1945 р. Останніми часами був учителем української мови в берхтесґаденській гімназії. Захоплення альпіністичними досягами привело його до передчасної смерти.

Здається, що 1941 р. вірш «Підзамчя» О. Ольжич написав під тими враженнями, які залишилися у нього від Хусту. Хуст — це справді найтиповіше «Підзамчя», яке тільки можна собі уявити.

Ось перед нами цей вірш:

Притулене тут під горою —
спокійне Підзамчя усе.
Лиш вітер стрімкою рікою
і хмари, і зорі несе.

В хатках порушаються люди,
ткачі, кушнірі, ковалі,
шукаючи щастя чи злуди,
і чується запах землі.

Ні хмарам, ні зорям не вузько,
сповняючи вічний закон.
І вишні набряклі галузки
вночі стукотять до вікон.

Під високою стрімкою горою справді розкинулися хатки. Сам замок — високий, велитній, але — руїна. Року 1776, якщо не помиляюся, підчас великої бурі замок пропав від блискавиць, що запалили склади пороху й амуніції, що була схована

в замкових льохах. Проте стільки часу минуло від загибелі замку, а Хуст вперто затримав свій змальований Ольжичем характер ремісницького підзамчя . . .

Місто — властиво зовсім не місто, хустяни бо не хотіли платити високих податків, а тому Хуст урядово лишився селом — «великим селом», — звідусіль трьома зеленими стінами його оточили-замкнули пасмисті гори.

З усіх закарпатських міст Хуст мав найбільш український характер і український склад населення, про що ще за давніх часів хтось з Хусту статистикою переконував читачів львівського українського щоденника «Діло».

В Хусті Андрій Гарасевич був би був закінчив середню школу, коли б не конфлікт з директором гімназії, амбітним мадяроном Сулінчаком, що, як багато людей його типу, за чеської влади вдавав з себе «настоящого русского чєлавєка». Говорив він зрештою досить комічною «руштіною»: «объявляю собраніє откровєннимъ» — знаний загальний його вираз. Конфлікт з Сулінчаком мав також близький приятель Андрія, замучений мадярами 1939 р. Олександер Блистів, який для закінчення гімназії мусів податися з Хусту аж геть до далеких Ржевниць в Чехії.

Щоб позбутися Сулінчака, Андрієві батьки постановили перенестися до Ужгороду, але Сулінчак одержав директорство також в ужгородській гімназії; зрештою в Ужгороді Сулінчак вже не так докучав Андрієві.

В Ужгороді Андрій почав студіювати музику (фортеп'ян) у школі проф. Софії Дністрянської. У музиці він здобував дивовижно швидкі осяги: ледви по кількох місяцях навчання вже грав найскладніші твори Бетховена. У години вільні від римського права, музики й співу (Андрій був також пильним членом місцевого хору, що звався, якщо не помиляюсь, Трембіта) Андрій часто приходив — все, бувало, разом із одним завзятим хлопцем їх сусідніх Дравець — впорядковувати книгозбірню Просвіти на Доманинській вулиці проти кальвінського костела. Але здебільшого надаремно. На зачинених дверях канцелярії Просвіти, через яку був вступ до книгозбірні, пишалася цидулка секретаря Просвіти — «прийду за півгодини». Андрій із своїм товаришем сідали на лавицю, кленучи секретаря Просвіти, але минало півгодини чекання, дві — секретар все ще не повертався із своєї подорожі по урядових інституціях столичного міста Ужгорода, або, може, зрештою він по дорозі до Просвіти «заглянув» до каварні Пурми у величезному леґіонерському будинкові на площі Корятовича і взагалі забув про свою Просвіту й свій напис на її дверях. До речі, з приводу цього леґіонерського будинку слід зазначити

дрібний, але до української преси досі не поданий цікавий факт. Коли для збудування цього палацу руйнували на цьому місці хатки духновичівських часів, то знайшли одну незвичайно рідку медалю, що її одразу по смерті Шевченка у 1861 р. вибито у 10 чи 20 примірниках у Петербурзі в Експедиції заготови державних паперів. Чомусь ця надзвичайна рідкість мусіла загубитись чи переховуватися забутою в одній з цих збурених хаток; це була гарна велика срібна медаля, й для таких бідаків, що мешкали у цих хатках, вона певно уявляла б значну обмінну вартість. Зрештою, ця тема радше для розважань радника Сови, аматора історії Ужгороду, якщо цей шановний радник ще «заховався» до наших днів . . .

В Ужгороді Андрій спочатку збирався писати вірші чи репортажі з робітничого життя, і може 2—3 такі коротенькі нариси навіть були уміщені на сторінках тижневика «Вперед», що його українською мовою видавала чеська соц.-дем. партія років 1935 чи 1936. Коли саме Андрій почав писати вірші — не знаю — може ще в Хусті. Те, що він писав в Ужгороді, вже надавалося до друку. Вперше його вірші побачили світло денне на сторінках сокальського тижневика «Голос з-над Бугу», мабуть ще не початку 1937 р. Це був тижневик з літературним додатком, досить добре поставленим. Редактор його прихильно й уважно ставився до початкуючих авторів, отже не лише охоче містив «перші спроби», але ввічливо й заохочуюче відповідав їм листовно. Може щось з Андрієвих ранніх віршів було вміщене також у дрогобицькому тижневику «Голос Басейну» (така, здається, була його назва), що також почав виходити у тих роках.

Ще в Ужгороді Андрій почав систематично готувати свої «Чорноморські сонети», що потім 1940 р. вийшли у Празі. Він ретельно і переконано обґрунтовував потребу такої тематики — морської і козацької одночасово — в українській поезії, де після Шевченківського «Гамалії» та Кулішівського «Байди» (за останнього, зрештою, Андрій не згадував) на ці теми писалося обмаль.

Одного разу, ще в Ужгороді, Андрій розповів, що на нього з поетів найбільше враження зробило двоє: О. Олесь, який імпонував йому елеґанцією вислову чи будови речень, і Маланюк, хоч до останнього Андрій добрався значно спізнено, бо на перешкоді стояло гостро неґативне ставлення старшого громадянства — мабуть у Пласті та школах —, гострим виступам якого проти Маланюкової музи Андрій спочатку сліпо вірив. При цьому оповіданні довелося ще раз визнати влучність за Ольжичівською дефініцією: «д о с и т ь зненавидже-

ний українською суспільністю Маланюк для того, щоб увійти в історію української літератури» («Студентський Вісник», Прага, 1931).

Цікаво, зрештою, що жадних Олесевих впливів на віршах Андрія, навіть ранніх, ніяк не помітно. А певні впливи Маланюка починають проступати лише в пізніх віршах — не раніше 1944 р.

Крім поезії та літератури, Андрій в перших своїх студентських роках далі цікавився музикою. Дуже охоче, подовгу й побожно-уважно грав він твори Бетховена, слухав шопенівські програми варшавського радія, при чому було видно, як він докладно знайомий з життям і творчістю цього автора.

Влітку Андрій відвідував мальовничі околиці Закарпаття, особливо Гуцульщину, що найбільше його захоплювала. В гуцульському Рахові він познайомився з одним поетом, який присвятив Гуцульщині кілька кращих своїх творів.

Найбільше сподобався йому Богдан, де йому, здається, пощастило у вересні 1936 чи 1937 побувати на храмі в день св. Івана Богослова, коли й ціла «весела (колись) Гуцулія йде у Богдан на храм».

З цвинтаря коло богданської церкви найкраще приглядатися до цього незвичайного свята з веселкою гарних облич, струнких постатей і барвистих одягів на тлі осіннього вже краєвиду. На цьому ж цвинтарі, на одному хресті (тепер певно знищеному), під яким віддавна спочивала дружина одного з поетів Галичини половини XIX ст., Миколи Устіяновича, вміщена його присвята покійній дружині, що починається такою строфою про місце положення самого Богдана:

Там, де Чорногора сумно
Угрів край вітає,
Там, де Біла Тиса шумно
Чорну доганяє . . .

У Богдані чи Рахові Андрій навіть взявся та записував гуцульські народні пісні, під впливом блиску вражень і за прикладом свого гімназіяльного товариша Олександра Блистева, так бестіяльно замученого славетними королівськими військами в березні 1939 р. в Хусті.

Блистів віддавна провадив такі записи, і йому Андрій присвятив свої, на жаль короткі, спогади, вміщені у празькому «Пробоєм».

У 1938 р., під осінь, Андріїв нарис про сучасну закарпатську українську літературу був уміщений на сторінках львівської двотижневої літературної газети «Напередодні» .

Мабуть 1937 р. влітку Андрій виступав з читанням своїх творів на літературному вечорі, що відбувся експромптом на закінчення з'їзду молоді в Ужгороді. Виступ був досить вдалий, тимбільше, що Андрій добре деклямував.

* *

*

Коли скінчився недовгий шлях правничих студій, до яких Андрій при всій своїй добрій волі не мав найменшого хисту, він нарешті перейшов на філософічний факультет чеського Карлового Університету в Празі, де міг нарешті віддатися студіям значно більше спорідненим його душі, ніж римське право. Він нераз хвалив мені виклади з історії української літератури чеського вченого, професора Юрія Горака, але натомісць ніяк не захоплювали його виклади професора Олександра Колесси, він так завзято і з такою досадою та докладно розповідав про особливості цього професора, що цьому останньому доведеться присвятити трохи уваги.

Коли проф. Колесса запропонував, своїм звичаєм, писати працю про апокрифи, Андрій рішуче від цього відмовився й вибрав темою своєї докторської праці творчість Євгена Маланюка. Колесса морщився, але Андрій настояв на своєму. Колесса належав саме до тих стовпів, чи навіть стовбурів старшого громадянства, які й чути нічого не хотіли про сучасність, а зокрема чомусь були люті на Маланюка. Українська поезія для них закінчувалася Олесем.

В ґрунті речі О. Колесса був людиною не позбавленою хисту. Про це свідчать його документальні праці про життєпис Осипа Федьковича-Гординського, де було стільки невияснених до того питань. Зовсім не зле написаний і його короткий, але елеґантний нарис про генезу української повісти — інавґураторська ректорська промова в Українському Університеті в Празі в 1922 р.

Промова ця мала несподіваний відгук у . . . російській еміґрантській пресі. Давній співробітник професорських московських «Русскіх Вєдомостей», прийшовши з дневникарського обов'язку на цей виклад, умістив на сторінках берлінського «Руля» довгу статтю, присвячену в значній мірі міркуванням на тему, що от він цю промову хоч і не без труднощів, але все ж таки зрозумів. А от цікаво, чи зрозумів би цю промову полтавський чи херсонський селянин, на що граф Александер Салтиков у своїх нарисах «Двє Рассії» (Мюнхен, 1923) запитував Ізґоєва, чи зрозуміли б вятські чи пензенські селяни промову якогось російського ректора . . .

Загалом кажучи, Колесса ціле своє життя боявся конкуренції, а тому за всяку ціну він унеможливлював молодшим здобування вченого ступня.

Він давав кандидатам такі неможливі теми, що ті здебільшого їх кидали, відмовлючись від них, переходили на інші факультети і т. п. На це нищення молодих літературознавців уживав Колесса свій дипломатичний хист, винахідливість і енерґію.

Андрія дуже обурював Колесса кожним своїм рухом, кожним потягненням. Андрій часто охоче з пам'яти читав присвячений О. Колессі довгий сатиричний вірш чи не Остапа Луцького.

Натомісць Андрій, пильно вчитавшись в історію літератури проф. Огоновського (1833—1894), що перед Колессою займав катедру української літератури у Львові, говорив мені тоном глибокого переконання й пошани про цю знеславлену всілякими Драгомановими і М. Рудницькими справді велику працю і великий твір . . .

Завалений книжками Андріїв стіл у великій залі університетської книгозбірні в Празі виринає в пам'яті, коли пригадую зустрічі останніх років з Андрієм. При столі незвичайно зосереджений, в порівнянні з оточенням, читач — сам Андрій, що мало не кожного дня відкривав для себе й своєї праці багато цікавого й нового, чим завжди так надхненно переймався . . .

Ще кілька місяців тому, по довгім очікуванні, дійшла до мене від Андрія відповідь на мого листа. Він десь мандрував, певно у горах, тому й спізнився з відповіддю. Як і завжди — лист бадьорий, надхненний, захоплений. А одного соняшного дня під кінець липня поштар приніс непередплачений мною часопис. Тяжка тривога блискавицею протяла віддавна хворе серце. Зловісні новини мабуть принесла ця газета. Нервово шукаю, яка саме біда сталася. Перегорнув раз усе. Ніби нічого . . . Помилився. Дивно . . . Аж ось вірші Андрія — засмучені: прощається Андрій з молодістю . . . Але руки знову чутко перегортають сторінки, очі жадібно шукають по шпальтах причину прибуття цього непроханого друкованого гінця . . . Аж ось: Андрій не з молодістю лише попрощався. Андрій розпростився й з життям . . .

16. X. 1947.

ЄРОНИМ

З Літопису

Яка ж то темінь! Боже, Боже,
Нехай заблиснуть десь вогні!
Верзеться все таке негоже
І сниться Вершник на коні.

. . . І буде: затемняться мислі
Перед невблаганним кінцем.
Облудні не впізнають змисли
Страшне Антихриста лице . . .

Будь виявлення те не всує!
Він тут вже межи нами, тут!
Хай очі бачать, вуха чують,
Невіруючі віри ймуть!

. . . Він упокорить серце й розум,
Приспить свідомість у людей,
Потопче правду людську й Божу . . .
Та ж так! Та ж так, як в нас, ачей!

. . . Він на усе наложить тавра
І виб'є людям на чолі . . .
Уже в руїнах скніє Лавра,
І всі Святі давно втекли.

. . . Насилля запанує й примус . . .
Хто не зазнав на собі їх?
Власть сатани незриму й зриму
Значить по світі безліч віх.

І недалеко день грядучий,
Коли насильством, без понук,
Живії душі вдвоє гнучи,
Ввесь впаде світ йому до рук.

. . . Не буде тами для спокуси
Терпіння Божого . . . І гнів,
Він прийде, прийде, та ж бо мусить,
Як той потоп старих часів.

Будь виявлення те не всує!
Хай бачать очі без полуд,
Нехай же вуха наші чують:
Гряде гнів Божий — Страшний Суд!

О, схаменімся! Годі, годі!
Розкриймо очі і серця!
От він рушає, і по ході
Пізнати Божого Їздця . . .

Проф. М. БАРВІНСЬКИЙ

Справжнє обличчя московського православ'я

«Врачу, ісцілися сам»

В російській газеті «Ехо» (яка видається в Реґенсбурзі) за 16 жовтня 1947 року в ч. 20, надрукована стаття Д. Воскресенського: «Відповідь пану Ольгерду Павлюць». Ця відповідь постала так:

В 11 числі «Ехо» була надрукована стаття Д. Воскресенського під наголовком — «На путях духовного кризиса», в якій автор висуває особливу ролю православ'я в духовнім відродженні людства, бо, мовляв, західня-католицька церква стала головним чином на шлях земного реформаторства. У відповідь на цю статтю виступив у пресі п. Павлюць з твердженням, що східня церква вступила також на шлях земного реформаторства, інакше кажучи — заанґажувалась в політичну боротьбу. Крім цього п. Павлюць зазначає необхідність повернення всього людства до християнства взагалі, незалежно від особливостей того чи іншого віроісповідання, вважаючи, що висувати на перше місце православ'я — ніби тільки воно одно врятує все людство, — є недоречним.

Доцент Воскресенський не погоджується з думками п. Павлюця і виправдуючись в статті, про яку ми згадували напочатку, всеж таки висуває на перше місце в справі відродження людства православ'я. При чому доцент Воскресенський зазначає, що в своїй концепції він виходить не зі суб'єктивних симпатій, а з певних філософсько-релігійних і догматичних положень. В духовному відродженні людства особ-

ливе значення буде мати те християнське відродження, в якому найяскравіше відбита віра в Воскреслого Христа, перемігшого смерть. Ця віра — джерело найглибшої містичної сили релігії, без цієї сили неможливо переводити боротьбу з сучасною духовою кризою. А цю силу має в собі православ'я, бо інші віровизнання, як католицтво — менше містичні. Західня церква — як далі зазначає доцент Воскресенський — звернула особливу увагу на земну сторону своєї діяльности, а для містики — відвела другорядне місце. Натомість східня православна церква менше займається громадянсько-політичною діяльністю, чого підтвердженням є ціла її історія. Коли ж православна церква і вступала інколи на шлях політичний, то це були явища епізодичні — пов'язані з критичними моментами російської держави.

От, справді, як кажуть, з хворої голови на здорову перекладає доц. Воскресенський! Я не беруся захищати або обвинувачувати католицьку церкву, це не є моїм завданням, хочу висловити лише кілька своїх думок щодо московського православ'я, від імени якого власне доц. Воскресенський і виступив в своїй статті.

Великою і дуже прикрою помилкою є, коли доц. Воскресенський твердить, що московське православ'я не займалось громадянсько-політичною діяльністю. Але ж слід тільки пригадати всю історію московського царства, а потім російської імперії, і тоді ясно стане, чи займалася московська церква більше земними справами, чи духовними. На протязі всієї історії московська православна церква виконувала, а й тепер виконує свого роду ролю аґента режиму. За часів царських російська православна церква була цареславна, в останні часи царизму від 1906 року ця церква в особі своїх гієрархів твердо стала на ґрунт політичний, вступивши в «Союз русского народу», який мав своїм завданням вести боротьбу зі всім московським. Нам, українцям, особливо пам'ятні ці часи, коли в кожній церкві за розпорядженням російського святого Синоду стояв прапор «Союзу русского народу». А во ім'я якої духовної ідеї московська православна церква вела москалізацію всіх неросійських народів, а московські священики і взагалі службовці по духовному відомству одержували на Україні 10 відсотків додаткового утримання! Чи це теж може особлива форма «глубочайшей» містичної сили релігії? А чи відомо п. доц. Воскресенському, що московська православна церква віками пригнічувала, як вірний помічник пануючої царської влади, національні церкви — українську, грузинську, білоруську і інші, чи це теж особлива форма «глубочайшей» містичної сили релігії? Тепер же, коли у влади в російській імперії новий узур-

патор — безбожний антихристиянський большевизм, чи не пішла на послуги й до цього нового сатрапа московська православна церква. Адже ж патріярх московський-орденоносець, який роз'їзджає з доручення . . . комуністичної партії по світі і — як вірний холоп свого «батюшки» Сталіна — вихваляє большевицький режим, а «дома» (в Україні, Білорусії і т. д.) — допомагає нищити священослужителів національних церков і взагалі національні церкви. А примусове «навернення» українців греко-католиків на московське православ'я і арешт всіх греко-католицьких єпископів, чи це теж особливий вияв «глубочайшої» містичної сили московсько-сталінського православ'я? Але досить і цього, мале місце статті не дозволяє нам довше тут зупинятися.

Питанням є, чи сама московська церква є православна, чи не зійшла вона з правдивого соборного апостольського шляху Христової церкви. Цим займеться — віримо — майбутній священний собор вселенської православної церкви.

Не є випадком, що всеруйнуючий большевизм міцно засів в Москві і пригнічує інші народи, бо москаль по своїй природі — матеріяліст. Бог в уяві москаля є вища істота, яка передовсім карає, і цієї істоти треба боятись, тоді як справжнє християнство вчить:

«Будьте совершенні, як і Отець ваш Небесний є совершенний.» Але, коли Бог не карає, тоді в уяві москаля немає й Бога.

А заразом з тим кожний москаль вважає себе, свою віру і свій народ за людей вищого порядку, за народ богоносець, вважає, що віра його — найкраща, що Москва — третій Рим, а четвертому «нє бивать». Московський народ, мовляв, весь світ поведе до справжньої культури і спасе загниваючий Захід.

Досить почитати сьогоднішні московські газети і ми переконаємось, що в цьому питанні большевики нічим не відрізняються від своїх попередників царського часу. Так московська газета «Правда» за 23. IX. 1947 р. в статті «Політична робота серед інтеліґенції» — пише:

«Пануючі кляси царської Росії, загубивши всяке уявлення про національну гордість, (цікаво, що це пише ніби «інтернаціоналіст», але, як виявляється — насамперед москаль! М. Б.) холопствували перед всякою чужоземщиною», а далі читаємо — «Головнішим завданням виховної роботи серед совєтської (читай: російської, М. Б.) інтеліґенції — щоденно розвивати у свідомості всіх прошарків інтеліґенції почуття совєтської національної гордости, «превосходства» совєтської культури над культурою буржуазною, що перебуває в стані маразма — занепаду». А далі читаємо: «Не нам, представникам справді

передової культури всього передового людства, схилятися перед загниваючою буржуазною культурою». Скільки у всьому цьому зазнайства і зарозумілости!

Хворий московський нарід. Ця хворість у нього вікова. Коли там дома розпалює він свої національні гордощі з певною метою, то хоч тут на еміґрації слід би було опам'ятатися, бо вже пора . . .

М. МИХАЛЕВИЧ

Слово попереджає чин

Як довідуємося з повідомлення «Об'єднаних Мистецтв», на кінець цього року заповідається фестіваль української культури, а тим і організація чергової виставки праць образотворців, яка дасть змогу підсумувати творчі осяги українського образотворчого мистецтва за минулі роки на еміґрації.

В праві ми чекати події небуденної, тому хочемо на цьому місці коротко зупинитися на думках, висловлених деякими членами УСОМ, які правдоподібно знайдуть конкретне позначення й у творчості, навіть і в тому випадкові, коли б серед них були й голоси «аматорів писання про мистецтво».

«Ми багато говоримо про своєрідність українського мистецтва, наводимо такі імена, як Ю. Нарбут, М. Бойчук, П. Холодний, О. Новаківський, але я запитаюся: хто навіть з тих нечисленних учнів Бойчука, які опинилися тут на еміґрації, продовжує традиції бойчукізму? Хто продовжує і розвиває досягнення Петра Холодного?

Навіть графіка, яка під впливом Нарбута так буйно цвіла у нас довгі роки, тепер майже зовсім минулась, сказати б: чомусь вийшла з моди. Тільки школа Новаківського має тут на еміґрації кількох представників, які продовжують досягнення і напрямні свого вчителя, але сам Новаківський був під сильним впливом західнього мистецтва, і про якусь національну окремішність у підході до мистецьких проблем у нього говорити не можна . . .» «Мистецтво — вияв культурної вартости народу. Мистецтво потребує від громадянства підтриму так морального, як і матеріяльного. Ми ні від громадянства, ні від нашого еміґраційного проводу не бачимо і не знаходимо абсолютно ніякого заінтересування . . .» «. . . чим далі, тим порожнішою стає у нас на еміґрації фраза: на широкі шляхи. Чим далі, тим дальше ми стоїмо від цього шляху, тим більше розгублюємося на вузеньких, особистих стежках і стежечках, на яких до решти розтрачуємо і роздрібнюємо наш великий ми-

стецький капітал, з яким виїхали ми на чужину.» Е. Козак (з доповіді на конґресі О. М. 12. VII. 1947 р.).

«Ідеєю твору не може бути лише — вирішити звучання відтінків чи уклад акордів фарб, лише форма — а завданням буде: звучанням кольорів, гармонією ліній і формою, тобто засобами, творити мистецький образ, твір, у якому цими засобами розкривається ідея. . . . Чи не час уже, вивчивши поодинокі партії з цілої партитури, заграти нарешті симфонію, де і флейти і смичкові інструменти, де і труби і літаври звучали б як щось ціле, де рисунок і колір, де і форма були б елеметами, якими розкривався б загальний зміст твору? . . . Ми, мистці, повинні бути в курсі всіх досягнень мистецького світу, а водночас живитись соками нашої землі, тобто нашими власними очима і нашим українським серцем відчувати дійсність. Не вирішувати світових мистецьких проблем, щоб їх робити нашими, а вирішувати наші мистецькі проблеми так, щоб вони стали світовими.» (М. Дмитренко, «Українське Мистецтво», ч. 2.)

«Творча винахідливість сучасности, переживаючи духову кризу, борсається між скляними стінами своїх герметично замкнених формалістичних лябораторій, кидаючись від однієї крайности в другу, щоб нарешті найти успокоєння в примітивістичному малярстві типу «недільних малярів.»

«Вихід з цього духово-творчого завулка буде можливий тільки за допомогою великої ідеї, що знову заполонить сучасників і що для неї творитимуть мистці.» (Степан Луцик, Укр. Мистецво», ч. 2.)

«Мистець мусить бути непорочно чистий у своїх почуваннях, не допускати до себе ніяких чужих, йому незрозумілих, підшептів, бо тут діє цілий організм, уся істота людини. Тут виступають усі інстинкти, виступає вся підсвідомість істоти, що за всяку ціну хоче перемогти.» (Михайло Мороз, Укр. Мистецтво», ч. 2.)

«Монументальна доба вимагає монументальних композицій.» (Богдан Стебельський, «Укр. Мистецтво», ч. 2.)

«Сукупність спільних рис обіймає мистців нераз різних стилів, і вона ширша за рямки, що їх можуть ставити перед собою поодинокі мистецькі гуртки чи цілі об'єднання.» (С. Гординський, «Укр. Мистецтво», ч. 2.)

Кілька думок, які свідчать про отверезіння, про конечність глянути нарешті дійсності в очі! І оправданий песимізм голови УСОМ Е. Козака, і чіткі ставлення конкретних проблем перед спілкою М. Дмитренком і колеґами — свідчать про те, що українське суспільство матиме змогу ствердити, що під фразою «широкі шляхи і колоди на них» криється глибокий зміст боротьби й перемог нашого образотворчого мистецтва.

ЮРІЙ ХОМИН

Дух Українського Відродження

Для української душі немає нічого більш чужого, ніж дух буржуазії, міщанства. З творів, що їх дала українська людина, завжди віє великодушністю, широтою поглядів і розмахом думки, Україна — розгортаються безкраї рівнини, поля і луги перерізані широкими степовими шляхами, золоті хвилясті збіжжя, «рівна, безмежна просторінь, гола рівнина . . . окремі села і хутори стоять рідко, сонце велике й пекуче котиться по небі й поринає за землю, мов за морську поверхню», завсіди та сама безмежність, далечінь, степи чи безкраї поліські болота й озера. «Донбас — природа кругом безлісна й степова, без краю степ і шахти», навіть Галичина — «масткий, плодючий чорнозем, поверхня землі більше рівнинна . . . краєвид у більшості одноманітний», яри галицького Поділля, яр Дністра, Серета, Тупої, Збруча, Смотрича — вони є тільки непомітними рисками в цій плиті, що починається за Львовом; над ними завжди простягається безмежне, глибоке українське небо, розлогість країни вдень і глибина тихої української ночі . . .

Середньовічному німцеві природа здавалась чужою й грізною; зима і гори — жахом; натомісць у нас людині треба багато простору, і в місті вона теж хоче бути дитиною того самого вітру, що віє поза його домами. Навіть спокою українець не знаходить в замкненій хаті, але назовні — на самоті, що є така ж могутня, як українське життя — відгомін української душі. Серед степу українська людина молиться, молиться на могилі, «щоб ніхто не бачив, щоб вітер по полю слова розмахав». На цих могилах запорожці мали свої г л я д и, що сповіщали про прихід орди, на них козацькі загони востаннє зупинялися, виїзджачи в далеку чужину. Безліччю цих могилкурганів ще сьогодні посіяні степи Запоріжжя, Херсонщини, Чигиринщини, Гуманьщини — козацьких земель; кругом них ще сьогодні співає той самий вітер, що розвівав чуприни останніх кобзарів — сліпих співців не минулого, а української вічности . . .

В і д р е д а к ц і ї: Містимо уривок з недрукованої студії поляглого за 2-ої світової війни Ю. Хомина про духові джерела українського національного відродження.

Над цею країною, її життям і населенням віє могутній подих, туга незмірного розсягу, що наповнила вщерть серце найбільшого поета, оце «болить, болить і плаче, і не спить, мов негодована дитина», вона — це той мистецький неспокій, що наш нарід зробив найбільш творчим, нею наші пісні такі тужливі й вогонь, що горить в них і в нас — такий палючий . . . Це — могутній дух України, що задля неї Тарас Шевченко «святого Бога проклянути, душу погубити» готов. Який інший нарід спромігся б таке сказати? — Цей український міт, що найбільше заволодів нами за козацьких часів, і тому називаємо його козацьким мітом, — створив для цілої нації людину такої типової сили, що Україна впродовж століть для цілого світу була «козацькою землею», наш нарід — «козацькою нацією». В цих словах міститься українська вічність!

Український міт — це міт типу людини-козака, і міт стилю життя, життя «слави і волі».

Міт для нас — не втеча з духом малого сьогодні до славної минувшини, а цим самим — не нагробний напис, як клич чехів від 39 року: «Святий Вацлаве, не дай нам загинути; нам і грядучим», — але також не штучний культ «геройськости», а горда свідомість могутньої, вродженої нам сили, вродженого правопорядку, що ми його носимо в собі, таксамо, як за словами Дмитра Донцова вже тепер мусимо носити ідеал держави, що за неї змагаємось.

Глибоченна філософія українського життя й вічного чинника — української крови, захована в словах діда-козарлюги з пересяклої козацькою кров'ю землі Холодноярщини, що «козацтво існувало давно перед Богданом і перед постанням Запорізької Січі, вже за часів Володимира Великого і в незбагненій нашій давнині — ніхто не знає, від коли . . .

Свідомість міту живе в родовій свідомості українських мас. Безліч народніх пісень і таксамо національний гімн, хоч він постав за часів занепаду — підкреслює, що «ми з козацького роду».

Коли спитати українця — хто він, то відповість з радісною гордістю: «я — козак», — оповідає про українців німець-подорожній, не за козацьких часів, а серед найглибшого занепаду — в сорокові роки минулого століття.

Міти в націях живуть, вони можуть втихати і знову збудитися, але вони не можуть вмирати — доки духові сили народів залишаються тими самими; бо міти є висловом їхніх душ. Навпаки, збудження міту спричинюється до великих внутрішніх переворотів націй, коли вибухають найглибші сили й виявляється нескривлене вже, а дійсне обличчя людини — тайна її глибини; це Революція і Націоналізм.

Націоналізм — це «відродження Бога в серцях народу».

В новій добі Україна перевела дві революції — Козацьку і Національну. Національна революція ще не скінчена. Обидві великі українські революції перейшли під знаком внутрішньої сили, перейшли вони тяжко й поволі — перша століттями; другій так само не вистачають два десятиліття.

Одначе без огляду на це все можемо ствердити, що не тільки перша, але вони обидві видвигнули найглибші й найшляхетніші скарби України — звільняючи її від чужого панування, а її душу від чужих кайдан. В обох виявився глибокий корінь українського націоналізму — Україна стає вільною не тільки політично, але й духово. Показується, що в суті ні один нарід не є такий націоналістичний, як українці, — на протязі своїх революцій другі народи не зродили таких творів найглибшої національної культури, найглибшої і найшляхетнішої національної душі, як українці. Згадаймо тільки українську культуру козацької доби, її пісні і думи; пряме втілення України — козацьку лицарськість і козацьке бароко. Українська душа змобілізувалася у всіх ділянках. І на другому боці зважмо не тільки небувалу урожайність, але й недосяжність нового українського письменства — маркантні покажчики українських вічних вартостей: в обох українських революціях український міт, закорінений в українській крові творив українську людину!

Тільки могутній, зроду одушевлюючий цілу націю порив — зміг покликати до життя козаччину, що її гаслам відгукнулась глибина української стихії, і витворити тип запорожця, що в його постаті «як червоне багаття під попелом» — виявилась уся «скаженість і гордість», ввесь оптимізм і гумор, але й уся владарність і творча, ініціятивна сила української раси. Тип цей зродився з глибин землі, і тільки тому він є такий своєрідний і незрозумілий для других, що про його «залізну силу» з подивом висловлювався Ґустав Адольф таксамо, як усі сучасники захоплювалися «діяволами Хмеля», фуріями Сірка» і Гамалії, що запалили люльки на жевріючих звалищах турецьких твердинь і гуляли почерез свої й чужі моря, свої степи й чужі країни, викликуючи всюди жах і подив. Тільки про людей такого коріння могло писатись: «не тайна се для всього майже світа, що військо запорозьке від віків з дідів-прадідів своїх були люди лицарські» . . .

Хай поснула національна свідомість, хай козацтво обмежено в клясові рямці, позбавлено всіх вольностей, а його шляхту відчужено; хай сліпий бандурист, співець славної давнини на могилі «на татарських полях, на козацьких шляхах» — як про це співає найпоетичніша козацька дума, — іде назустріч згубі,

хай «кінь коло нього постріляний, порубаний, ратище поламане, піхви без шаблі булатної, в ладівниці без однісінького набою» — степовий вітер всеж перебірав у пірваних струнах кобзи і не дав їй замовкнути . . .

Національне відродження здійснило слова Тараса Шевченка, що вийшли з глибин української душі; його творчість, що її не дало «століття», а надто «культурний круг», а — як каже Є. Маланюк — «порив крови», — тільки така творчість змогла мати дійсно епохальне значення. Чуже провансальство, хоч і загамувало на пів століття новозбуджений дух, але він, що дав колись життя козаччині, тим буйніше охопив маси в 1917 році.

Величезні й первісні сили, що їх в нас звільнив вже перший промінь національної революції, — ідеали найбільш українського життя охоплювали всіх . . .

Знову, як за козацьких часів, будився той «невсипущий гін внутрішніх сил до оформлення», будилися сили покликані здійснити українське відродження ,не лише політично-суспільний, а й внутрішньо-моральний переворот.

Національне відродження ще не скінчене. Воно почалось появою Кобзаря, першими збройними виступами горсток молоді на центральних землях материка і переможним походом такої самої горстки, рівнож вихованих не в своїх традиціях, галицьких стрільців з верхів Карпат до Дніпра. Спочатку, на Маківці і під Крутами, боролися тільки сотки, та за ними ставали маси. В несформульованому націоналізмі тодішніх часів вони знаходили сповнення своїх прагнень.

На степах, де від часів Ґонти й Залізняка тільки «жита зеленіли», знову виростали могили, побоєвища за волю, побоєвища засіяні тілами людей, що в їх «зігнутих на грудях, задерев'янілих руках — зложені хрестом набої . . .» Ідеали нового українського життя родились з цих могил.

Війна, скінчена на фронтах, продовжується в підпіллі, боротьба назовні втихає ,але провадиться всюди, ціле життя стає фронтом. Підпольна українська армія широко розгортає визвольну діяльність ширших і ширших мас, і виплекує мораль, до якої завжди стреміла збуджена українська душа. В Галичині, де траплялось, що за листопадових днів змобілізовані вояки вискакували з ешелонів, щоб тільки не йти на фронт — тепер воюють і жінки і діти, витворюється тип людини, що знає, що «птиці мають гнізда, звірі — ями, я маю тільки кріс в руках».

Так само на Карпатській Україні, де віками було приспане народне життя, населення поривом, якого не знають народи вбогі душею, схопило зброю і протиставилось ворогам.

А тимчасом Наддніпрянщина пережила НЕП і українізацію, колективізацію і голод, розкриття СВУ, СУМ і націоналістичного центру, народню боротьбу проти Москви на всіх відтинках життя, міняючи тактику і застосовуючи все нові методи спротиву.

Мало на світі націй, які в своїх визвольних змаганнях були б змушені іти крутішими шляхами, як українці, згадаймо хочби «контрреволюцію в господарстві», «ворогів народу в наукових інститутах» чи «партизанство на літературному фронті». «І де по програній війні йде ґерілля — там не виграють жадні Наполеони . . . Кінцем є завжди вільна Еспанія!»

Сьогодні націоналізм більш і більш опановує дійсність на всіх українських землях, ним живуть мільйони українських сердець — він виконує своє головне завдання що не пощастило нашій першій великій козацькій революції. Від часів очайдушних козацьких морських походів і степових рейдів в Україні не було життя з глибиною таких українських думок, чинів і поривів, як сьогодні. Бо сама суть націоналізму — розкрити найкращі прикмети і пориви української душі, приспаної століттями.

Українська стихія опановує зовнішнє життя: політикою заволодів розмах, «натуга волі, сміливість політичних овидів і максималізм думки». «Націоналізм» і «Україна» — синоніми: «Виплекати національну людину волі, чести і посв'яти, створити новий, героїчний тип українця» — це стале змагання української душі. «Воліємо згинути, ніж жити рабами. Наша боротьба і смерть на полі слави залишили б світові на віки вічні спомин великий про той нарід лицарів, нарід, що ставить честь і свободу понад усе» — в словах цих воскрес міт українського життя «для слави й волі», життя овіяного леґендою української історії.

*

*   *

Святкуємо пропам'ятні історичні дні. Визвольна війна — це піднесення прапорів державної волі, піднесення зброї і боротьба проти окупантів, це дні 22 і 29 січня, 23 і 26 травня, 1 і 21 листопада.

Натомість національна революція — це піднесення стягів в н у т р і ш н ь о ї свободи, могутній переворот в житті і в духовості, розкриття давно призабутих джерел.

Визвольна війна міняє політичні кордони, її душа — національна революція — міняє й людей! І всі проблеми життя є не так проблемами-програми, як проблемами людини!

Деякі народи з першої світової війни вернулись до власних новостворених держав. Україна залишилась самітною і війна для нас скінчилась перемогою ворогів на фронтах війни. Та тимчасом українська нація, без огляду на найтрудніші обставини, непохитно сама продовжувала свій шлях.

Стало безсумнівним — і це в останніх часах усвідомляли собі всі вороги — що наша непереможність полягає саме в типі людини, що її родить саме національна революція, людини, що стала носієм боротьби на всіх фронтах життя і проти всіх ворогів!

Боротьба проти такого типу людини для окупантів найтяжча, і тут їх всіх огортає почуття власної духової безсилости і порожнечі. Усвідомивши собі власну меншевартість в порівнанні до такої людини — вороги зазнали перший поважний внутрішній погром в бою проти нас. Система ворожої духовости завжди жахається революційних типів людей. Витворення нового типу українця — це причина, чому ми пережили переможно політичні невдачі. Натомість народи, що цієї нової людини не витворили, не вдержують навіть перемоги!

Вороги завдавали нам в останніх роках не один болючий удар, але духово ми їх перемогли. Народи, що не виявляють жадної типотворчої сили в нашому значенні слова — це ошуканство в житті, і тому вони втратять право на незалежне політичне життя, бо в них незалежного внутрішнього життя немає. Вони заломлюються разом з організаційними формами держави, бо поза ними немає інстанцій, до яких вони могли б відкликатись . . . .

Революція завжди висуває справжні постаті, тим, що кожна жива людина переживає цей великий внутрішній переворот. Це сила кожної революції. Революція, як духовий переворот, завжди дозріває разом з витворенням революціонера, — у нас дуже довго на це не зверталось уваги. Та це має наслідки щойно тоді, коли революція практично охоплює ділянки зовнішнього життя нації і перетворюється в політичну боротьбу. В цім моменті не раз забувалося про глибоке завдання і органічну суть революції — виплекати тип нової людини. Бо може постати ситуація, що могутні внутрішні сили розпорошаться і нараз попадуть на службу сил чужих самій ідеї революції. Ця небезпека передусім у нас була найбільшою з огляду на вічне змагання української нації до плекання сильних і незалежних людей.

Велика Козацька революція, що спочатку видвигнула надзвичайний тип українця, перейшла в затяжну боротьбу між цим революційним, «запорозьким» типом і стилем життя й сильною тоді ще польською ідеєю шляхти. Сама ж ідея ко-

зацької революції була ідеєю козацької держави й заразом ідеєю нової людини — козака; цих двох елементів революції не можна було розлучити, не можна було опиратися в боротьбі за козацьку державу на шляхту, хоч і українську з походження, але польську по дусі! Так могло статися тільки тому, що гетьмани нашого минулого не усвідомили собі до кінця цієї типотворчої суті революції, потреби, виписати на своїх прапорах передусім змагання за стисло окреслений тип людини. В наслідок цього навіть за часів Великого Гетьмана вага державного будівництва лягала то на Січ, то на повстанчу чернь, та на шляхту.

Всі три «партії» виявляли великі тенденції у зовсім інших напрямках виховання носіїв держави і творців нової культури, й, коли на протязі перших фаз революції йшов процес оформлення позитивного українця, то далі цей органічний процес сходить на манівці, аж поки врешті частина звільнених на початку революції сил не опинилась у ворожому таборі. Наслідки — Україну й політично розірвано натроє.

Вимога «останнього козака» старого типу П. Дорошенка: — «єдино стадо і єдин пастир», що була висловом змагань не тільки до політичної, а передусім до духової монолітности і спільноти, до збереження загрожених надбань революції — не була здійснена. Козацька революція не виконала свого головного завдання — устійнити остаточно українську духовість.

В засаді це саме повторилось й за часів першої дії наших Визвольних Змагань — коли «лакеєм з любов'ю до зубожілого пана» — протиставлялись інші екстреми, отаманія і махнівщина . . .

Тому якраз сьогоді більш, ніж коли небудь передтим, треба нам видвигати суцільний тип людини. Така сильна школа характеру, якою була Запорізька Січ, де гуртувалося багато найздібнішого елементу, в добі нашої другої великої революції ніколи не сміє стати зброєю проти справи!

Та часто й сьогодні є ми свідками незрозуміння революції, недоцінення людини та її духовости й духової культури, як органічної єдности.

Ті самі, що признають революцію тільки з механічних причин, ледве що не задля самих «господарсько-виробничих» відносин, а не як народжену з глибини людини і нації вартість — грабують українство гірше від Карамзіна, бо не дивляться на одно тисячеліття української величі, а на одно століття занепаду, і на цій бідній підставі приходять до таких висновків: «українці надто ліричні, нездібні до твердого державного бу-

дівництва . . . а з цеї причини треба нам засимілювати чужі елементи, що принесли б зі собою те, чого нам з «природи» не дано».

Яке ж це негідне нашої великої доби і величі нашої нації ставлення справи, і побіч цього яка неукраїнська вузькість думки!

Українську епоху нашого минулого представляє не чуже нам провансальство, а козаччина . . . Все ж таки думи, що нам їх залишила тверда козацька доба, щодо ліричної ніжности в цілому світі не знайдуть рівні, вже ані не згадуючи про те, що часи провансальства не тільки не виявляли жадного героїчного, але й ні трішки ліричного змісту! Бо ж ««тільки той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив»: — Леся Українка тут «раніше від мужчин» відкрила одну з найдорожчих нам тайн . . .

Так само є прогріхом перед величчю нашого відродження в'язати його з поняттям якогось «міжнароднього», абстрактного, недокровного націоналізму!

Часто не відчуваємо, що ліричність — це те, про що згадує чужинець у козаків, а саме, що вони «божевільно закохані в свободі — без неї в них життя не життя . . . для неї живуть і гинуть», це та туга незмірного розсягу, яка наповнила інтернованих в рр. 1920-21 вояків української армії, що вслухались за колючими дротами в шум рідної землі, перед походом, що скінчився над річкою Звіздаль. Це була дійсно народня й національна армія, що боролася за волю України двадцять років тому, а саме з неї вийшов довгий ряд наших найвизначніших поетів, і ніхто не відчував болючіше туги до рідної землі, як люди, що 4. жовтня 1921 року переходили коло волинського села Борове «совєтський» кордон, щоб зложити свідоцтво нової України під Базаром. Наші партизани мали «Отамана Пісню», для них «пісня» була цим цементом, що з'єднує нашу націю . . . душею України, що тільки втілитись потребує», — а все ж вони виразники найвеличнішого змагання українського серця!

Мусимо усвідомити собі остаточно, що міт козаків-кобзарів, гайдамаків-бандуристів, повстанця-кобзаря Тищенка-Голуба, поетів-революціонерів Чупринки, Косинки, Влизька, поетів-провідних постатей націоналістичного руху, міт військових-мистців, а нарешті в дещо ширшому значенні також міт «вояків-будівничих» Карпатської України — це не роздвоєність чи дисгармонія, але величаве, незрівняне багатство України, одна цілість її єства.

Театральна Студія перед новим сезоном

(З розмови з керівником Студії Й. Гірняком)

Театральна Студія вступає у свій третій театральний сезон 1947/48 р. Які прикмети визначатимуть роботу в цей час?

Як раніш, так і тепер незмінною лишається головна настанова на виховання нового українського актора на базі передових досягнень сучасного европейського й українського театрів. Студія мусить бути в курсі роботи принаймні кращих німецьких театрів Мюнхену, вистави яких вона, хоч і з труднощами, але може бачити. З другого боку внутрішня студійна робота і навчання повинні дати дальше бодай теоретичне ознайомлення з сучасною театральною культурою Парижу, Лондону й Америки.

25-річчя Березоля Студія мусить відзначити глибшим вивченням досягнень цього театру, без засвоєння яких не може обійтись той, хто хоче брати творчу участь в українській театральній культурі. Наявність аж трьох старших «березільців» у Студі» особливо зобов'язує її до вивчення і засвоєння спадщини Березоля.

В роботі з актором і далі приділятиметься головну увагу опануванню слова, як одного з основних складників акторського мистецтва.

Тяжкі матеріяльно-технічні труднощі мандрівного вигнанського театру Студія хоче перебороти в найактивніший спосіб. А саме: використати ці труднощі для створення портативних і максимально простих сценічних форм. Відмовитись від неможливих у цих умовах коштовних технічних складностей сцени, а взяти в принцип матеріяльно дешеву і доступну простоту театральних форм. Ця простота може стати чудовим засобом найбільшо» мистецько» виразности. Та, що легше для кишені, то трудніше для режисера, для оформлювача і, особливо, для актора. Бо з техніки частина навантаження переноситься на мистецьку душу, талант і сили творців театрального видовища. Студія, як і раніш, буде йти тим, з матеріяльного боку найлегшим, а з мистецького — найважчим шляхом максимально-виразної простоти.

Репертуар Студії складатиметься як із старих, так і з нових постановок. Із старого репертуару лишаються ті, що найкраще витримали мистецький іспит перед глядачем і критикою, що найповніше відповідають завданням Студії: Мати і Я, Сон

української ночі, Слуга двох панів. Остання йде в оновленому і поширеному вигляді. Крім того, що тепер п'єса Ґольдоні йтиме у своєму повному тексті — раніш вона йшла в дуже скороченому вигляді — постановка загострюється стилем жанру і зміною обсади ролів.

З нових постановок ітимуть: комедія Кропивницького Пошились в дурні, драматична поема Лесі Українки Орґія, нова ревійна комедія І. Алексевича Лис Микита — цілком сучасна змістом, але побудована на канві безсмерного Франкового твору.

Далі йтиме драма Зайві люди І. Кошелівця, інсценізація Санаторійної зони М. Хвильового — перші дві речі вже готові, і їх прем'єри відбулися в місці осідку Студії — в Міттенвальді. Дві інші речі в стадії активної підготови.

В найближчому пляні Студії і в попередній підготові є такі речі: одна з трьох п'єс І. Багряного — Генерал, Морітурі, Розгром, — Патетична соната М. Куліша, Аглая — драма на мотиви Вальдшнепів — М. Хвильового.

Сьогодні, коли большевицька преса не дає спокою тіні покійного Хвильового, кидаючи на нього прокльони і бруд, — Студія вважає своїм обов'язком оживити на сцені саме ті образи письменника, що викликають у нашого ворога найбільшу лють і ненависть.

Студія і надалі буде прагнути в своїй роботі лишитись на позапартійній основі, на сторожі вільного й незалежного українського мистецтва, для якого немає сьогодні місця на окупованій тираном Україні.

Це завдання за теперішніх важких обставин Студія виконає тільки за допомогою і співпрацею цілої української громади і всіх її активних, конструктивних груп. Д.

Л. МИХАЛКО

На черговім етапі

Український літературний процес на материку в 30-ліття Октября

Ті нечисленні відомості, що доходять до нас про літературне (і взагалі культурне) життя материка, недвозначно свідчать, що це життя увійшло в нову фазу свого „розвитку".

Для кожного — хто хоч трохи ознайомлений з дотеперішнім процесом шляхів розвитку української культури під совєтами — не буде цей черговий етап жадною несподіванкою. „Сталінсько-Ленінська культурна політика" тут справді пляново й послідовно робить свій дальший крок до остаточного поглинення української культури як такої. Бо ж ще за перших років большевицької революції визначив був Ста-

лін (і не один, певно, Сталін), — що остаточною метою большевиків є спільна в цілому світі культура зі спільною мовою. І саме українську культуру вже ледве не 30 років приготовляють при допомозі всіх несхибних совєтських авторитетів (включно з авторитетом НКВД) стати сліпим матеріялом для угноєння цієї універсальної і спільної всьому „проґресивному людству” культури „нової Москви”.

В перших часах т. зв. військового комунізму з безмежною щирістю (і з такою ж безмежною брутальністю) виявляв большевизм своє наставлення до української культури і на практиці. Але, зорієнтувавшись, що в цей спосіб (нищачи українське життя прямими ударами) провалить на Україні і свою політичну справу, бо змобілізує проти себе все українство, — мусів зійти з такої „чистої” лінії. Вовкові прийшлось одягати на себе овечу шкуру.

В культурнім житті здобуває українська совєтська „держава” щось ніби як автономію і, щойно скріпившись мілітарно, може московський режим кінцем 20-тих років приступити до її ліквідації. Притім певні сподівання, що їх були плекали поодинокі з кремльовських можновладців — азлучити українську культуру „зі середини” до культури „всесоюзної” (московської) — терплять провал.

Людина, що ніби мала всі дані (включно з партійним квитком) виконати в справі такого залучення провідну ролю, закликає українську літературу відійти... „геть від Москви” й орієнтуватись на „власний свій розум”! Замість розбивати во ім'я принципу „клясовости” інтеґральність української нації — Микола Хвильовий стверджує (простягаючи руку М. Зерову і de facto Д. Донцову) саме цю інтеґральність!

Москва б'є на сполох, посилає для „організації” української літератури ще в 1926-1927 роках Лазаря Кагановича, над Хвильовим устами самого „наймудрішого” читає анатему і приступає до практичної „соціялізації” української культури з двох боків. Б'ючи по верхах українського культурного процесу, хоче підорвати базу, з якої цей процес насамперед виростає, цебто селянство. І, пам'ятаючи Ленінські настанови про совєтську войовничість в культурній політиці, хоче свою акцію не лише в теорії, але й на практиці, цебто в конкретній історичній перспективі завершити, замкнувши ножиці. Притім ножиці совєтської політики мали б замкнутись „самі собою”: з одного боку українські маси мали б поступово в совєтськім горнилі так расово, мовно й психологічно засимілюватись, щоб українська культура була їм більше непотрібна, а з другого боку сама українська культура — так сплощитись і наблизитись до свого „правзору” — культури московської (совєтської), щоб як непотрібний для живого життя „реквізит” сама по собі відпала.

В середині цієї драми, що набирає форм справді якоїсь нецьогосвітньої „катастрофальности”, тепер ми саме знаходимось. Забравши в попередніх десятиліттях українському культурному процесові можливість вільно визначати свою орієнтацію, приступає сьогодні московський режим до поступового нищення і „статики” цього процесу, цебто етнічної самобутности українського життя. (Хоч, очевидно, — де ця самобутність мала хоч трохи яскравіший, „героїчніший” кольорит — там її й раніше Москва не толерувала!)

Цей новий большевицький наступ і вольна чи невольна протидія йому з українського боку розкривається найширше в ділянці літератури*).

(Далі буде.)

---

*) Саме ознайомлення з фактичним станом, в якім літературне життя сьогодні на наших воз'єднаних землях перебуває, і буде метою цього огляду. Аналізи цього життя торкнемось, по змозі, в оглядах наступних. Свої дані спираємо, очевидно, лише на пресу совєтську.

РЕЦЕЗІЇ

The Ukrainian Quarterly. Квартальник, заснований проф. Чубатим для інформації англо-саксонського світу про українські політичні проблеми і культурне життя, виходить тепер накладом Українського Комітету в Америці. Зміст попередніх чисел був досить нерівний, особливо в статтях про українську літературу, де підхід був часто застарілий — народницько-„просвітянський".

Останній том, ч. 3 — за весну і літо 1947 — квартальника має такий зміст: Редакційна стаття „Національності — слабе місце Совєтів" починається переглядом спротиву національностей проти московського панування. В першу чергу згадано про дії УПА і про пакт між Совєтами, Польщею і Чехословаччиною для поборювання УПА. Далі подана добра характеристика московської політики щодо різних національностей, особливо щодо України. В статті „Україна і 1948 рік" — професор Кларенс Меннінґ описує історичне підложжя створення Кирило-Методіївсього братства і переслідування царем Миколою I — застосовані до братчиків і Тараса Шевченка. Проф. Т. С. — новий еміґрант — подає добре числово обґрунтований нарис колоніяльного становища України в економіці СССР і розглядає плян нової п'ятилітки, з якою стає очевидною упосліджена роля України ще в більшій мірі, ніж досі. Проф. Іван Мірчук друкує свій нарис про основні риси українського народу, який є в основному англійським перекладом його німецької статті, виданої в збірнику берлінського Українського Наукового Інституту підчас війни. Джордж Сімпсон, проф. історії Саскачеванського університету в Канаді, дав нарис про Петра Могилу як церковного й освітнього діяча. Стаття Константина Андрусишина „Український театр як політичний фактор" є короткою історією українського театру до революції 1917 року. Цінною є праця професора д-ра Миколи Чубатого про „Початки російської історії", яка має на меті розвіювати фальшиві московські теорії про спільність історії київської князівської держави для українського й московського народів, як рівнож теорії про єдиноплемінність московського і українського народів. Антропологічно москалі належать до угро-фінської (урало-алтайської) раси, і вигадки про те, що населення України під натиском татар еміґрувало до Московщини і так причинилось до створення московського народу, не мають ніяких підстав. „Російський народ немає ніякого спадщинного права на якібудь культурні здобутки України чи Білоруси" — правильно стверджує автор.

Стаття Льва Добрянського — „Професор Бернгам і Україна" — має у формі козерії на політичні теми подати критичне становище до новіших публікацій американців на теми світової політики, відношення до Сходу Европи і Совєтів. За Добрянським праця проф. Бернгама — „Боротьба за світ" — це одна з найкращих американських праць про відношення Заходу до совєтського світу; на жаль, реферат Добрянського має таку туманну форму і фразовитість, що тяжко зрозуміти, які основні думки й тенденції має проф. Бернгам при розгляді цих питань. Ясно лише те, що проф. Бернгам висловив у своїй праці ряд тверджень, з якими не можна погодитись. Напр., він вважає, що армія Власова „була єдиною великою одиницею, що репрезентувала собою спротив проти комуністичного режиму". Проф. Бернгам очевидно зіґнорував національні проблеми в Совєтах і

особливо український спротив як проти гітлерівського, так і проти московського режиму, — бо був про це дуже мало поінформований.

Після публікації книги проф. Бернгама д-р Л. Добрянський мав нагоду говорити з ним і вказати йому, що він у своїй книзі поминув потенціяльне значення України й УПА. Проф. Бернгам в розмові признав, що ці справи внутрішньо споріднені з його темою. Л. Добрянський кінчає, що — як і багато інших американських авторів — проф. Бернгам зчасом переконається, що „Повстанча Армія є символом спротиву проти совєтського режиму і зможе бути використана як перша стежа західньої демократії в середині варварського тоталітаризму. Україна, що є реальною базою совєтської фортеці, може добре стати першою ціллю американського наступу проти фортеці — як ‚м'яке підчерев'я' Совєтського Союзу."

Сумніваємось, чи ця остання порада Л. Добрянського, коли б вона була здійснена, була б корисною для „м'якого підчерев'я" — тобто для України.

Книжка кінчається посмертною згадкою про д-ра Персівала Конді — американця англійського походження, перекладача Івана Франка й Лесі Українки, яку він дуже високо цінив як поетесу світової міри.

У відділі рецензій обговорюються книги:

1. Історія СССР — видання Академії СССР під редакцією Панкратової в трьох томах,
2. книга Джона Фішера — Чому вони поводяться, як росіяни?
3. Історія України — написана проф. К. Меннінґом.

В останньому числі квартальника варто відзначити участь двох вчених з еміґрації в Німеччині — проф. Т. С. і проф. Мірчука. Варто, щоби й інші інтелектуальні сили на еміґрації посилили „Український Квартальник" своїми працями, які могли б правильно інформувати англо-саксонський світ про українські проблеми. Професорові д-р М. Чубатому належить повне та щире признання за його віддану працю над започаткуванням і розбудовою Квартальника — працю, яка лежить майже виключно на його плечах, коли прийняти до уваги „малолюдність" наших інтелектуальних сил за океаном.

П. Г.

Максім Багдановіч: **„Выбраныя вершы"** (Ваттенштет, 1947, стор. 44 літогр.). Звиклий бачити вірші М. Багдановіча в такому бездоганно-солідному виданні, як академічне мєнське — із зворушенням торкається до цього скромного, але дбайливо виданого на літографському камені, збірника.

М. Багдановіч не дебютант, він віддавна клясик нової кривичівської літератури. Про клясиків незручно ж „оповіщати" нові слова. Вони чи їх тіні — не потребують ані хвали, ані докорів. Українському читачеві слід коротко нагадати, що М. Багдановіч за свій недовгий вік (1891—1917) був умістив кілька статтів про українську літературу на сторінках московського місячника „Украинская жизнь", що його видавали С. Петлюра з О. Саліковським для інформації москалів. У цих статтях М. Багдановіч проявив своє незвичайно добре ознайомлення з фактами української літературної історії. Крім того, а це вже зовсім мало хто знає, М. Багдановіч видав коло 1915 р. незвичайно добре складену брошуру — нарис про Галичину.

Вірші М. Багдановіча, оскільки сягає наша пам'ять, з українців перекладав С. Яремченко на сторінках віденської „Волі" (1919—1921) і львівського „Л. Н. Вістника" (1922-23), М. Драй-Хмара та М. Зеров у київських виданнях.

Читач.

Р. Задеснянський: **„Леся Українка".** (Видавництво „Українська критична думка", 1945, ст. 110, літогр.)

Зазначена книжка складається з двох нерівних частин: 1 — єво-

люція світогляду Л. Українки на підставі її творів (від сентиментального народництва до апотеози „волі панування" — стор. 1—95) і 2 — „Лісова пісня" Л. Українки та „Затоплений дзвін Гавптманна" (стор. 96—110).

Перед нами дуже змістовна й річево написана праця; автор її крок за кроком розкриває і освітлює той нелегкий та довгий шлях, яким простувала Леся Українка, помалу але неухильно визволяючись з пут т. зв. вуличних чи ходячих заялозених поглядів сентиментального народництва, якими було переняте її оточення, і якими жила інтеліґентська юрба кінця XIX і початків XX століття. Слід припускати, що й мати письменниці, Олена Пчілка, яка не поділяла рабських поглядів цієї інтеліґентської черні, не мала спочатку особливого впливу на свою доньку.

Автор старанно стежить за розвитком ідей творів Лесі Українки, тримаючись послідовности в часі. Першим випадковим ще проблиском трагічного світовідчування, до якого пізніше перейшла Л. Українка, слід уважати її „Самсона" 1888 року, де „вже виступає з усією яскравістю думка про справедливість також і помсти та її позитивну ролю" (ст. 10). Один з найяскравіших звістунів нової фази в творчості Л. Українки — її слова 1899 року:

Я вийду сама проти бурі
І стану — поміряєм силу!

До численних прикладів, яких уживає автор цієї праці, з творів Л. Українки слід конче додати ще один — „Леґенду віків" з недрукованої спадщини поетки, два роки тому уміщену на сторінках літературно-мистецького альманаху „Світання" (ч. 2, листопад 1945, ст. 1—4); цей рукопис поетки не був датований, але мабуть написаний 1906 року, як зазначила редакція. У цьому творі виразно проступає не традиційно-еволюційний, а катастрофічний погляд на історію:

насунула важка, червона хмара,
гула в ній громом братовбивча
чвара,
вона покрила цілую країну
і повернула всю її в руїну.
Замер мій дух і серце заніміло
і слово з уст озватися не сміло,
бо та країна — то була моя . . .

Було б зайвим переказувати тут деталі розбору автором ідейного змісту драм Л. Українки — зацікавлені цим можуть самі ознайомитися з цією книгою.

Коротко зазначимо, що цю частину книги автор закінчує вдумливим розбором останнього передсмертного драматичного твору Л. Українки — „Камінний Господар".

Наприкінці цієї частини книги автор робить висновок:

„Так, Леся Українка, визволяючися поволі, але певно, від усього мотлоху старих ідей та ідейок старого народницько-соціялістичного, пацифістично-ліберального українства, від рабського ‚шукання співчуття у поглядах людей', від осуду гордости, з якої в неї на початку виростали ‚будяки колючі і глуха кропива', від осуду всякої війни як „братовбивства", від любови до ворогів, від ідеалізації короля позбавленого влади (Роберт Брюс) — переходить до апотеози влади, як природного закінчення мужнього світогляду великих націй.

Так Леся Українка своєю творчістю довела, що геній завжди визволиться з пут сучасности і, кажучи її словами,

Часи глухонімі не заглушать
дзвінких думок, вони бренять,
бренять!

Не будемо спинятися над коротенькою другою частиною цієї книги, хоч і цей екскурс про „Лісову пісню" може мати значення для літературознавців, бо приносить ряд поправок до тверджень В. Петрова про подібність цього твору до „Затопленого дзвону" Гавптманна. Книголюб.

ХРОНІКА

Українське культурне життя в Еспанії останніми часами трохи пожвавилось. Через майже повну необізнаність еспанського суспільства з українською справою і самою Україною — ця праця має часто піонерський характер. З українських культурних імпрез, що мали за останній час в Еспанії місце, слід зазначити наступні:

Початком травня відбувся в Мадріді — зорганізований переважно студентськими силами — к о н ц е р т. Серед запрошених гостей було чимало представників високої еспанської інтеліґенції (професори високих шкіл, представники Obra Catolica de Asistencia Universitaria, Конґреґації Марійської тощо). Студентський хор виконав: „Почаївська Божа Матір", „Стелися барвінку", „Ой, наступила та чорна хмара", „Заповіт" та інші пісні, які зробили на присутніх величезне враження. Перед концертом промовляв о. Кармонін про українську пісню і взагалі про Україну („. . .Україна бореться за свою самостійність; як довго вона її не матиме, так довго не буде правдивого мира в світі").

Окрім цього меликого концерту, влаштовано студентськими силами, ще кілька концертів менших (духовні концерти підчас богослужень тощо). Дано один концерт і поза Мадрідом з нагоди свята в Толеді (Альказар), де студенти-чужинці брали участь у спільному марші. Дополудня співали студенти-українці в залі бурмістра Толеда, ввечері — разом з поляками — на вільнім повітрі перед катедрою. На осінь готуються два великі концерти для Мадріду й Барселони.

Можливості **в пресі й видавничій ділянці** — поскільки такі де в Еспанії відкриваються — наразі трудно використати через брак кваліфікованих сил, передовсім перекладачів. І тому тут далі заступає на книжковім ринку східню Европу література „російська", хоч особливою популярністю користується М. Гоголь . . . З книжок, в яких можна знайти поважніші матеріяли пр Україну, треба зазначити видання про Східню Церкву, написане в Руссікум в Римі й випущене заходами Відділу Пропаґанди Місіонарів, і випуск на еспанській мові „Історії Світової Літератури" (за редакцією Бустаманте) з короткою історією літератури української.

В Мадріді перебуває тепер **український фільмовий режисер** — М. Деслав. Співпрацює наразі при виробленні одного еспанського фільму, що торкається й української тематики (Київ, українські пісні). В міжчасі робить заходи, які б уможливили накрутити фільм: „Запорожці в Сараґосі".

Кінцем вересня відбувся в Києві поширений **пленум** т. зв. **Спілки письменників України.** Пленум обговорив доповідь О. Корнійчука про відомі тогорічні постанови Компартії в ділянці літератури. З учасниками Пленуму відбули кількагодинову „розмову" секретар ЦК Компартії (б) України Лазар Каґановіч та голова „Ради Міністрів УССР" Нікіта Хрущов. Пленум мусів з „величезним надхненням" прийняти текст привітального листа до „вождя народів".

В новому перекладі (Р. Гофманна) на французьку мову вийшли у Франції (в-во Корея) **„Мертві душі" М. Гоголя.** Відзначивши високу якість перекладу, рецензент журналу „Парю" ч. 29, 1947 оцінює „Мертві душі" як один з чолових творів світової літератури. При тім про самого М. Гоголя говорить, очевидно, як про письменника „російського" . . .

4 жовтня відбувся у Вебштайні біля Франкфурту **організаційний з'їзд Польського Літературного Клюбу західньої Німеччини.** На з'їзді підкреслено конечність культурних стосунків з письменницьким світом народів східньої й західньої Европи, щоб протиставитись в цей спосіб ізоляції, яка часто постає навколо культурних польських осередків. На з'їзді виступав представник від українських письменників, Улас Самчук, що — як подає польська преса („Лєх", ч. II, 1947) — „в гарячих словах підкреслив конечність культурної співпраці й усунення знеохоти поміж обома сусідуючими народами . . ."

Червнева ухвала Союзу Польських Письменників на чужині (з місцем осідку в Лондоні) не друкувати своїх творів в часописах і видавництвах на польських землях — аж доки в Польщі не настане засаднича зміна політичних обставин! — викликала в польськім суспільстві жваву дискусію. Зокрема з німецьких теренів піднеслись голоси проти цієї ухвали — така ухвала могла б спричинитись до створення прірви між польськими землями й еміґрацією. Очевидно, що й ці голоси не залишились без відповіді. Так на сторінках центрального польського органу в Англії „Дзєннік Польскі й Дзєннік Жолнєжа" вмістив голова Союзу польських журналістів в Лондоні Боґуславський статтю, в якій, між іншим, зазначає, що ухвала лондонського Союзу польських письменників була заздалегідь докладно й усебічно зважена. Приступивши на таку ухвалу, польські письменники не лише позбавили себе матеріяльних прибутків, але й ширшого читача. За літературний доробок польської еміґрації має змогу простягнути сьогодні руку — стверджує А. Боґуславський — не Край, а пануюча в нім кліка, щоб чолових письменників еміґрації залучити поступово до співпраці з окупаційним режимом і відірвати тим самим від служби польській національній ідеї. Польській еміґраційній літературі залишається інша дорога: незалежно від волі варшавських окупантів постачати готовими книжками . . . Край!

В таборі Міттенвальді (Баварія) відбулась 7. вересня в оформленні **драматичної студії Й. Гірняка прем'єра „Орґії" Лесі Українки.** Вистава пройшла на високому мистецькому поземі й з величезним успіхом.

Москву відвідав **„Художній театр" Латвійської ССР.** З цієї нагоди мистецький керівник театру, лавреат Сталінської і т. п. Едуард Смільґіс, подав кілька інформацій щодо художнього латвійського театру. Ідея створення театру — з „відповідальною назвою" художній — постала ще 1917 р. в . . . Петрограді . . . за днів . . . „Великої Октябрської Революції". Ідеалом у творчості й у мистецьких шуканнях латвійського театру став, очевидно, „Московський Художній Театр", але за „буржуазної Латвії" латвійський театр не міг вільно розвиватися . . . Аж з окупацією Латвії в 1940 р. большевиками (!) уможливлено такий розвиток. Його висловом стали вистави таких п'єс, як „Інтервенція" Л. Славіна і „Панцерний поїзд" В. Іванова. Нове творче піднесення театру викликала . . . нова окупація большевиками Латвії. В новий репертуар театру увійшли такі твори, як „Перемога" (про героїку „великої вітчизняної війни") В. Лаціса, „Єґор Буличев та інші" Ґоркого і т. п. „Історичні постанови ЦК ВКП(б) про літературу й мистецтво, що мусіли позначитись і на латвійськім мистецтві, спричинились до збагачення репертуару театру п'єсою Б. Лавренева: „За тих, хто в морі". „Уперто реалізуючи в своїй щоденній діяльності вказівки Центрального Комітету Партії Леніна-Сталіна, ми вчимося засобами театру боротись з рештками чужої нам ідеології, впливами буржуаз-

ного націоналізму, вчимось помагати вихові народа в дусі відданости советській вітчизні, советському ладові, готовости боротись за перемогу соціялізму в нашій країні" („Известия", ч. 192, 1947). Як бачимо, латвійський театр під сонцем Сталінської конституції мусить іти тими ж шляхами, що й театр український...

За останній сезон **„державний" узбецький театр ім. Хамза** виставив такі п'єси: Б. Лавренева — „За тих, хто в морі", М. Светлова — „Бранденбурська брама", Туйгуна — „Магаббат" (про „героїчну працю" узбецьких бавовнярів), Уйгуна — „Пісня життя" (про „дружбу російського й узбецького народів") і К. Сімонова — „Русскій вопрос". Хто скаже, що і цей репертуар змістом не „соціялістичний!..."

✂

У Вінніпеґу в Канаді вийшла перша частина **„Спогадів" Олександра Кошиця.**

Як і щороку, відбувся кінцем серпня **у Вінніпеґу концерт Вищих Освітніх Курсів** (при Осередку Української Культури й Освіти). Організаторам концерту ішлося в першу чергу про ознайомлення слухачів і самих студентів з українською музичною творчістю. До 1944 р. організатором й дириґентом цих концертів був сл. п. О. Кошиць. За продовження його традиції дбає його дружина, пані Т. Кошиць. Програму цьогорічного концерту зложено переважно з творів К. Стеценка й М. Лисенка.

До тридцятиліття т. зв. октябрської революції мали виготувати композитори: Колесса — симфонію, а Сімович — симфонічно-вокальну музику до текстів Тичини.

✂

За повідомленням директора ньюйоркського Музею мистецтв Ф. Тейлора, **советська окупаційна влада вивозить з Німеччини** — зокрема з Берліну й Дрездену — численні творі мистецтва (серед них загарбано й Сикстинську Мадонну Рафаеля).

✂

На сторінках української преси в Америці („Новий Шлях", ч. 65/47, „Український робітник") з'явилась недавно **стаття митрополита Іларіона (І. Огієнка) з приводу найновішого „українського" правопису,** устійненого минулого року т. зв. Академією Наук УССР. Митрополит Іларіон не лише вітає появу цього правопису — хоч правопис цей і «схиляється до правопису ,братнього' російського народу» — але говорить при цій нагоді про т. зв. Уряд УССР, і про т. зв. Академію Наук УССР як про національні органи. (Митрополит Іларіон пише: „Український Уряд 1942 року звернувся до нашої Академії Наук...", або: „Новий український правопис постав у суворих евакуаційних (в Уфі) обставинах, постав на чужині, за часу, коли ще не вся рідна земля була повернена (!)..." і т. д. і т. д.). Супроти такого провокативного писання особи, що носить високий сан українського митрополита (й заповідає відновлення, під власною редакцією, науково-популярного місячника „Рідна Мова"), українське суспільство мусить вжити якнайрішучіших заходів.

✂

„Жеч Посполіта й Дзєннік ґосподарчи" (ч. 120/47) приносять дані про **польські наукові видавництва після війни** (на матеріялах з виставки наукової літератури повоєнної Польщі у Варшаві). Від р. 1945 по перші місяці 1947 вийшло в Польщі понад 700 наукових публікацій (з них — біля 70 наукових журналів). Нові випуски — це переважно твори польських учених за німецької окупації, найбільше позицій належить тут історії (115).

Головними науковими видавничими осередками залишаються Варшава і Краків, хоч ідуть старання розпочати видавничу діяль-

ність і в таких містах, як Штеттін, Вроцлав (Бресляв) тощо. Назагал Польща вже мала осягнути 39 відсотків своєї видавничої продукції в порівнанні з довоєнними роками, тоді як Англія досягнула 39 відс., Сполучені Держави Америки — 59, натомість Швеція — 148, а Швайцарія аж 184! З наукових установ особливу рухливість виявляють три інститути: Західній, Балтійський і Шлезький. Торговельний Союз Морських Міст видав низку джерельних монографій про приєднані землі до Польщі після війни. Тематика „земель зновунабутих" займає назагал в теперішній польській літературі поважне місце.

Між 2 і 3 вереснем відбувся в Ґарміші в Баварії **конґрес німецьких філософів.** Завдання конґресу було розглянути пануючі сьогодні філософічні проблеми (зокрема в Німеччині й Західній Европі) й спосіб філософічного підходу до них. Основною тенденцією більшости виголошених рефератів стала вимога тісніше пов'язати філософію з точними науками й наблизити її до поточних проблем життя. Ніякої яскравішої ідеї конґрес проте не вилонив. Серед гостей присутня була на конґресі й делеґація українська.

✂

На вересневому пленумі ЦК КП(б)Вірменії сконстатовано м. ін., що за останні роки в республиці були видані книжки про літературу та історію Вірменії, в яких мали місце буржуазно-націоналістичні „збочення" („ідеалізація" історичного минулого вірменського народу і т. п.) Яскравий вислів знайшли ці погляди у члена Вірменської Академії Наук Термінасяна. Далі на пленумі скритиковано діяльність „Спілки совєтських письменників Вірменії", інститутів історії, літератури та філософії „Академії Наук Вірменської ССР", які „відходять від опрацьовання актуальних питань сучасности". При тім сконстатовано, що ЦК КП(б) Вірменії „своєчасно не викрив й не розкритикував політичні помилки й націоналістичні збочення в праці низки Інститутів Академії Наук Вірменської ССР". Варто зазначити, що секретар ЦК КП(б) Вірменії для пропаґанди Ґріґоріян „розібрав причини помилок на ідеологічному фронті, але не захтів (!) признати власні помилки..." („Правда", ч. 25/47).

✂

З нагоди т. зв. **800-річчя Москви** в бібліотеці „Академії Наук УССР" відкрито ювілейну виставку, що має ознайомити відвідувачів з минулим і сучасним „славного міста". Одночасно сотки (!) аґітаторів і пропаґандистів „знайомили" населення Києва зі „славною історією столиці нашої вітчизни" („Известия", 192/47).

До „800-ліття Москви" випустило чехословацьке міністерство інформацій **збірник: „Москва, 800 років міста".** Збірник, що складається з матеріялів історичних, політичних і мистецьких, має висловлювати „дух дружби споріднених народів чеського й совєтського" і „боєве співробітництво" між ними („Известия", 193/47).

Між іншим, редактори необережно навели в збірнику уривок з одної чеської хроніки з 1580 року, в якім говориться про мовну спорідненість до народу чеського народу руського й народу... московитів!

ВІД РЕДАКЦІЇ. Друкуючи нарис Р. Гармаша: „Трагедія М. Хвильового — трагедія нашого покоління", як працю, що дає свіже насвітлення проблеми Хвильового, Редакція не погоджується, з деякими переяскравленими формами виразу автора.

„The Hedgehog" — a literary publication. Authorised by EUCOM Hq. Civil Affairs Division 14. July 1947. Authorisation AG. 383. 7., GEC-AGO. — Editor J. Lycholit.
N/0379

732

ВЕЖІ

ЖУРНАЛ КУЛЬТУРИ

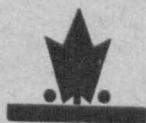

Р. II ЗОШИТ 1/1948 Ч. 2

Зміст

ВЕЖІ

ЖУРНАЛ КУЛЬТУРИ

РЕДАҐУЄ КОЛЕҐІЯ

Адреса Редакції й Адміністрації:
München, Rosenheimer-Str. 46a/114

ВЕЖІ

ЖУРНАЛ КУЛЬТУРИ

РІК II   ЗОШИТ 1/1948   Ч. 2

О. ЛЯТУРИНСЬКА

ГЕРОЇКА

(Уривок)

ПРИСВЯТА

Пригадую слова поміж рядками.
Нехай у поминковім тиміяні, —
вони у серці мов ножі:
«Скажи, за нас усіх скажи!»

Горять свічки і фіялові й сині.
Молюсь, молюсь: «Прозріння дай дитині!
Її любов'ю возлюби,
пошли і язики, і голуби,

і помасти чоло святим елеєм!
Нехай же волею Твоєю
отверзяться серця, як спраглість пуст,
і хай говорить Злотоуст.

I.

Як хороше! Весна, прозор і рань,
іскряно-промениста розталь.
Так лунко від перекличних гукань,
і щойно б'є година шоста.

Туди путь наша, до великогір,
усе зривніша, вища й вища.
Сьогодні ще на здивування прірв
під небо розкладем кострища.

Для нас, для нас зазорені світи,
для нас, для нас сліпучі збіччя!
Ми демонам низин із висоти
потворно вишкірим обличчя.

II.

Вони приходять ввечорі тихцем
і осторонь сідають поза нами.
До біса! Вранці ми їх зацькуєм
своїми злими вовчурами.

Принишклі, несміливо шепотять
Про теплі черіні домашніх огнищ,
про хліб смачний долин.
А нам плювать,
на згадку серце ані тьохне.

. . . Про неосяжність крижаних висот,
про сумнів, про зневіру і розпуку,
їдку, як зілля чортове, осот . . .
Товаришу, дай руку!

III.

Ми бачили його, коли гроза шаліла
і гнала стрімголов, як чавуни,
і брили льоду й валуни,
а в горлі сохло, й одяг лип до тіла.

Ревло, кипіло варом, кублилось по кручах.
Який страшний у гніві він,
той демон-вартовничий верховин,
і злоба його — блискавка сліпуча!

Нехай загрожує гадесове поріддя,
хай проти нас і небо, і земля!
Чи може хтось із змагунів охляв?
Стискаєм зуби й випинаєм підборіддя.

IV.

І знову синь і знов прозор.
От буря, вибившись, минула.
Посол зазір'я — метеор
шле привітання у гомулах.

Гомули — це відлитки лав,
улиті у космічній рудні.
У них так дивно хтось з'єднав
прапервісність й . . . майбутнє.

І любо нам від надзорян
тлумачити на них клинопис.
Зазір'я, чудний океан!
Проб'ємо завтра вище тропи.

V.

Сміється гемон, з гиком спльовує пісок,
шмагає вітром, як бичем, і свище, свище.
Ми там, де й вчора, вгору не пішли й на крок,
ще й навпаки, чи не ступили нижче.

Їх так багато перед нами йшло з низин,
що всіх гуртом, напевне, і не злічиш.
Такий же вітер, як оцей, співав за упомин,
на кість сушив і пилом крив обличчя.

І про несповненість всього — і мрій, і з'яв —
Кричав туди, туди — на дно безодень . . .
Але й той вітер їм на почесть вірш складав.
Нас підбиває патос оди.

VI.

Слава, їм слава,
тим, що ішли,
з сонцем ясним ототожнивши мети.
Слава їм вічна!
Впали єсли, —
житимуть в піснях горянської Едди.

Трудна, ох, трудна
горяна путь, —
їхні ж сліди — веселкова заграва!

Многі за ними
йдуть та ідуть.
Слава їм, слава!
На віки їм слава!

Слава, їм слава,
всім, що ішли,
з сонцем ясним ототожнивши мети.
Слава їм вічна!
Впали єсли, —
житимуть в піснях горянської Едди.

УЛАС САМЧУК

Шумлять жорна*)

Драма в трьох діях.

ОСОБИ:

Андрій Михайлюк — громадський діяч.
Ната — його жінка.
Петро Іванович — фоторепортер, підсудний.
Ір — його жінка, танцюристка.
Клавдій — професор-політик.
Євген Лисик — редактор.
Платон — селянин.
Іван — селянин.
Данило — селянин.
Олімпій — партизан.
Гервась — партизан.
Сарафина — дівка при жорнах.
Ольга — служниця Михайлюків.
Партизан на горищі.
Сільська дівчина.
Партизани, селяни.

ДІЯ 3

Сіни незамешканої, старосвітської хати в глухому закутку Волині. Стіни з кругляків. Троє дверей з високими порогами. У стінах засувні визирки, повбивані кілки і розвішені решета та різне причандалля.

Сіни без стелі. Закопчена стріха. Горище тільки над хатою. На краю горища т. зв. стовбур. На горищі через стріху виставлено кулемет. Біля кулемету хлопець з далековидом на шиї. До горища приставлено драбину.

В куті жорна і старосвітська ніжна ступа. Біля жорен міцна, м'язиста, з позакачуваними рукавами і підтиканою до колін спідницею дівка Сарафина. Попід стінами мішки з зерном. На мішках завізники.

Ніч. Від банти на довгому дроті звисає закопчений ліхтар. Смужасте світло.

Перед відкриттям завіси сильний, хриплий з відкашлюванням, регіт. Дядьки: Платон, Іван, Данило курять товсті з домашнього тютюну і газетного паперу цигарки. Дим клубами здіймається догори.

---

*) Містимо третю (останню) дію з недрукованої драми Уласа Самчука: „Шумлять жорна", присвяченої українській підпільній боротьбі за німецької окупації 1942 р. В драмі пробує автор подати переріз життя різних суспільних прошарків (почавши від інтеліґенції, кінчаючи партизанами) й тих ідей ,що цим життям рухали.

Панує німецький терор, але вже нависає примара повороту большевиків, які починають діяти через своїх аґентів. Одного з них викривають і він стає перед партизанським Судом. Сцені суду й присвячена саме третя дія п'єси. Відбувається ця сцена в глухому провінційному закутку, куди Андрій Михайлюк зі своїм середовищем мусять скритись, бо в місті (де відбуваються дві попередні дії п'єси) він на донос має бути арештований.

Редакція.

Платон (Міцний, шпакуватий дядько. Відкашлюється від сміху): І, кажеш, їв?

Іван: Їв, сучий син, їв! Просто з-під мого припічка. А потім прийшли і, кляті, спалили хату.

Данило: І треба було ото живим пускати!

Іван: Знаєш — кортіло, щоб ото пішов до свого Дочлянд та розказав, як то наша земля смакує.

Платон: І, кажеш, з маслом? Ха-ха-ха! (регочуть).

Іван: Щоб краще смакувало. А потім кажу: ґут шмект? А він, чортяка, крутить головою: ніхт ґут. (Регочуть.)

Платон: За таке, я вам кажу, не шкода оджалувати й хати.

Данило: А чи він, клятий, хоч зрозумів?

Платон: Хто його знає. Вони там не так то й розуміють наші порядки.

Іван: Гадають, що ми тут з клоччя сукані.

Данило: А ми його на сковородці. Як каплуна.

Іван: А чого, кажу, прийшов? За землю? Маєш, кажу, чорте, землю, їж її, дияволе. Гризи. Ми до тебе, братику, не ходили і не просили, щоб ти до нас йшов. А прийшов — маєш!

Данило: Знаєте, хлопці, воно, як подумаєш, то здається і круто, але, як і з другого боку подумаєш.

Іван: Хай знає, що ми народ цупкий, і другий раз не рипається непрошений.

Данило: А казав — комунію знищить.

Платон: Не комунія йому в голові, а земля. Даремно вітали їх з тими брамами.

Іван: Що ж вітали? Поки віталось — вітали. Пам'ятаю, як мене один Лейба на ярмарку в Мизочі обдурив. Так що ж. Вийняв люшню, роздвоїв черепа, і маєш. Зо мною мова коротка.

Данило: Боронитись, як то кажуть, всяк жива твар мусить.

Іван: Шкода лише, що ось до жорен докрутилися.

Платон: Хе-хе-хе, братику! Не в жорнах сидить душа.

Іван: Але все таки, знаєш, обідно. Маєш і не маєш.

Данило: Прожили діди, проживемо й ми. Тисячі літ (тупає ногою) отут під нами. Це, брате, факт!

Іван: У них там машини всякії.

Платон: А я вам, хлопці, скажу: вірте-невірте, не звернули нам карка ніякі татари, не звернуть і ці з машинами. По ліщниках отам до цього часу отакі татарські ями лишились.

Данило: Воно тепер з ямою не так то . . .

Платон: Як будемо разом: не вір! Ніяка машина не візьме.

Сарафина: Дядьку Платоне! Ваша черга!

Платон (встаючи): Людину творив сам Бог! І це главне. А машину і німець зробить.

Вбігає дівчина в селянському.

Дівчина: Ой, там приїхали!
Платон: Го-го! Кого там несе нечиста сила! (Всі зриваються).
Дівчина: Незвісно, але тікати треба!

Дядьки хватають свої мішки, відчиняють затильні двері. У дверях партизан з «фінкою».

Партизан: Агов! Крути, крути, Сарафино! (Партизан входить до середини). Здрефили, дядьку Платоне?
Платон: А що б ти робив, голубчику? Головою муру не проб'єш.
Партизан: Не вірте цьому.
Платон: Покійний Свирид також не вірив. Думав — зрада.
Партизан: У нас тепер на зрадників прийшла черга. Посилаємо їх до пекла, і тепер таку личину у нас свічкою пошукаєш. Здається, випололи.
Данило: І вірно. Погане зілля з поля вон.
Партизан: А ми вас, дядьку Платоне, суддею вибрали.
Платон: Суддею? Го-го!
Партизан: А Сарафину писарем.
Сарафина: Говорила-балакала.
Платон: А це ж що за нова комедія?
Партизан: Маєте бакун? Давайте — розкажу.
Платон: Кури. Крути. (Подає тютюн).
Партизан: З міста щось грубшого підвезли. Чорт розбере, що воно там. Ніби провокатор. Своїх ми тут, як попало, а цього, кажуть, без суду не візьмеш.
Платон: Ого-го! А ти чого, Параско? (Засоромлена дівчина виходить).
Сарафина: А кпини над нами нема чого строїти.
Партизан: Ніякі тут, голубко сиза, кпини. Ти но кидай крутилку і ходи.
Сарафина: Свят-свят-свят!
Партизан: Христи-нехристи — не відхристишся. А це ось порожне? (Штурхнув ногою двері до хати).
Іван: Хіба що кажани.
Партизан: Суд тут зробимо.
Платон: То, кажеш, з міста?
Данило: Та яке нам до них діло?
Іван: Як, яке діло? Мало ми до них на суди находились?
Платон: У них там параграфи всякії, а ми . . .
Партизан: А душу маєте?
Платон: Та маю.

Партизан: Сумління маєте?
Платон: Та ніби маю.
Партизан: І цього досить. Відчиняйте! (Дядьки відхиляють двері, що скриплять. Партизан освічує темноту електричною ліхтаркою). Хо-хо-хо! Тут сама павутина.
Іван: І кажани.
Партизан: Виметем.

(Надворі гамір. Двері відчиняються, і з темноти зі смолоскипами та ліхтарнями входять люди. Між ними Петро Іванович без покриття голови. Біля нього Гервась і Олімпій. Довкруги скупчуються дядьки. Петро Іванович озирається на всі боки.)

Олімпій (до Петра Ів.): Сідай! (вказує на мішок).
Петро Іванович: Жорна?
Іван: Пізнав.
Данило: Вже, бачте, знає.
Платон: Розступіться. Дайте глянути.
Голос: Нема що дивитися.
Платон: Як нема що дивитися? Лице.
Голос: Та яке там лице?
Платон: Замазане, але все таки людське.
Данило: А що там з ним скоїлося?
Олімпій: Хай вже сам скаже.
Платон: І що це з вами, чоловіче, приключилося?
Голос: Мабуть ослаб.
Голос з хати: Сарафино! (Сарафина відтикає спідницю і йде до хати. Чути стукіт).
Платон: Мовчить. Коли людина мовчить . . .
Петро Іванович: Чого дивитесь? Пустіть! (Загальний регіт).
Платон: Люди. Це вам ніякий сміх. Перед вами жива біда.
Голос: А ви не панькайтесь, а питайте!
Платон: І так все видно. Чоловік схибив.
Голос: Хай каже! Хай каже!
Петро Іванович (зривається на ноги): Куди я попав?
Голос: Ще тільки до сіней.
Петро Іванович: Хочете мене вбити?
Платон: Ша! Не так голосно. Ще нічого не знаємо.
Петро Іванович: Я вам нічого не зробив!
Платон: Розійдіться, люди. Чоловікові тісно.

(Люди трохи розходяться. Їх обличчя освітлені червоножовтим сяйвом смолоскипів. Петро Іванович з жахом дивиться.)

Петро Іванович (кричить): Я вам нічого не зробив! Чого дивитесь?

Платон: Він вас боїться. Ну, чого? Ми вас, чоловіче, навіть не знаємо.

Голос з хати: Готово! (Виходить Сарафина).

Сарафина: Та заходьте туди. Самашедші!

Олімпій (до Петра Івановича): Ну, так далі.

(Петра Івановича беруть під руки. Більшість людей входять до хати. Залишається Платон, Іван, Данило і Сарафина.)

Сарафина: Дядьку Платоне! Ваша черга.

Іван: Правильно робиш. Сип, Сарафино. (Сарафина крутить жорна).

Данило: А як же того . . . судить?

Сарафина: Хай собі судять. З ума з'їхали!

Платон: Хай собі судяться. Самі бояться гріха, то на нас спихають. Не можу я судити. Не вмію. Дай хоч махорки!

Данило: Та що там судити? У них там і так все готово.

Платон: Ґотове. Кажеш — готове. Суд має бути суд, а не кумедія. Я ще вірю в Бога.

Голос з хати: Дядьку Платоне!

Іван: Кличуть. А може йдіть.

Платон: Докотилися. Мов скажені собаки загризлись. До горла дійшло. Чиж не правду кажу?

Іван: Правда, то воно правда . . . О! Ще когось несе!

(Входить новий гурт людей. Андрій, Наталка, Ір, Клавдій в супроводі озброєних партизан. Всі одягнуті ще по-домашньому, Андрій у білих штанах. Смолоскипи.)

Партизан: Заходьте, панове! У нас тут досить скромно.

2. партизан: Але безпечно.

Партизан: Прошу, панове, розміщатися.

Андрій (що стоїть на переді): Добрий вечір вам, люди чесні!

Всі: Добрий вечір і вам!

Платон: Видно, несподіванка з вами трапилась.

(Гості розглядаються, дехто сідає. Ір нервова. Вона ввесь час міняє місце і все тримається Нати. Курять. З хати виходить партизан, виносить плякат з написом суд і прибиває на дверях. Дехто читає вголос: суд).

Голос з хати: Дядьку Платоне! Сарафино!

Андрій: А для вас це також несподіванка.

Платон: А так. Мозки людям перевернулися. Який з мене, люди чесні, суддя?

Клавдій (з кута): Тепер народ судить, дядьку. Народний комісаріят внутренніх дел.

Ір (виривається): Не маєте права так казати. Тут народ справжній.

Платон: Хай каже! (До Клавдія): Тепер це нам не страшне. Го!

Андрій: Не переконаний, чи ваші, професоре, дискусії мають якийсь сенс.
Клавдій: Маю враження, що на вас впливає обстанова.
Голос з хати: Дядьку Платоне!
Ір (підбігає до Платона): Не слухайте їх! Не слухайте! Робіть своє.
Платон: Мені ось кажуть судити.
Ір: І судіть.
Платон: А хто він?
Ір: Це мій чоловік.
Іван: О!
Данило: Це вже діло, Платоне, ясне.
Платон: Трохи вже ясне. Коли жінка вимагає суду на чоловіка, син на батька, а батько на сина. Здається, у Євангелії про таке давно вже сказано. Добро привернути мусимо. Інакше потопа, чи не так?
Клавдій: А що це таке добро?
Платон: Добро є добро.
Андрій (до Клавдія): Ваш релятивізм не прилипає.
Платон: Що ви сказали?
Андрій: Робіть своє діло. Судіть.
Платон: І ви це кажете? Мені?
Андрій: Вам.
Платон: То ви, пане, за суд?
Андрій: А ви?
Платон: Та я тільки питаю. Щоб не сказали, що я своїм дурним мужицьким розумом запропастив невинну людську душу.
Андрій: Не питайте! Робіть! Робіть! Робіть! Нічого не бійтесь.
Голоси з хати: Дядьку Платоне! Сарафино!

(Виходять двох партизан з «фінками», беруть Платона і Сарафину. Сарафина подорозі обтрушує з себе борошно.)

Платон (відходячи): Простіть мені! Раз, другий, третій! (Всім вклоняється).

(Напруження. Ліхтар над головами похитується, і плями світла бігають по всіх предметах. Біля дверей стає варта з «фінками».)

Ір: Нато! Мені страшно! А ти не плач! (Сама плаче). І тобі не шкода тих квітів і того сонця?
Ната (дивиться перед себе): Шкода, Ір.
Ір: Плач! Тоді плач!
Клавдій: А я вже таке пережив.
Андрій: У сні.
Клавдій: Ні. Досить на яву. В дев'ятнадцятому році. В че-ка.

Голос Платона з хати: Увага! Суд іде! Прошу встати! (Ті, що сидять — встають). Підсудний! Як називаєтесь? (Перерва). Де народились? (Перерва). Коли народились? (Перерва). Чи почуваєтесь винним?

Ір: Ні!

Ната: Ой!

Ір: Але я інакше на можу. Вони нас там мучили двадцять п'ять років.

Данило: Ех, пані, пані! Що там казати. Світ такий.

Іван: Це вже не світ. Це тьма кромішня. А вас ми розуміємо. Не до звірів попали.

Ір: Він того не хотів. Був живий, веселий, щасливий. Малював, співав, танцював. Ми ще мріяли про Італію, Голівуд. А потім чомусь його покликали в ен-ка-ве-де. Вимагали доносів. Боровся з ними цілий рік. Прийдее, бувало, і плаче, як мала дитина, а потім не було виходу, бо хотів жити. І мусів за те платити. Віддавав сусідів, знайомих, товаришів. Віддав мого рідного брата. Мене віддав за те, що я не так танцюю. І ось ми думали — все минулось, вернемось назад, будемо знов людьми. Ні. Вони вертаються, вони вертаються, вони вертаються! Він знов почав пити, як пив до цього часу, аж поки не прийшла йому оця дика думка знищити нас всіх разом. Я з ним боролася. Я танцювала перед ним п'яним. Я хотіла відвернути . . . Боже, Боже! Великий Боже! Хай він краще вмре! . . . (Ір плаче. Ната бере її обережно і відводить набік).

Данило: Сволочі! А могли світ спасти!

Іван: Ен-ка-ве-де?

Данило: Ні. Ота проклята німчура!

Іван: Видно — їм не суджено. А так їх ждали!

Клавдій: А чи не так само ждали ен-ка-ве-де?

Данило: Не говоріть! Мовчіть краще. Це ви, мудрі, підкинули нам те щастя. Знали, що за землю мужик душу свою продасть чортові. Землю давали, а ен-ка-ве-де дали.

Іван: Земля. (Тупає ногою).

Андрій (виходить наперед, підходить до Івана, поплескує його по плечі): Нічого, дядьку Іване!

Іван: Та я нічого й не кажу.

Данило: То ж мовчимо. І не здамось! Що? В землю поліземо, а не здамось!

(З хати виходить партизан).

Партизан: Переслуховують свідків обвинувачення. Професор Клавдій!

Клавдій: Це я! (Виходить).

Ір: Професоре! Я вже не плачу! Ви, Андрію, здивовані?

Андрій: Я надхненний.
Іван: А?
Андрій: Я, Іване, кажу, що все таки є ще люди.
Іван: Та бачу, бачу!
Андрій: І вихід буде.
Іван: Нам кажуть: Україна. Але голими руками такого чуда не звариш. Ковала доброго треба. Срам один, як на ті жорна глянеш.
Андрій: Іване. Хіба не чуєте, як б'ють молоти?
Іван: Та чую, чую. Тому і тут сиджу. А до німця таки не піду. В раби не запишуся. Коли б ще ті там, що на партії дуріють, до розуму дійшли. А Україна одного разу бути мусить.
Данило: Це, брате, істина. Штаб! Главне штаб! Щоб був розум! А ще трохи твердішу руку, і піде.
Андрій: Та з лісу вибратись.
Іван: Що?
Андрій: Думаю — трохи ближче до світу. З самого лісу України, Іване, не зрушимо.

(У хаті гамір. Ір підбігає до дверей і наслухує).

Данило (показує на Ір): Дожилися.
Іван: Тепер вже нічого не вдієш.
Данило: А твердими бути мусимо. Куди б ми зайшли, в такі мерзенні часи, по м'якому.
Ір (стукає у двері): Неправду! Неправду каже!
Данило: Йому вже одна правда.
Голос з хати: Свідок Наталка Михайлюк.
Ір (до Нати, що стоїть рівна і спокійна, мов статуя): Кажи тільки правду.
Ната: Не лякайся! Сестро! (Ната спокійно відходить. Хвилина напруженої тиші).
Ір: Ну, й чого ж ви мовчите? Крутіть! (Кидається до жорен і починає їх крутити. До партизана на горищі): Ей, ви там! Здійміть бінокля! Ніч!
Партизан на горищі: Для нас нема ночі.
Ір: То співайте.
Партизан на горищі: Суд іде.
Ір: Але як можна? Що, ви не розумієте? (Лишає жорна і швидко лізе по драбині).
Партизан на горищі: Не вільно сюди. Назад! (Ір зупиняється на драбині).
Іван: Не знає, де діти серце.
Ір (до Андрія, що присів в куті на мішку): Андрію! Кажіть! Ви ж все знаєте!

Андрій: Шукаю слова.
Ір: Треба кричати.
Андрій: Це ліс, Іро! І ніч.
Іван: Ми, пані, тут не винні.
Ір: Не виправдуйтесь. Не вас судять.
Іван: Не нас.
Данило: Не нас. Кажуть, вони круті. А хай спитають, чому.
Іван: На наші села бомби з літака сиплють. Налетять і не питають.
Данило: Або, як за татарів, в ясир женуть.
Іван: А оце в Іванні в церкву зігнали і всіх, як було, живцем спалили. До тла! Що скажете?
Ір: Мовчіть! Там суд! (Старанно наслухує). Так! Так, Нато! Це все гола правда!

(Виходить Клавдій. Ір зіскакує з драбини).

Ір: Що ви сказали?
Клавдій: Що знав і що міг.
Ір: Його вб'ють?
Іван: А, звідки?
Клавдій: Платон хоче знати, чи робив він то з серця, чи за гроші.
Ір: Які гроші! Господи Боже! З ненависти! З розпачу!
Данило: Чоловік розгубився.
Андрій: Стратив надію.
Іван: Вирвали з нього серце.
Клавдій: Шукаєте гуманного в негуманному. Просто спадлючив, і баста.
Андрій: Вас тільки виправдує ваш вік. Тобто вік, у якому ви дієте.
Клавдій: Це надто мудро.
Андрій: Цілком вам вірю. Таких істин «наша плитка натура» ніколи не збагне.
Данило: А як він у ту середину попав?
Іван: Хіба ви, дядьку Даниле, не чули?
Данило: А нам кажуть, що ми негаразд робимо, коли в ліс ідемо. Так. Я тут вмру. Але я буду в землі, з якої вийшов. Подивіться на нього! (Показує на партизана на горищі). І я вам кажу: жива людина.
Партизан на горищі: Як бачу, то ви, Даниле, мудрець.
Данило: Я, голубе, ще за Ніколки німця періщив.
Партизан на горищі (іронічно): Тільки, мабуть, не з того боку!
Данило: Різало твоїй матері! Не твоє діло, з якого.
Партизан: Я своє діло знаю і вас не питаю.

Данило: Хитрий він отам сьогодні. А того й не знає, скільки то народу пройшло, поки він на те горище заліз.
Андрій: Не дивуйтесь, Даниле. І ви були молоді.
Данило: Був. Не можу казати: був. І не каюся.
Андрій: Нема перед ким каятись.
Данило: Воно то інколи стає страшновато.
Іван: А по-моєму: людина якось вже не дуже й боїться. Чого боятись? Смерти? Пхе!
Данило: Ще є також, Іване, Сибір.
Іван: Сибір лопне. Народ розсадить Сибір. От побачите.
Данило: Це вам ваше серце підсказує?
Іван: І кров пролита.
Андрій: Коли б ще трохи до того дати розуму.
Данило: Що маємо — маємо! А чого нема — вибачайте. А вам, пане, не шкода, що з міста вас вирушили?
Андрій: Шкода, Даниле.
Данило: Мабуть, там видніше. Ось у вас все ще білі штани.
Клавдій: Хе-хе-хе!
Данило: Не знати, чого їм смішно? (Дивиться по всіх обличчях).
Андрій: Пан професор має таку вдачу.
Данило: Е! Це пан професор. Вибачайте!

(Виходить Ната. Ір кидається до неї. Ната рівна, спокійна, поважна).

Данило: Коли дивлюсь на вас, пані, мені стає добре.
Ір: Нато?
Ната: Так.
Ір: Ти все сказала?
Ната: Все, Іро. Дай цигарку.
Ір: Я не вірю! Я не вірю, Нато! Не може це бути!
Ната: Кажеш — не може бути?
Ір: Це ж нереальне?
Ната: Так. Це видима і намацальна нереальність. Ми увійшли в таке коло і не можемо вийти за його межі. Але це так. (Дядьки дивляться на Нату незрозуміло). Чого так дивитесь?
Данило: Ви щось нам казали.
Ната: Ні. Я вам нічого не казала. Це було для оціеї ось людини біля мене. Вона дуже втомлена життям.
Іван (з другого кінця сцени): А хтось там каже, що їх не треба карати.
Данило (обертається): Я такого, Іване, тут не чув.
Іван: Що? Не розумієш мене? Христос казав прощати. Як? Чому не сказав, як?
Ната: От він каже: я це зробив з ненависти. Ви це розумієте?
Данило: А чи спитав його Платон, до кого?

Ната: Каже: до вас, бо ви з німцями.

Іван (грізно з другого кінця сцени): Хто з німцями?

Данило: Як то з німцями?

Іван: А чи сказав йому Платон у вічі: брешеш!

Данило: Вмерти мусить той чоловік. Він каже неправду проти Бога. Ми ж тут, біля оцих жорен, на самому краю життя. Далі, люди добрі, нема куди. І він ще каже?

Ір: Не будьте такі сердиті!

Данило: Як то сердиті? То я і тут маю мовчати? Тут! У себе? (Показує на жорна). А чи знаєте, пані, що хочуть з нами зробити німці? Стерти. Всіх до одного!

Ір: Він і сам не знає, що каже.

Данило: То хай спитає.

Ір: Я ж вам казала. Колись і він був . . .

Данило: Був . . . Був . . . Німці! Каналії!

(Здалека чути дзвін тривоги).

Партизан на горищі: Увага! Літаки! (Всі втихають. Один з дядьків підсуває колодочку, стає на неї і прикручує світло. Півтемно. Всі мовчки і непорушно стоять. З хати серед тиші чути голос Платона).

Голос Платона: І ви кажете, що для того треба стати Юдою? Що треба вбивати своїх близьких? Донос, зрада, підступ? Щоб ми всі згинули, а ви жили? Так, чоловіче, не буде! Ми будемо жити! Вмрете ви!

(Над хатою пролітають літаки, і їх рев заглушує слова Платона.)

Данило: О! Пролітають!

Іван: Шукають.

Данило: А все ночами. Дня їм мало.

Іван: Хіба тепер є десь день? Ніч, та й годі. Здається, пролетіли.

Данило: А ви, пане, як? Залишитесь з нами, чи?

Андрій (сидить спиною): Що ж тут з вами робити?

Іван: Та воно й правда. Ми тут, бо куди з нами. А люди інші хай шукають свого місця. Я так гадаю, що і наша Україна мусить у світ широкий пролазити.

Андрій: От бачите.

Іван (продовжує думку): Бо з лісу. Серця, то ми досить маємо, але, гадаю, і серце має свої межі.

Клавдій: Битись треба! Боротись!

Іван: А це ви, пане професоре?

Данило: У білих штанах нема чого до землі рипатись. Земля наша чорна.

Клавдій: Тепер нема різниці.
Іван: Хіба?
Данило: Кажете — нема різниці?
Клавдій: Ввесь народ. Інтеліґенція також при тому.
Іван: Інтеліґенція? Я вас так розумію: битись! Отой мій сусід на горищі також так каже. А ми, старіші голови, думаємо по-своєму.
Данило: Ми з Іваном та Платоном вже казали: як не буде наших людей у світі — все ніпочом. Дармо думати. Ми тут своє зробимо. Так. Але ті там високо рішать, і буде поїхньому. (Спльовує).
Іван: Або хоч ті жорна візьмімо. Срам!
Данило: Жорна.
Ната: А знаєте ви ту пісню?
Ір: Ах, не треба.
Данило: Пані! Знаємо. І співаємо. Мелемо і знов співаємо. А не раз то цілими ночами їдемо на возах з хлопцями. Дітиська не дають, бачте, спати, і по-своєму вони все таки добре роблять. Колись був, кажуть, мир, і люди жили, як хто знав. Я ще сам за царя, бувало, ходив не вечорниці. Бувало: регочемось, аж тоскно. І не знали, дурні, з чого регочемось. Все було так. А тепер, як бачите . . .
Іван: Мороз по шкурі проходить, як почнеш згадувать. Навіть старі книги, і то про таке ще не писали. Хіба що Апокаліпса.
Данило: Трудно, Іване. От глянь на цих ось людей. Ти думаєш — вони своєю волею прийшли до нас?
Іван: Ніщо тепер своєю волею по світі не ходить.
Андрій: Чому? Ми могли також вас обійти.
Іван: Цікаво, як. Хіба не знаю я, що ви є плоть від плоті **ми?** Куди обійдеш власну кров? У землю! Тут! Усі!
Андрій: І не забудьмо ще, як ви сказали, і про небо.
Іван: У небо, пане, йдуть святі, а ми є гній землі. Ми, пане, те коріння, що соки тягне, і тому ми в землю ліземо і забуваємо про небо. Ви йдіть у небо! Ви! А ми зістанемось при собі.

(З хати виходить партизан).

Партизан: Суд вислухав свідків обвинувачення. Суд бере під увагу бажання підсудного вислухати і його свідків. За такого підсудний називає редактора Андрія Михайлюка. Пане редакторе! Чи погоджуєтесь висловитись в користь підсудного? (Коротка мовчанка).
Андрій: Так! (До Андрія підбігають Ір, Ната і Клавдій).
Ір: Ви за Петра?
Клавдій: Я так і думав.
Ната: Дякую, милий!

Андрій: Не бійтесь! Чого ви насторожені?
Клавдій: Це є власне те. Я був завжди насторожений.
Андрій: Не маю до вас ніяких претензій.
Клавдій: Це та ваша логіка?
Андрій: Це та моя логіка. (Андрій відходить).
Ната: В загальному, професоре, ви губитесь. Чому?
Клавдій: Це конкретність.
Ната: Я вас розумію. Вам трудно. Вам дуже трудно.
Іван: Судимо. А Христос же казав: не судіть і несудимі будете.
Ната: Ну? Професоре?
Клавдій: Не ставте мені таких питань. Уникаю відповіді.

(Всі скупчуються перед дверима. Уважно слухають).

Голос Платона: Ви називаєтесь? (Перерва). Народжені? (Перерва). Хочете свідчити в користь підсудного?
Голос Андрія: Так!
Голоси під дверима: Що він скаже? Що він скаже?
Ір: Я дуже схвильована.
Ната: Тихо! Спокій!
Всі: Тихо! Ша!
Голос: А чи можна відчинити двері?
Інший голос: Ми хочемо також слухати!
Голос з хати: Можна відчинити! Слухайте!

(Двері відчиняються. З хати виривається сяйво, що яскраво освітлює насторожені обличчя).

Голос з надвору: Ми хочемо також слухати!
З іншого боку: І ми!
Ще з іншого: І ми хочемо!
Голос з хати: Всі! Слухайте!

(Відчиняються всі двері та віконцята. Скрізь голови. Люди тягнуться, стають на пальці. Це ті, що вартують і не сміють залишити свого місця. Видно різну зброю. Світло гостро б'є їм в обличчя).

Голос: Я його бачу! О, о! Бачиш? Сидить?
Другий голос: Так, так, так! Бачу, бачу! Опустив очі!
Інший голос: Редактор! Редактор! Буде говорити.
Голоси: Тихо! Тихо там!

(Андрій говорить. Його голос виривається з невідомого і заповняє цілу залю. Через меґафони).

Голос Андрія: Маємо завдання спастись від смерти, щоб заслужити життя. Дві силі наступає на нас — зі Сходу і Заходу. Сотні літ не могли нічого рішити, і тепер прийшов час, що каже: або, або. Від нас вимагають смерти.

(Зчиняється шум подібний до далекого рокотання грому. Чути окремі, невиразні вигуки).

Голос Андрія: Нас хочуть стерти з цього простору, як те, що заважає, щоб самим зайняти наше місце.

Викрик з натовпу: А Бог?

Голос Андрія: Він бачить і він буде рішати.

Всі: Вимагаємо правди!

Андрій: Ми є правда. Проти нас переваги тіла й заліза. Мільйони людей і машин. Ми стоїмо вврослі в твердь землі, як стоять гори, як стоїть вічність. Незломність наша — дух. Твердість наша — правда! Сила наша — любов! Дух, правда, любов. Творимо вічність.

І не можна знищити вічности силою людської зброї. Ні розстріли, ні тюрми, ні заслання. І ворог зрозумів. Він вже пізнав ту нашу справжню силу. Він влазить в нашу душу, бере з нутра, роздвоює єство. Наша сила — цілість. Він хоче знищити ту цілість. Він хоче отравити недовір'ям, страхом, підступом. Хоче вирвати нашу мудрість. Розкраяти нас на скибки й розкидати наші творчі діючі й рішаючі зусилля.

Терор! Терор з нутра! І та страшна, люта зброя проти нас, що труїть душі, розсіває міць. Родини, суспільство, міста і села, товариство, вірність, любов — все поставлено під знак питання. Над всім царює страшний, невблаганний диктатор — страх.

І ось ми творим суд. Тут перед нами не злочинець, а бідна жертва. Це той один із мільйонів, що впав офірним козлищем, і ми, що плачемо над невмолимістю приречення, не можемо знайти для нього місця межи нами. Ми знаємо. Він мусить відійти. Нема назад! Він впав, і ми не можемо подать йому руки для допомоги. Мо-лі-мо-ся!

Всі (ніби далека луна): Мо-лі-мо-ся!

Голос Андрія: І одночасно присягаєм, що будем єдні, тверді й невмолимі до кінця. Чи вірите?

Всі: Так! Віримо!

Ір: Андрііію! Не вбивайте! (Тиша).

Голос: Не можемо!

Інший голос: Він вибрав смерть.

Ір (вискакує на кілька щаблів драбини): І я також! Я вам його дала на страту!

Іван: Ви . . . лю-би-те?

Данило: Любов не має права вмерти.

Ната (до Ір спокійно): Зійди з драбини, Іро.

(У дверях появляється Андрій. Він витирає піт з чола).

Ір (до Андрія): Я все ще вірила, що буде інший вихід. Як довго будете вбивати?

Данило (поволі підходить до Ір, обережно бере її за руку та інтимним, теплим голосом говорить): Не нас, пані, питайте. Спитайте там — у небі. (Вказує не небо).

(Відчиняються двері, і двоє озброєних партизан виводять Петра Івановича. Йде поволі, мовчки, з опущеною головою. Зо всіх боків виходять люди і мовчки проводять його поглядом).

Ір (яку держать під руки двоє людей): Петре! Не йди! (Петро Іванович зникає за порогом в темноті. Виходить Платон. Всі очі звертаються в його бік).

Платон (серед загальної тиші): Вдоволені? (Мовчанка).

Іван: Сам здоров знаєш.

Данило: Твердими, Платоне, у ці часи бути мусимо. (Загальне рокотливе мурчання натовпу).

Іван: Коли б ми землю орали, до церкви йшли, з дітками бавились. А що ми тепер? Ліс!

Данило: Загнали в землю, а земля — земля. Так, чоловіче Божий.

(Раптом глухий постріл. Всі заворушилися. Дехто христиться).

Чути голоси: Царство йому небесне.

(Ір ломається і падає на мішок. Її підбирають і виносять. Всі поволі виходять. Лишаються Платон, Іван, Данило і в хаті Сарафина).

Платон: Го-го! Воно вже й світає. А в нас ще не домелено. Сарафино!

Сарафина (з хати): Агов!

Платон: Та поспішися.

Сарафина: Та йду вже, йду!

(Виходить Сарафина, підтикає спідницю, закачує рукави. Дядьки закурюють. Платон набирає жменю зерна і сипле під жорна).

Платон: І коли вже воно перемелеться?

Сарафина: Коли б не ті самашедші . . .

(Сарафина крутить далі жорна. До відчинених дверей вривається світання, подуває вітер і хитає речі. Чути спів птахів).

З а в і с а   п о в о л і   з а к р и в а є т ь с я.

СТЕФАН ҐЕОРҐЕ

ПРИСЯГА

„Вірні друзі! Ближче підступіть,
Щільно колом оточіть:
Ти з в'язниці, що блідий як смерть,
Ти, що мук набрався вщерть,
Ти, кого край прірви я порвав;
Ти, що край шляху лежав —
Дикі, дужі, що недоля вас
Гнала хвилями ввесь час."

Побратимства дух нас поєднав:
Кожен руку розтинав,
Дружню кров, в вино вкропивши, пив,
Спільний пломінь всіх прошив...
Наше щастя там, де ліг твій слід.
„Ваша присяга — мій щит."
Ми палаєм віддихом твоїм.

„Сила ваша — то мій грім."
Ти один мету зориш у млі,
В криці вирізьбив її.
Строго волю чинимо твою,
Ми, гартовані в бою.
Вожде, нас ведеш ти з темних лон.
Видай грізний свій закон!...

В небі хмарнім бачу я, борець,
Вже довершення вінець.
Вороги шикуються у бій.
Поклик ваш гуде: Мерщій!
Тим земля поможе, хто їй друг;
Небо нищить чорний дух.
Що нам рать густа і прикрий мур?
Лине „Слава!" дзвоном бур.

ДИТИНСТВО ГЕРОЯ

Кинувши танки веселі,
Скаче через прірви дикі,
Вдершись на стрімчасті скелі,
Нищить кублі у шуліки.

Обвіває вітер чоло,
Стегна шкура прикриває,
Звіря вислідивши в полі,
Став і лука напинає.

Спів його немудрий струнко
Лине у лани безкраї,
А ясне волосся має,
Як сурма заграє лунко.

Він конем у пишній збруї
Налітає на почвари
І пригодами частує
Повернувших до отари.

Від купань в воді крижаній
І від сонця, що смаглить,
Він зробився ввесь мідяний,
Тільки око — як блакить.

Ті, що знизують плечима
І глузують з нього потай,
Будуть падати в болото
Перед шатрами ясними

Всезвитяжного героя,
Що звоює всю країну...
В жарнім сяйві його зброї
Простягнуть йому данину.

Грізний погляд спалить їх.
Попелом посиплють чола,
Будуть никнути додолу
І лизати порох ніг.

(Переклав **ЮРІЙ КЛЕН**)

РОСТИСЛАВ ЄНДИК

Перспективи кротів*)

Є справи, над якими не вільно нам дискутувати, бо інакше станемо святотатцями. Ця мовчазність мусить випливати з почуття простої пристойности й заховання особистої і національної достойности, бож вони — ці справи — для нас або святі, або занадто ясні й аксіоматичні. Однак, якщо яким людям таки забаглося б провадити над ними дискусії, то ми мусіли б їм сказати твердо — ні! Бо інакше перестанемо бути собою і поставимо під знак запиту наше власне збірне існування і його істотні складові частини, а дедалі — станемо самогубцями.

До таких аксіоматичних справ належить субстанція нашої державної незалежности і доцільність боротьби за неї. Правда, ми говоримо про наші змагання, особливо про добу 1917—1920 рр., і ще говоримо про останній змаг, що почався в 1939 р. і досі не закінчився, але при цьому маємо інші цілі: хочемо пізнати наше минуле і сучасне, прагнемо викрити наші помилки, щоб врешті дійти до причин наших національних, органічних хиб і покалічення духа, але нікому з нас до сьогодні навіть не снилося сумніватися в суті! Незалежність Української Держави є нашою святинею, ці розмови стали sui generis проповідями, щоб прояснити розум вірних або потрясти їх совістю. Але якщо хто ввійшов би в цю святиню і на здоровий глузд почав би іншу бесіду, став би свистуном в храмі, і тимто слушно мусіли б обуритися всі вірні, не бажаючи замінитися в бидло. Tertium non datur!

Стаття Юрія Шереха «Чи криза людини визвольного руху?» є таким безприкладним свистом у нашім національнім храмі. Вона не випадкова! Вже при інших нагодах мали ми прикрість зустрічатися з твердженнями цього чоловіка, які вповні гармонізують з цією статтею, а тимто її конечно розглянути як одно з вогнив довгого ланцюга, що з щораз більшим блиском і галасливішим брязкотом осліплює й оглушує наше суспільство.

Ю. Шерех дивується, чому ми все наново повертаємося до тих самих питань, які тривожили вже двадцять років тому Донцова, Липинського, Хвильового. Відповідь проста: Життя

---

*) Цитуємо зі статтей Юрія Шереха: Стилі сучасної української літератури на еміґрації (Мур, збірник I), Колір нестримних палахкотінь (Альманах Мур I), Чи криза людини визвольного руху? (Час 1947), і повісті Юрія Косача: Еней і життя інших.

ще не здійснило ідеалів, поставлених тими українцями. Гасло Хвильового — «геть від Москви» — ще не здійснене, бо московський намісник досі сидить у Києві; опертя держави Липинського на хліборобській клясі ще не розв'язане, бож з власної волі ми не можемо сьогодні побудувати навіть селянської загороди в пущі; тип фанатичного державника Донцова не став ще духовою власністю загалу. А найкращий доказ цього — можливість появи серед нас таких писань, як стаття... «Чи криза людини визвольного руху?» Ю. Шереха. Ось чому ці питання далі наголошуються в нашій публіцистиці. Зрештою вони — наша традиція; хто ж хоче розв'язати щораз нові питання і то починаючи від себе, як якийсь Швейк, той замінюється в безбатченка. Треба скорше дивуватися, чому непотрібно і з найбільшою шкодою обмежуємо традицію та чому питання сьогоднішніх днів не нав'язуємо до дальшого минулого: чому при сьогоднішньому питанні Дарданеллів не пригадуємо собі такого Святослава, реферуючи це питання, як чуже? Чому не згадуємо Данила при бродниках, коли серед нас бродять тепер усякі діялектики і марксисти? Чому при лінії Керзона не згадують слів Виговського до послів Веллінґтона, мовляв: «нас висміяли б, якби ми не домагались границь, в яких панує віра православна — аж по Вислу»? Так викроював границю Виговський не лише словом, але й козацькою шаблею. Справді, треба дивуватися, чому ми кожніське питання не розв'язуємо, покликуючися на великих мужів України, що передали нам велич власної душі і приклад лицарської високомудрости, але зате тільки прислухаємося до ялових слів модерних софістів — і заворожено мовчимо. Ми ставали б більш сочисті, горді, з великою моральною опорою. Це нам — особливо сьогодні — потрібне, як повітря, бо слабші з-поміж нас стають такими пігмеями, що бридяться себе самих.

«Старе поняття України вмерло після боїв 1917—1920 рр.» Наступила «усвідомлена нездійсненність». Нову Україну почали знаходити навіть «в нібито інтернаціональних і нібито жидівських» портових містах України. «Будівничий 1917—1920 рр. упав з риштовання, його заступив атлет з металевими м'язами». «Без диктатури атлетів і соціялізму майбутнього не поступить Україна в майбутнє». І далі: «Стара еміґрація втратила Україну не тільки територіяльно, але й до певної міри духово». Маланюківська концепція України як монументального Риму, блакитної Геллади з незламними варягами залишається «порожнім димом гістерика». Західня Україна й еміґрація «тільки сприймала, льокалізувала, почасти поглиблювала, почасти сплощувала й спрощувала ідеї з Східньої України, помножуючи їх настроями лютої злоби, розпеченої туги й жа-

ги помсти». Таким мотлохом і брехнею годують сьогоднішнє українське суспільство. Тут очевидне «діялектичне» протиставлення: одні, для яких субстанція самостійности залишається непорушена, і другі, що «раді стараться» перевиконати плян при переміні державности в провінційність; одні, для яких сторожем вітчизни стає залізний вояк, і другі, що замінили його чужим атлетом; одні, для яких славетними людьми є будівничі держави, і другі, для яких «знатними» є свинарки. Це ясне! Нас учили вже про це при лекціях ікроїдів та ікродавців. Також уже вчили нас, що Мазепа — Юда, Петлюра — бандит, а ми всі — «націоналістична сволоч». Але до сьогодні не вчили нас мішання одних понять з другими, ми ще не слухали такої бесіди серед нас, ми відокремлювали цих ікроїдів і ікродавців від себе, як прокажених, і творили довкола них пустиню, щоб не знікчемніти від тих сплощених і спрощених ідей, які появлялися в гадючих журналах Західньої України, бажаючи жити своїми власними, непозиченими ідеями.

Чи ці наші ідеї належать до «вчорашнього і передучорашнього дня»? Чи є «поза ними живі процеси в глибах, де розвиваються нові парості, що прориваються наверх»? Ю. Шерех твердить, що так, і тому говорить про кризу людини визвольного руху, а до помочі бере собі Ю. Косача, який довгим оповіданням «Еней і життя інших» «глибоко вглянув у суспільно-психологічні процеси, виявив епоху і її людей, головно виказуючи, що людина вісниківська вмерла». Я поминаю те, що Косач був за порогом «Вісника», коли ж до нього пхався, то його викидали за двері, але не можу поминути відмежування самих бойовиків від Косачівських персонажів, бо це вказує на інший клімат, в якому вони живуть. Одночасно означає це, що вмерла не людина «вісниківська», тільки той персонаж, якого створив Косач, а справжня живе і з тим трупом не має нічого спільного і не хоче мати.

Попередньо казали нам покидати традиції 1917 р. і йти в нібито інтернаціональні і нібито жидівські портові міста. Подивіться тепер, чому маємо покидати «Вісник» і куди далі маємо йти. При цьому треба завжди тямити, що «Вісник» є не тільки особою, але й непримиренним світоглядом, що створив ідеологічну школу з різними розгалуженнями і відхиленнями. Отже, це все в наслідок «кризи» вмерло. Але як може вмерти людина — «всюдисуща, недосяжна, непереможна, незломна, воля і розум, розум і рука»? І далі — нещадна й напружено — бойова, в небезпеках вискалена, «як вовк, без зайвої лірики, людина, що в інтересах справи може зректися всього найдорожчого й особистого». Не зважаючи на такі прикмети, ця

людина в інтерпретації Косача-Шереха — це «вчорашній день». Чому? Бо «вона — леґенда, а леґенда — перший сиґнал смерти». В якому розумінні? Церковному? В церкві читають леґенди святих, їх життєписи, щоб поставити перед очі вірних вічний приклад богоугодного життя. Смерть скріпляє тут життя! Християнство перемогло саме через смерть своїх мучеників, бо їх життя продовжувалося в душах віруючих.

Ця непереможна людина відкидає совість і говорить одночасно про остаточний тріюмф добра. Це мало б бути протиріччя вісниківства. Мені видається, що тут кепська діялектична методологія критика, який через марксо-геґеліянські противенства хоче доходити до заключення. Де нема тези, безвартісною стає антитеза і неможлива синтеза. Хто відкидає совість, не може дійти до ніякого добра.

Ця непереможна людина «боялася бути вільною». Вона мусіла бути невблаганним, таємничим зверхником, не можучи собі дозволити на прості людські почування. Не тільки в очах інших, але і перед самим собою. Саме перед самим собою, бо це, на мою думку, найважливіше. Чи це таке дивне? Хто ж не знає про боротьбу, яку кожний мусить звести, щоб дійти до мети?

Цього не розуміє тільки той, для кого «любима наука, любимі вірші, любимі люди не можуть піти на офіру», якщо йдеться про справу. В них справа стоїть нижче. А, власне, через перемогу цього низькотягого стають люди героями. Бути вільним! До чого і від чого? Вільним від любимих віршів для любимої справи, чи вільним від любимої справи для любимих віршів? І це має бути «герой» оповідання! Це ж бо ніякий герой, тільки спартачений перебранець, що одягнувся в чужу одежу. Ніцше каже: «Людина —це щось, що треба перемогти», і на цій перемозі будує він свою візію про надлюдину; Фрідріх Великий говорив: «Раз уже я — король, то мушу поступати по-королівськи», — а через те історія назвала його великим; нарешті Ґете заставляє хор янголів співати такі слова, якими вкороновується твір, що стоїть, як стовп, у духовості людства:

Wer immer strebend sich bemüht,
Den können wir erlösen.

Ці перемоги над низькотяглим у людині незрозумілі для плебея. Але про чому тут «вісниківство»? І його загибіль? . . .

Людина, що не дозволяє собі на людські почування в боротьбі за справу, це «пересічність»; нова якість людини, що формує себе волею — також «пересічність», а людина, що

жертвує справу для «любимих людей» — це не дезертир і зрадник справи, але «справжня» людина. «Пересічністю» стає людина, що може бути елеґантом на Курфюрстендамі, студентом у Йозефштадті, робітником у Підзамчі, мішочником на Подолі, шахтарем у Макіївці, техніком в організації Тодт і т. д. і т. д. Отже всі наші дотеперішні уяви встають стрімголов. Що ж у такому разі є непересічність? Дезертир? Опортуніст? Цього ще ніхто не смів у нас голосно говорити! Дотепер!

Визвольній людині приписується творення міту з почуття слабости, невіри в маси, боязні революції. Це «діялектично» можливо, але для «вісниківства» неможливо, бож міт проявляється в розвиткових можливостях спадщинного підложжя народу як його доля — не як черговий «лозунґ» для забріхання. Навіщо визволенні такої забріханости? «Аґітація большевизму відколола тоді величезні маси від справи національного визволення . . .» Дотепер твердили це тільки большевики. На нашу думку Україна спалювалася в bellum omnium contra omnes. Большевизм переміг не через те, що був сильніший у масах, тільки через те, що українська держава була слаба, бо українські маси були розпорошені власними «вождями», загулюканими всесвітянськими теоріями, які нам сьогодні наново втискають насильно в голову, щоб ослабити напруження волі.

Воля не випливає з кволости чи сили розуму. Тут взагалі розум ніпричому. «Вісниківство» твердить, що є люди, народи і раси, в яких виступає в житті примат волі, і що є люди, народи і раси, в яких та воля менша. Одні називаються активні, другі — пасивні; одні ідуть, других тягнуть. Це, зрештою, не українська вигадка, але всяких таких «банкротів», якими гордиться Европа. Розум і воля — не виключаються взаємно, а прекрасно доповнюються там, де нема лінивства розуму, або де він не звільняє натягненої тятиви. Зрештою, соромно говорити про ці очевидні речі, які знає кожний паламар. Але вже рішуче треба запротестувати проти теорії використовування маси вольовими організаторами українського визвольного руху п о з а в о л е ю с а м о ї м а с и. Це твердження є твердженням большевиків про нас, хоч самі вони (Затонський) потребували власне «осідлувати стихію».

Боротьба за визволення стає помилкою і поразкою. Який вихід? Жертву для справи засуджується, така жертва приносить зневіру; жертва для «любимих людей» стає ідеалом, нехай що це виглядає так, «ніби розкаяний грішник, старий піратюга, приходить до ченців з чину Педра іль Анкатара і квилить голуб'ятком». Але йдеться про те, щоб «вийти з-під

орденського склепіння на широкий простір, щоб бути не вольовою чи якоюсь іншою людиною, а в усій широті духового і фізичного існування людиною, щоб скинути з себе луску корсарства». «Шлях гуманізму супроти себе і других». Що це значить на просту мову? Треба вирікатися боротьби і йти в Україну як московський підданий? Така має бути перебудова людини визвольного руху? «Герой» автора зникає мовчки, за нього договорює критик. «Після чорного провалля ніщоти починати нове життя без світлої віри, з відкритими очима на нікчемність і вищість, на гнилизну і цвітіння, на погорду і гордість». Отже криза визвольного руху зводиться до банкротства. Справді, досьогодні ніхто не мав відваги говорити про гідне наслідування банкротства, тільки про «квітучу Україну», де аж опісля ломлять власні слова і чужі хребти. «Герой» нібито зміняється і не зміняється. Як на початку його було діло, так і тепер має бути діло. Але дивно, діло боротьби за волю — це повстання бестії, діло серед під'яремної дійсности гелота й голоти — це повстання людини. Дотепер ми завжди говорили, що наші вороги — бестії, тепер приходимо до «самопізнання» і повертаємось до «людяности», «всесвітянства» тощо і називаємо себе самі бестіями, чи пак так називають нас автор і критик. Може б так ці слова звернути до наших спадщинних ворогів? Може б ми так шукали свого визначення в відокремленні від чужих і власних «бестій»?

Гелот закривається особливою філософією землі, яку охрищується крилатою фразою — антеїстичний сартризм, — щоб не «зосередженням у собі, не орденським самозамиканням, не конспіративним змовництвом, але відшуканням ґрунту під ногами знайти точку опертя» . . .

«Поразка українського резістансу в війні 1939—1945 рр. породила песимізм і скептицизм, його продовження стає народним.» Отже, як боротьба української держави була без народу, так і резістанс починав без народу? Аж тепер стає народним, але вже без проводу (орден), без конспірації (змовництва) тощо. Де на це докази, що наш резістанс 1939—1945 рр. інший, ніж резістанс від 1945 р. до сьогодні? І де ще докази, що став він так само масовий, як церковне братство або спілка споживачів? Справді, варто опатентувати таку техніку революційних рухів для музею дивоглядів. Методологія марксівської діялектики доводить до масовизму й ідіотизму. А може ще інші висновки треба робити? Думаймо «діялектично»: земля — народ — поворот під ярмо, і далі: земля — еміґрація — смертельне загнивання без надії на «людяність». Яку? Ленінську людяність останніх боїв, яку пропаґує Бажан? Що значить ця фраза? Чому докладніше цей тип не окреслений,

що має постати з «гидоти» життя? «Солодкава фраза» Олеся: «Яка краса — відродження країни» — сиґналізувала безвиглядність боротьби 1917 р., Маланюківський патос і екстаза Ольжича просвіщували поразку резістансу, отже аж читальня масовизму дає єдиний правильний вихід. Французьку революцію зробила «гора», до якої відзивався такий Мірабо: гей, тихо там, тридцятко; московську революцію зробив один запльомбований поїзд, а в нас має робити революцію обезголовлена маса. Чому? . . .

Ю. Шерех провадить у пустелі діялектизму, і горе тим, що підуть за його голосом. Нація стане обеззброєна, — якщо відкинемо свою давню добру ідею активної боротьби з ворогом, добре припасовану до життя, і сприймемо нові, неґативні, , що не погоджуються з життям, ані не згоджуються одні з одними, бо вони протирічні собі. Є різні повороти на рідну землю: sub iugum, як це римляни випускали бранців з ганьбою, — і зі зброєю в руках. Ми за зброєю, бо так диктує розум, серце і воля до життя. Не хочу сказати, що теорія волюнтаризму єдино можлива, але напевно може вийти перможцем тільки той, хто має волю до перемоги, хто шукає бестій у першу чергу серед національних ворогів, а не в собі під час визвольної боротьби. Інша філософія — це нікчемна омана, і ми мусимо бунтуватися на саму згадку повороту під те чи інше ярмо. Хто бореться проти поневолення, той мусить собі усвідомити не гидоту життя взагалі, але гидоту життя в неволі, мусить уявляти собі красу свободи і людської гідности. Вони не належать до коньюнктури і манери, але є складовою частиною повного життя на землі. Лише боротьба переroджує людину, робить її великою, дає їй патос величі, нехай що трагічної, і дозволяє з легкістю переносити втрати й недостачі. Нехай ніхто не говорить, що тут нема антеїзму. Антей дістав силу не через те, що доторкався гидкої землі, але через те, що доторкався святого і магічного лона Матері-Землі. Тут засаднича різниця, бо боротьбу провадять ордени не за орден, але за Землю, на якій зростали б покоління життяпосильних мужів, не знатних свинарок серед млявих колхозних буднів, щоб перед парканом лузати насіння.

На закінчення треба ствердити ще раз: нема кризи визвольного руху, але є криза спанлюдини теличеної визволеної людини. Можна змінювати ідеї, але заступати їх величнішими. Однак що величніше над свободу народу і боротьбу за неї? Такі ідеї — вічні, і їх не можна схопити діялектичною методою, зате треба їх плекати, бо коли їх немає — то марніє життя. Був би інакший 1917 р.,

коли б ідеї Шевченка не розглядалися тільки літературно; був би інакший 1918 р., коли б хоч в одній голові Руської Ради в 1848 р. жеврів його образ. Ідеї прибирають різні шати, але не шати вирішують перемогу, тільки воля до їх здійснення, воля перемоги. Правда, не кожні плечі можуть держати світ, на це треба плечей Атланта, алеж бо чи може він скинути його, щоб віятися за «любимими» людьми? Його призначення — нести світ, і це призначення мусить він брати з геройським самозреченням, щоб не зрадити себе.

Багато причин подають для вияснення упадку Риму, але найправдоподібнішою є ввіз чужих богів. Caveant consules і в нас перед теперішнім ввозом нових богів і їх пророків. Богів треба розбити, а «пророків» кинути в «кафтан».

1. XI. 1947

К. ГРИДЕНЬ

З недавнього минулого

Матеріяли до життєпису Олени Теліги

Серед української колонії в Подєбрадах, саме в роки перебування Олени Теліги в цьому місті, доживав свого віку колишній видавець Ради (1907—1914) і взагалі меценат українського руху, Євген Чикаленко (1861—1929). Тоді ж роками друкувалися його Спогади, спочатку у львівському щоденникові «Діло», потім окремими томами. До читачів цих Спогадів безперечно мусіла належати й пані Олена. Щодня старенький приходив зранку до готелю Централь читати часописи в професорській читальні. Перед першою світовою війною Чикаленко віддавав значну частину прибутку з своїх маєтків на українську національну справу. Крім нього та ще В. Семиренка й почасти інших осіб, В. Леонтовича, Аркаса, Жебуньова — майже ніхто з тодішньої заможньої поміщицької верстви цього не робив, принаймні так систематично й послідовно, як це робив Є. Чикаленко.

По Спогадах Євгена Чикаленка (ч. 1) можна простежити його еволюцію. Спочатку в середніх клясах реальної школи Є. Чикаленко не був противником боротьби чи рішучих виступів проти тогочасного російського уряду, але згодом, під впливом писань М. Драгоманова, які директор Соколовський давав учням читати, щоб відвернути їх від прихильности до

революційного табору, Є. Чикаленко став «мирнообновленцем» та «постепеновцем» — драгоманівцем.

В київських щоденних часописах, що він їх видавав — Громадська Думка, а потім Рада — першорядну ролю відігравав публіцист та історик літератури Сергій Єфремов, теж цілком безкритичний поширювач драгоманівських ідей. У відповідь на наївні розправи С. Єфремова про Драгоманова на сторінках щомісячника Нова Громада чи, може, Вільна Україна — тепер не пригадати, — Іван Франко виступив з своїх геніяльним, але вбивчим для Драгоманова рефератом у львівській Студенській громаді 15 липня 1906 р. (надрукованим в Літ. Наук. Вістнику за серпень 1906), де розгорнено й відкрито справжнє обличчя Драгоманова як невідродного росіянина, але для Ради, як на жаль і для цілого майже українського суспільства, мудрі слова Франка пропали даремно, як зерно на камені.

Разом з Є. Чикаленком Єфремов плекав культ пошани до Короленка і його гуманних творів. Цілі кадри української молоді під керуванням Єфремова роками опрацьовували переклади творів Короленка на нашу мову, аж нарешті, на початку 20-их років, Час видав ці переклади. Але, як трохи згодом признався не то сам Єфремов, не то хтось з його оточення, «перекладали, перекладали Короленка, а тепер його ніхто й читати не хоче». Це сталося тому, що українські читачі відчули на власній шкірі, що твори Короленка, такі впливові й популярні на Україні, не мали найменшого гуманного впливу на цілком нелюдяні орди Муравйова з Леніним та Денікіна з Бредовим, ані на тих, хто з заходу йшов на нас з «Оґнєм і мечем» Сєнкєвіча.

У Спогадах Чикаленка є одно фатальне для нашого драгоманівського автономізму місце. По революції 1905 р., коли на Україні нарешті прилюдно зформувалося декілька українських партій та програм, Чикаленко перечитав своїм селянам усі українські партійні програми, не виключаючи й Самостійної України Міхновського, якого Чикаленко терпіти не міг! І от, може ж таке трапитися?! Українським селянам сподобалася саме Самостійна Україна, а не автономістичне — ще й федералістичне — ґламанже інших партій. Але цей голос народу, так само, як і голос Івана Франка, проминув для Чикаленка цілком незрозуміло й чужо. Він дуже легко знайшов для себе «раціональне» пояснення ірраціонального для нього настрою селян і на цьому спочив.

У довколишніх маєтках сиділи бо навіть не Потоцькі з Волконськими чи Родзянками, а расові москалі — Колупаєви, Разуваєви та Пятакови-Шестіпудови. І лише через це, бачите,

така . . . «абнормальність», як несподіване для нього самостійництво українського селянства.

Довголітній вдумливий спостерігач українського руху, польський соціяліст Леон Васілевський-Плохацький, автор праць Українська справа в її історичнім розвитку (1911) і Українська справа як міжнародня проблема (1935), під кінець свого життя десь влучно зауважив, що занадто оптимістичний федералізм Драгоманова затримав розвиток української політичної думки на 50 років. Це — найкоротший коментар, який можна дати й до цілого життєпису Євгена Чикаленка, в тій рахубі й до його оповідання про успіх Самостійної України Міхновського в його селі . . .

На сторінках ганноверського Літературно-Наукового Збірника Юрій Сірий докладно розповів, як Євген Чикаленко «відкрив» для української літератури — а через неї й для української політики — такий коштовний скарб, як ганебної пам'яти В. Винниченко. Для літературних смаків Є. Чикаленка дуже показовим є саме це захоплення Винниченком, як для його політичних смаків — захоплення Драгомановим. Коцюбинським Чикаленко, натомість, ніяк не захоплявся, називаючи у своїх спогадах «сахариновим», що редактори його спогадів з львівського Діла переінакшили на — «цукровим», а Міхновського — «театральним» . . .

Так само з поетів пізнішої доби йому, відповідно до В. Винниченка, дуже подобався В. Сосюра, Маланюка ж, з яким він часто стрічався в Подєбрадах, не раз відпрошував: «Голубчику, на пишіть віршів!»*)

* *
*

Найчастіше прилюдно виступали у 20-их роках у Празі та Подєбрадах Максим Славінський (1868—1945) та Ольґерд Гіпполіт Бочковський (1884—1939), що з них перший був головою надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народньої Республіки, а другий — її секретарем.

Максим Славінський у своїх довгих та частих промовах (не даремно подєбрадський сатиричний часопис Еней змалював його карикатуру з написом — весільний генерал) не говорив ніколи чогось виразного, що залишалося б у пам'яті тривким

---

*) У статті Олени Теліги — Партачі життя — є цікава згадка про аналогічні поради Чикаленка Олені Пчілці: «так само кожний акт цивільної відваги Олени Пчілки відразу викликав реакцію. Чикаленко радив цій людині, що мала виняткове відчуття потреб нації, далеко глибше й правильніше, як він сам, кинути займатися цими питаннями, сидіти тихо і видавати журнал мод і вишивок».

слідом. Все ж він намагався надхнути своїх слухачів, що вже стільки років проблукали в пустелі еміґрації, вірою в майбутнє України. «І я і ви всі може вмремо на еміґрації, а Україна буде», — одинокий вираз Славінського, що не затерся в моїй пам'яті від осени 1921 р. зі зборів Української Академічної Громади у Сміховськім Чорнім пивоварі в Празі.

По закінченні двох факультетів — правничого й історично-філологічного, М. Славінський у середині 90-их років XIX ст. виїхав з Києва до Петербурґу, де спочатку був зо два роки особистим секретарем сенатора Тура, а потім зайнявся працею в петербурзькій поступовій пресі. У 1906 році він разом з О. О. Русовим редаґував Украинскій вестник — двотижневик у російській мові.

Русов уважав, що цей журнал міг би й далі виходити, коли б не загально узнані лінощі Славінського. Ще за київських часів Славінського, дуже здібного перекладача віршів Гайнріха Гайне*) й не менш здібного учня проф. В. Антоновича, зокрема в області археологічних розшуків, називали в українських колах Києва — богом лінощів. Але, зрештою, передчасна смерть Украинского вестника особливої шкоди українській справі, мабуть, не завдала, бо й особливої користи цей журнал мабуть не приніс би. Від початку 1908 р. Славінський став секретарем редакції найстаршого і найнуднішого грубого російського щомісячника Вестник Европы. Крім того він брав діяльну участь у засіданнях вченої комісії для перекладу Святого Письма на українську мову, що існувала при петербурзькім Синоді не без співучасти петербурзької Академії наук, був близькою особою до видатного мовознавця, академіка А. Шахматова, який намагався притягати українців до петербурзької Академії наук.**)

На вересневому 1917 року з'їздові народів, що його влаштував в Києві М. Грушевський, М. Славінський був представником російського тимчасового уряду Керенського, і як такий робив на О. Олеся комічне враження . . . Несповна місяць по закінченні цього з'їзду народів Тимчасовий уряд скотився у прірву небуття . . .

Протягом десяти років (до 1938 включно, якщо не лише до 1937 р.) Славінський що літа їздив на двомісячний побут з Праги до Парижу, де пребрав на себе редаґування тижневи-

---

*) Ці переклади разом з перекладами Лесі Українки вийшли коло 1890 року у Львові окремою збірочкою.

**) Внаслідок чого постав і такий дивний випадок, що стаття М. Грушевського про схему історії Східньої Европи була надрукована українською мовою в однім з видань Академії 1904 року, коли над українським друкованим словом ще тяжила заборона 1876 року.

ка Тризуб від Вячеслава Прокоповича, який виїздив тоді на літній відпочинок на свій хутір десь у середній чи південній Франції. Для цього журналу ця редакційна зміна завжди приносила короткотревалу, але значну користь: журнал ставав цікавіший, актуальніший, відчувалася вміла та вправна редакторська рука. Колись, ще в перші роки по трагічній смерті Петлюри, В. Прокопович одного разу вже був договорився зі Славінським щодо передачі редаґування Тризуба М. Славінському на стало. Але в останній хвилині В. Прокоповичеві забракло рішучости — він не був в стані покинути журнал, до редагування якого так звик . . .

Таким особам з автономічно-федералістичного табору, як власне професори М. Грушевський та М. Славінський — на еміґрації цей останній викладав західньо-европейські літератури в Педагогічнім інституті у Празі — можна і навіть слід поставити закид за надто необережно-довірливе ставлення до Москви чи там до Росії, бо історичних підстав для такого ставлення нема ніяких. Як історики чи політики з істориків, вони мусіли б про це власне знати й нагадати навіть тоді, коли це забули сьогодні.

Один з найбільше відомих сурмачів московського імперіялізму М. Н. Катков десь у середині 1860-их років нагадував на сторінках Московських Ведомостей, що не слід забувати, що російська історія — чи це кому подобається, чи не подобається — «історія дуже жорстока». (Неведенскій: М. Н. Катков, Москва, 1888). На сторінках одного з останніх томів Историческаго обозренія, що його видавав у Петербурзі наприкінці XIX ст. проф. Н. І. Кареєв, була за пам'яти Грушевського та Славінського надрукована, двадцять років по смерти автора — Ільїнського, праця про долю Пскова та Новгорода, населення яких, разом з населенням областей підлеглих цим містам-республікам, було, як відомо, винищене москалями протягом останніх 20-ти років за царювання Івана IV-го Страшного. У цій науковій праці зайвий раз, в дуже драматичній формі, з поданням належних уривків з історичних джерел, докладно розповідалося вражаюча історія систематичного винищення Москвою населення цих двох колишніх міст-держав . . . приєднаних до Москви. Але на ментальність українських істориків і політиків типу М. Грушевського та М. Славінського ця посмертна публікація Ільїнського не зробила жадного враження: вони її не зауважили, бо слідом за М. Драгомановим покладалися на «поступову Росію».

Драгоманов свого часу систематично обурювався найменшим проявом української недоброзичливости супроти Москви. А вже ніколи Москва не була варварською та азійською —

таке дослівно речення знаходимо в нього. Але це було взагалі керівним гаслом його пропаганди. Так само обурювався він з приводу того, що Франтішек Духінський на мапі в музеї польської еміґрації в Раперсвілі на місці Московщини написав: неволя і комунізм . . .

Створений Драгомановим для українців єдиноспасенний міт «поступової Росії» примушував Грушевських та Славінських затулювати очі на темні сторінки минулого, з якими наслідками для України — це вже можемо бачити від довгих десятиліть, коли політика Івана IV-го, політика винищення, прикладається вже не до старовинного Пскова та Новгорода, а до сучасної України.

На початку тридцятих років М. Славінський склав для Українського Технічно-Господарського інституту позаочного навчання — курс Історії України, який кінчається досить ориґінальною порадою, що нам слід шанувати трьох найбільших українців — Володимира Антоновича, Олександра Кониського та Михайла Драгоманова. Називаю цю пораду ориґінальною, бо за ціле життя Кониський з Драгомановим дуже ворогували з ідейних причин: Драгоманов був космополіт чи інтернаціоналіст — на словах, а на ділі — москаль-чарівник; Кониський був тогочасний український націоналіст; відносини з В. Антоновичем, який ніколи не був приятелем Росії та москалів — навіть поступових чи червоних — (див. його лист 1885 р. до Драгоманова про «червоних столоначальників» в Архіві Драгоманова т. І. Варшава, 1838), у Драгоманова теж не налагоджувались як слід. У листах своїх до Павлика М. Драгоманов разу-у-раз прозиває ворожо одноокого Кониського-Циклопом, Антоновича-Археологом, та скаржиться на те, на друге, напр., що Циклоп з Археологом напослися знищити його улюблене дитятко — Костя Арабажіна (що його українське громадянство, щоб позбутися з Києва, зібравши гроші на дорогу, упросило назавжди виїхати до Петербурґу).

Ориґінальність М. Славінського завжди полягала в тім, що він уважав себе учнем В. Антоновича, фактичним учнем якого з університету в дійсності він і був, але разом з тим уважав себе й позаочним учнем М. Драгоманова, хоч нормальні, а не приписні, драгоманівці навіть і досі не зносять найменшої згадки про В. Антоновича.

Приплести до цих двох своїх учителів ще Кониського М. Славінський надумався вже під кінець свого життя, головним чином- мабуть, під впливом першого тому спогадів Ол. Лотоцького, який розкрив йому цілу поважність тогочасних впливів Ол. Кониського на київські духовні кола, з чого згодом постав могутній український церковний автокефальний рух . . .

«А я замолоду ніяк не міг зрозуміти, навіщо це Кониський вічно вовтузиться з попами» . . . — нераз доводилося чути від М. Славінського . . .

Взагалі ж таке механічне сполучення протилежних своїми тенденціями й характером заповітів закаптуреного москвофіла Драгоманова та ізоляціоністів-українців В. Антоновича й О. Кониського — свідчить про цілковиту безпорадність самого автора цього дивовижного проєкту супроти того непоміченого ним справді драматичного конфлікту, що відбувся ще в середині 1880-их років між Київською Старою Громадою та ретельним «уніоністом» — як його за наставлення до Москви охристили в Києві вже коло 1870-го року — М. Драгомановим. Коротше це зветься: ставити Богові свічку й чортові кочергу . . .

М. Славінський, служачи понад 20 років — мамоні, чужинецькій московській пресі, навіть не зауважив, що хоч це дійсно було в традиціях Драгоманова, але аж ніяк не було в традиціях В. Антоновича, що, не маючи змоги йти проти ворога, тримався осторонь від ворога. На запросини драгоманівського друга проф. Пипіна, що 1888 р., спеціяльно подорожуючи по Україні, запрошував вчених українців до співробітництва в редагованім ним Вестникові Европы — Антонович і сам відповів відмовно — «я не звик працювати в грубих журналах» — і іншим не радив це робити. А на жалі пані Єгунової з приводу смерти салтиковсько-щедрінських Отечественных записок 1885 р. — сказав, що нема чого шкодувати, це, мовляв, смерть чужої багатої людини, до якої нам байдуже . . . (див. Україна, Київ, прибл. 1928 р.).

* *
*

Поруч з Славінським, як ми вже згадали, найчастішим промовцем на святочних академіях у дні чергових річниць 22-го січня тощо виступав знавець націознавства, доцент Ольґерд-Гіпполіт Бочковський, учень першого чехословацького президента проф. Т. Ґ. Масарика, еміґрант ще з часів революції 1905 р. З його промов-викладів у слухачів мусіло лишатися враження, що немає лучше, що немає краще, як визволятися на взір чехів, коли австрійська влада створює для окупованих своє місцеве представництво, розбудовується чеське шкільництво від народньої школи до університетів включно, розгортається густа мережа промислових центрів включно зі збройними фабриками, аж нарешті все це без проливу крови перетворюється з австрійської провінції у незалежну й квітучу Чехословацьку республіку.

Такі виклади-колисанки, при всій своїй соціологічній обґрунтованості, залишали в сутіні такі сторінки, як збройну боротьбу чеських леґіонів на стороні противників Німеччини та Австрії, леґіонів, на чолі яких стояв той самий Т. Ґ. Масарик. Із кожним роком, коли на Західній Україні все частіше лунали українські стріли (відомо проти кого), колисанки О. Г. Бочковського прибирали, як то кажуть, на інтенсивності. Вони співали хвалу розбудові рідної кооперації . . .

У 1932 р. видав Бочковський чималу книгу, присв'ячену національно-визвольним рухам народів Европи, що визволялися мирним шляхом, як чехи, лужицькі серби, флямандці, ісляндці, баски тощо. Дещо пізніше, десь коло 1936 р., з цим співцем мирного кооперативного визволення сталося щось нез'ясовано-дивне: одночасово в польській (Мисль Польська та ще, здається, Бюлетинь Польсько-Український) та українській пресі появилася його стаття, де він приймав тези націократії Миколи Сціборського й визнав, що тепер нації визволяються не лише мирнообновленським, а й ірляндсько-македонським, цебто збройним способом . . .

Зрештою, ця раптова й несподівано дивна зміна лишилася невиясненою.

Літературі цей націолог не мав часу присвячувати свою увагу за навалою іншої праці, якою його навантажувало оточення, що хоч і не складалося з самих лише . . . «богів лінощів», але де ніхто не міг дорівняти Бочковському в працездатності, справді ударній, в знанні мало не всіх европейських мов, не виключаючи й таких мало знаних, як литовська (він сам був ніби литовського роду) чи латвійська. Проте, коли одного разу в однім із своїх сонетів здається Юрій Косач скромно признався, що він зріс на колінах професора Михайла Грушевського, то на це Бочковський зі захопленням відгукнувся на сторінках такого ніби-літературного місячника, як львівська Кооперативна Республіка. Іншим разом він взяв у мене на хвилину з рук зібрані вірші Казимира Вєржинського й щиро усміхався, проглянувши частину зі знаного віршу:

Панє Вєржинскі, цо то бендзє? Які на пшишлосьць ма пан плян?
Ах, я на пшишлосьць на уліцах мам замяр сьмяць сєн, сьмяць на ґлос,
Яконсь нємондрон фільозофйон пшесьонкл мнє в ґловє кажди влос.

Ще раз розсміявшися при останніх словах, він повернув збірку. Коротка сієста літературної розваги Ольґерда-Гіпполіта скінчилася . . .

* *
*

Директором педагогічного інституту, в якім вчилася Олена Теліга, бував переважно професор староболгарської мови Василь Сімович (1879—1944). Він був директором української учительської семінарії у Чернівцях на Буковині ще за австрійських часів — перед війною 1914 р. — і ще там набув шкільно-адміністраційного досвіду, якого так бракувало іншим професорам празького педінституту, а тому В. Сімовича найчастіше вибирали на ректорство. Крім того він був найвизначнішою особою серед професури через свій мало приємний, але яскравий характер. Словом, був найпомітнішою постаттю серед професури інституту.

Про нього тепер деякі, не досить поінформовані особи з кол мовознавців складають леґенду як про «світлу постать», якою він в дійсності не був.*)

Восени 1925 р. вмираючий від сухот Юрій Дараган — до речі, студент педінституту — попросив мене листовно зі санаторії, щоб я відвідав В. Сімовича й попросив прискорити подання рецензії на його збірку Сагайдак, що роками лежала у Громадському Видавничому Фонді, затримана браком оцінки Сімовича, якого Фонд призначив рецензентом Сагайдака.

Довелося хоч-не-хоч вирушити з Мокропсів до Добржіховіц, де мешкав професор, і довго чекати його повороту з міста . . . Спочатку професор солоденько й щиро удавав «гостинного господаря», але потім, на запитання «чим можу бути корисним» почувши, що, власне, привело мене до нього в такій пізній порі, Сімович одразу став камінним й твердо промовив: «Я маю безліч праці як ректор. Для студентів складаю граматику й вибір староболгарських текстів. Окрім цього працюю над редакцією перекладу Марксового Капітала. Де ж при таких умовах мені знайти час для рецензії на Сагайдак?»**) Устами Сімовича до мене бундючно й чванькувато промовили тоді в затишній Добржиховіцькій віллі, захованій в глибокій лісовій долині, дві твердокамінні посестри — Обструкція й Деструкція українського культурного життя . . .

Пізніше, по від'їзді з Праги до Львова, у рр. 1934—1939 В. Сімович «відогравав» поруч з Михайлом Рудницьким визначну ролю як керівник літературної газети Назустріч, фортеці всіляких темних сил. О. Ольжич був глибоко перекона-

*) Маємо на увазі статті проф. Б. Ковалева й присвяту Ю. Шерехом своєї праці — Галичина в формуванні нової української літературної мови (в Ганноверському Літературно-Науковому Збірникові) світлій пам'яті В. Сімовича.

**) На початку осени наступного року Дараганові на смертному ліжку пощастило нарешті передивитися авторську коректуру Сагайдака у шпальтах, сама ж збірка вийшла по його смерті.

ний, що причиною застою в літературнім житті, зокрема в ліричній поезії Галичини, була деструкторська діяльність цієї двійки.

Слід також згадати глумливі примітки Сімовича (В. Верниволі) до Кобзаря, виданого в Липську 1922 р. Катеринославським видавництвом. Проф. Сергій Шелухин багато років пізніш дав вичерпний перегляд цих іґнорантських «приміток» на сторінках львівського католицького місячника Дзвони. Так само не слід забувати на вражаюче кострубатий переклад Тунелю Б. Келлермана Дори Сімовичевої, під редакцією Василя Верниволі, що його видав 1923 р. Оренштайн. І цей переклад аж рясніє від дивовижних форм та висловів, незвичних та чужих нашій мові.

Пишучи це, я не забув про те, що Сімович спричинився до першого видання Карбів Марка Черемшини, видав листування Лесі Українки до Осипа Маковея, видав матеріяли віденських архівів щодо нездійсненої латинізації правопису в Галичині тощо, але не варто позбувати мовчанкою і дані, що я їх наводжу.

* *
*

Пишучи свою статтю Партачі життя, Олена Теліга певно мала перед своїм духовим зором справді неозору безліч таких «світлих постатей».

Забутий тепер усіма київський поет Маслов-Стокоз мав таки рацію, написавши в однім вірші, надрукованім 1889 р. у львівській Зорі такі рядки:

Онуки і правнуки скажуть:
«Нема чого заздрить нам Спарті:
Ми мали свого Леоніда
І безліч своїх Ефіяльтів . . .»

З-поміж студентства різних політичних напрямів у Подебрадах визначався даром слова та глибиною переконання Микола Сціборський; промови його свідчили також про його невпинний духовий ріст та збагачення, що рідко трапляється зустрічати, бо люди звичайно виступають перед нами в своїй однаковій, раз на все закостенілій формі.

У гетьманській групі, назагал досить мальовничій, ще більшою мальовничістю визначалися крутянин Ігор Лоський та Семен Бать.

Ігор Лоський, за свою пишну чорну шевелюру та худорлявість охрищений — Іда Рубінштайн. Його подібність до портрету Іди Рубінштайн (праці знаного московського маляра

Валентина Серова) була дійсно впрост вражаюча, зрештою казали, що мати його була італійка.

Бать знав усі марші російських ґвардейських полків, але, що головне, вмів їх виконувати «на ґембах» та при допомозі ударів п'ястуком в принагідну мить до якоїсь академічної шафи чи навіть табурету. Не зважаючи на таку інструментальну обмеженість, ці марші в його виконанні виходили навіть блискуче. Уенерівський сатиричний листок Еней вмістив світлину Батя з коротким, але вичерпуючим написом: «Павлодержавіє».

* * *

. . . Моя остання зустріч з пані Оленою р. 1932 на подєбрадському корсо, недалеко від костелу була коротка. На привітання й запит «як живеться нашим у Варшаві», пані Олена, звичайно така весела, через силу промовила: «Знаєте, так надокучило відповідати усім на цей запит. Але Вам я все-таки скажу: живеться краще, як тут, у Чехії» . . .

Значно пізніше, аж тепер, запитуючи листами знайомих, як жилося Телігам у Варшаві, я довідався, що спочатку, цебто ряд довгих років, від 1929 до середини 30-их років Телігам велося у Варшаві дуже тяжко й зле, що жили вони вражаюче бідно. Тоді я нарешті зрозумів, чому пані Олена з такою мукою на обличчі відповіла на моє конвенціональне запитання . . .

5. X. 1947.

Р. ГАРМАШ

Трагедія М. Хвильового — трагедія нашого покоління*)

Ідеї — небезпечно позичати, бо позичена у ворога ідея найчастіше не може нічого дати поневоленій нації . . . Безперечно, М. Хвильовий, що справді був талановитою одиницею, почав сам відчувати, що його «ідеал» азійського ренесансу не вростає в ґрунт, починає губити пелюстки і в'янути.

Так далі поглиблюється трагедія Хвильового, який страждає у великій мірі «за чужі гріхи», за недолугість апостолів скрофулічного українського відродження! У душі Хвильового накопичується усе більше нерозв'язаних проблем, усе більше протиречностей, які ще гострішають з огляду на склад його

*) Початок див. „Вежі", ч. 1.

натури. Він сам у вступі до своїх Синіх етюдів пише: «Я — пробачте за вольтеріянство — я романтик! Саме відси й іде розшарпаність і зворушливе шукання самого себе... Я до безумства люблю небо, траву, зорі, задумливі вечори, ніжні осінні ранки, коли десь летять огненнопері вальдшнепи, все те, чим пахне сумовитий край нашого строкатого життя... І ще люблю я до безумства наші українські степи, де промчалась синя буря громадянської баталії, люблю вишневі садки («садок вишневий коло хати») і знаю, як пахнуть майбутні городи нашої миргородської країни».

З наведеної цитати ми бачимо, що сам Хвильовий тоді вже собі усвідомлював не лише свій романтичний склад натури, але й те, що ці думки були в країні «діялектичного матеріялізму» — вольтеріянством, що це ж було причиною «розшарпаности» (мрія і дійсність) та шукання «твердої форми» власної думки, в яку можна було б вилити справді власну мрію.

Однак Хвильовий, що ніс на собі тягар «первородного гріха» нашого анемічного «національного» відродження, ще не міг собі усвідомити, що безумно-дорогими йому українськими степами промчалася не синя, лише червона від української крови буря не громадянської, тільки національної «баталії», чи навіть радше навали. Не розумів ще тоді М. Хвильовий і того, що та «буря» з невблаганною конечністю мусіла нищити всі «вишневі садки» і що М. Хвильовий, непоправний романтик і «недоучка», тільки уявляв собі, що «знає», як «пахнуть» міста майбутнього! Він ще тоді не розумів (бо йому ще багато чого треба було не лише вивчити, а впрост «відкрити», щоб «знати» і розуміти), чому ті міста матимуть справді «гострий», але далеко не приємний для нашого нюху московський запах, специфічний «русскій дух» і будуть і досі ще більше підкреслювати провінціяльну, служебну, колоніяльну ролю безіменної, вихолощеної «миргородської країни».

В серці романтика Хвильового лежать тимчасом поруч себе не лише вода і вогонь, але й динаміт! Хвильовий (як і безліч хвильовинят) не усвідомлював собі, що не можна з одного боку любити Україну, а з другого писати: «Я вірю в «загірню комуну», вірю так божевільно, що можна вмерти. Я — мрійник і з висоти свого незрівняного нахабства плюю на слинявий скепсис нашого віку» (передмова до Етюдів).

За спробу сполучити ці дві любови Хвильовий заплатить життям, а Україна — ріками крови.

Звичайно, можна плювати на «скепсис», та не слід забувати про конечність вибирати предмети своєї віри, які взаємно себе не виключають.

Хвильовий (як і ціле покоління сучасних «недоучок» — хвильовинят) думає, що ідеї, в які можна і треба вірити, можна собі «вибирати» і «брати», не підозрюючи, що вони мусять не «позичатися», а творитися після впертої праці нераз кількох поколінь людьми великої індивідуальности і великого знання та великої віри. Тому не можна їх «вибирати», як у крамниці біжутерії найкращі дорогоцінні камінці, і потому ними оздоблювати все, що нам сподобається, начепляючи їх поруч себе. Лише «хвильовинятам» здається, що так вони творять «синтезу» різних великих ідей . . . Те, що пробував зробити М. Хвильовий зі своїми ідеалами, ось як описує Д. Донцов у статті присвяченій Хвильовому:

„Як і багато його попередників, спершу він думав впхати свою країну, «рідні» елементи в рамки чужої синтези, дати їм чужу корону. Під крилами тієї синтези розцвітатимуть і свої чинності, — свої «вишневі садки», в яких вродився Шевченко, «як геніяльний Леонтович в бур'янах моєго степового краю» (Слово), свої Марії, свої, що бродять в борах, «середньовічні лицарі», з яких потім постане надзвичайний «азіятський ренесанс». Але дійсність глузувала з його химер. Дійсність поставила перед дилемою: або — створити свою синтезу своїх елементів, або — прийняти чужу, і вона стопче твої сади, зашле Шевченка, розстріляє Марію і Леонтовича, «лицарям» припечатає тавро бандитизму, з народу — зробить плем'я феллагів . . ."

Ці слова Донцова не лишились без впливу, і Хвильовий почав серцем, інтуїцією відчувати, що з його «синтезою» щось не гаразд. У нього вже виникало грізне питання: «Невже я зайвий чоловік тому, що я люблю безумно Україну?»

Звичайно, ще замало даних у письменника, щоб дати, хоча б самому собі, ясну відповідь на це і тисячі подібних питань, що йому розсаджують голову!

Не забуваймо, що сам Хвильовий не є «залізною людиною волі», а його герой оповідання Я під цим оглядом стоїть далеко нижче Шевченкового Ґонти.

У цьому творі читаємо: «я — нікчема в його (доктора Тагабата) руках». І це не випадкова фраза, бо далі читаємо: «. . . з боку брели сторожі моєї душі: доктор і деґенерат». А це значить не лише, що номінальному «творцеві» соціялістичної революції (переведеної з ініціятиви і силами чужинців) не довіряли його пани, але й що він, герой Я, діяв увесь час під пресією тих «сторожів душі».

Коли Ґонта, вірний в л а с н і й ідеї, во ім'я тої ідеї з власної волі вбиває синів, — це цілком щось інше, бо у Хвильового ми маємо до діла з убивством доконаним майже засуґе-

стіованою людиною. Деґенерат і садист пильнують об'єкта своєї уваги, і садист-доктор пильнує не за тим, щоб обов'язково покарана була «контр-революція», тільки, щоб герой Я пережив свою трагедію до кінця.

Рештки самокритицизму у героя Я змушують його визнати: «я — нікчема в його руках».

Що ж до «черниць», то читаємо: «жодна черниця не промовила жодного слова. Це були щирі фанатички». Тому насувається питання, чи герой Я не мав часом, замість дужої віри і дужої волі, дужу тугу за одним і другим? Тим не меншою була його трагедія, коли він мусів убити свою матір — Україну.

Одначе помилково утотожнювати Україну Хвильового з нашою Україною. Тоді в нього була ще цілком інша Україна, тобто пів-Україна, пів-«Малоросія», це все те, що оточувало М. Хвильового, серед чого він виріс і з чим він зжився ще до 1917 р.

Тоді, коли в Шевченкових «Гайдамаках» конфлікт постав між любов'ю до свого, між національним обов'язком, словом даним свому народові і особистим-родинним почуванням, то тут постає конфлікт між любов'ю до своєї країни і якоюсь іншою, «вищою ідеєю» в уяві тодішнього, ще національно мало свідомого Хвильового.

Несамохіть пригадується вірш Франка, на який відповів несвідомо М. Хвильовий цим своїм твором. Ось уривок цього твору Франка:

«І чим перечить ця любов*)
Тій другій, а святій любові
До всіх, що ллють свій піт і кров,
До всіх, що їх гнетуть окови?»

Як бачимо, та «друга любов» у критичний момент стає проти «першої» любови. Не можна одночасно служити двом богам, або справді любиться понад усе «матір», або ідею чужу і абстрактну!... І тут не поможе жодна «софістика» типу:

«Хто не вміє полюбити всіх братів
Зарівно, як сонце Боже,
Той не може полюбить тебе,
Кохана Вкраїно.»

Шлях самого Хвильового — це шлях від «другої» любови до любови «першої», шлях, який кінчився тим, що «друга»

*) до України.

любов застрелила Хвильового, щоб ще раз ствердити: не можна одночасно мати дві тих любові. В одному випадкові — вбивається власну матір, в другому — платиться головою в обороні матері.

«Поєднати» може лише міщанин, що не творить нічого, лише споглядає, попиваючи пиво й підспівуючи: «де згода в семействі . . .»

Але в ім'я чого власне Хвильовий мусів убити матір — Україну?

«. . . ішла сіра осінь по сірих заулках республіки» (Слово 1924), «Село темне і гниє в пранцях . . .» (На глухім шляху).

«Аванґард соціялізму» — комуністична партія — теж тепер показався іншим для «ідеаліста-мрійника» з числа дещо здеґенерованих інтеліґентів: « . . . Товаришка Шмідт сказала: «Ви безпартійний? . . . Але це було так холодно, ніби зіма . . .»

«. . . ясно. Тільки ми!»

А національно? — «О, красний, прекрасний цвєт! Рабочій, рабства больше нєт!» (Лі-лю-лі), але це «нєт» на словах тільки. Коштом робітника далі живуть усі нові «зайві люди» з численних його оповідань.

Що ж лишилося все ж у нагороду за вбивство матері? — Тільки спогад про те, як «ішла м'ятежна епоха . . . ішла духм'яна романтика, і нечутно ходили по борах тіні середнєвічних лицарів» — і леґенда про «геніяльного м'ятежника, закутого в міцні ланцюги . . .», який «можливо знову підведеться, можливо знову зійде на наш азіятський корабель і візьме румпель, але ніколи вже він не прорветься з холодного всесильного льоду» (Санаторійна зона).

Більше того! «Світова сволоч, що пролізе в святе святих, сховається там за його ім'я і зробить з нього брудне знаряддя, яким відкидається людськість назад».

Це останнє — звичайно спроба перекинути відповідальність за власну сліпоту на наступників «божка».

Мало того, в голові «романтичного недоучки», що так наївно мріяв про «прекрасну комуну», починає кільчитися підозріння, що і «геніяльний м'ятежник» мав у собі більше бунтарства, як геніяльности, бо ж у тій же «Санаторійній зоні» читаємо: «Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії в відсталій економічно і політично країні?»

Очевидно, це все добре для підтримання духа, коли справа тільки у «відсталості країни», бо ж «всесильний лід» і «світова сволоч» узяті у планетарному маштабі!

Кільчиться вже думка, що помилкою є, немов «революція — романтика, а справді штайнахівське одмоло-

дження». А тоді само собою випливає страшне питання:
«І на чорта ж я існую? Щоб битися з вітряками?» І ось, всі зла-
мані мрійники, здеморалізовані інтеліґенти, що заплута-
лися у тріскучих фразах, філософіях і вигадках, ціла «до-
стоєвщина» творців УССР спливає шумом на спінених хви-
лях ріки, що передтим прорвала греблю, щоб, покрутившись
в якійсь несамовитій веремії (в стилі Едґара По), зникнути
у брудній каламуті загнившого озера. Ці «бувші люди» запов-
нюють Санаторійну зону і фіґурують у інших оповіданнях. В
устах Маї «чека» стає «охранкою» (назва зненавидженої цар-
ської установи того ж роду), а «герої» цього оповідання, за-
плутавшись в абстракціях, філософуванні, і взагалі втратив-
ши духа, доходять до такого стану, до таких ідей: «По суті ж
напевно вже не скажете, що я таке: дійсність чи фантом!»
(сестра Катря з Санаторійної зони).

Який отже світогляд, які погляди характерні для Хви-
льового на цьому життєвому етапі, в моменті «переоцінки вар-
тостей»? За що ще спазматично хапається цей романтик і «віч-
ний арґонавт»? Деяку відповідь може дати лист до сестри
Анарха зі Санаторійної зони, найцікавіші уривки з якого по-
даємо:

«Це тут пройшла татарва із своїм геніяльним полководцем
Чінґіз-Ханом» — «Я писав тобі: Дивіться на Схід! І тепер пи-
шу. Цей траґічний поклик, можливо, не найде відголоску. Його
не зрозуміють. Одні в нім побачать рупор Івана Каліти, другі
— заклик до дикої азіятчини. — Але це ж не те й не друге . . .
Другі помиляються, бо дивляться на Азію як на кубло тьми
і забобонів. Це ж зовсім не так !Ми бачимо, що західня
цивілізація гниє, і в ній гниє людськість. І ми
знаємо. Скоро прийде новий спаситель, і перед-
течею йому буде — Аттіла. Передтеча пройде огнем
і мечем, м'ятежною грозою по ланах Европи, і тільки тоді (тіль-
ки тоді!) свіжі потоки прорвуть напружену атмосферу. Це буде!
Дивіться на Схід! . . . Коли ти будеш тут шукати елементів ме-
сіянізму, ти їх знайдеш. Але ти ніколи не знайдеш тут дерев'я-
но-калуцької матушки або гопаківсько-шараварницької неньки.
Ти найдеш тут Месію, і йм'я йому — майбутній анархізм . . .
Але майбутній Аттіла (а він не за горами) повісить на гіляці
двох: і то буде не тільки Мазепа, але й Петро . . . Йду на Гол-
готу. — Але книжники й фарисеї знову наздоганяють мій над-
звичайний патос. Я чую вдари глуму і падаю, стікаючи кров'ю».

Аналіза наведених уривків лише стверджує те, що було тут
написане про Хвильового.

Ідеалізація Азії — це відгомін московських ідей, які знай-
шли свій вислів не лише на тлі міжнародніх відносин і аґре-

сивних плянів Кремля в зовнішній політиці, але навіть і на еміґрації в усяких «евразійствах». Отже Хвильовий не безпідставно побоюється двох закидів, а саме: служення московському імперіялізмові («рупор Івана Каліти») та ідеалізації руїнництва і примітивізму. Одначе тим закидам він не може протиставити нічого, крім голого заперечення й усправедливлення конечности руйнації. Однак і це усправедливлення не нове. Теза про «ґнілой Запад» від московських «слов'янофілів» через Герцена («пора кончіть ету тупую Європу») і Блока («Скити») дійшла до рук герольдів червоного Кремля — зміцнена арґументами Шпенґлера — безкритично, механічно майже прийнята Хвильовим. Звідти ж взята й ідея «нового Месії» і Аттіли, що грозою прокотиться над Заходом. Але це все цілком чуже, штучне й неорганічне на Україні. Коли під «дерев'яно-калуцькою матушкою» розуміти те, що т. зв. «общерос» Драгоманов розумів, говорячи про «велікоруськую культуру», то відкинення її (як і народньо-етнографічного українства) ще не вихід поза межі СССР. Це дуже маленьке посунення поза тези Драгоманова. Це почуває і сам Хвильовий, який вже почав розуміти істоту політики «геніяльного м'ятежніка». Тому тут фраза про Петра і Мазепу, яка рівнож могла вміститися ще в урядовому: «партія поборює в першу чергу російський великодержавний шовінізм, але одночасно мусить з усією силою ліквідувати прояви українського шовінізму». А тому і «надзвичайний патос» згучить як фальшива нота!

Як бачимо, таке «кредо» було фальшиве і чуже в самому зародку, та й таке невиразне, що не могло задовольняти нікого — тим більше Хвильового! А в серці Хвильового безумовно панувала його «голубая Савоя» — провінція, додаток до чужої держави, додаток, який навіть у вимові (форма «голубая») носив тавро приналежности до «цілого», що однак не робив її менш йому любою.

«Романтик» ставав на котурни, обов'язково хотів рятувати світ, тужив за «всеобхоплюючою ідеєю», ширяв серед хмар і фантомів, втративши ґрунт і почуття реального. А «голубая Савоя» могла лише викликати «тугу», «співчуття», але він би голосно зареготався, коли б йому сказали, що її щастя, її інтереси — можуть виповнити для нього життя, можуть бути метою і змістом. Цей романтичний «недоучка» мав отруєний чужою імперіялістичною «культурою» мозок, замало знав, що б справді розуміти значення органічности і всеобов'язуючої сили законів природи, встановлених Богом . . .

Цей його нахил до абстрактного, апріорного думання, думання поверховного (тому приємне «недоучкам»), нахил, не-

хтуючи цілком земними вимогами, будувати розкішні повітряні замки — не давав змоги Хвильовому знайти пункт опертя.

Не лише герої Хвильового, але безперечно, до певної міри, і він сам відкидає дійсність і — як героїня тої ж Сентиментальної історії — дає себе нести своїй «дикій фантазії», яка підсовує чудернацькі, але характерні для людей того типу бажання. Ось зразок такого маячення-мріяння: «. . . я вже тоді хотіла бути матір'ю, а вітер мене збентежив: мені хотілось завагітніти від нього (підставляла вітрові свої молоді груди, і вітер їх лоскотав). Мені хотілось так чисто завагітніти, як завагітніло голубе небо, що вже мільйони віків хоронить у собі таємницю найкращого і найчистішого зачаття . . . Бігли поля, і суворо обминали нас шведські кургани. Я згадала Марію Кочубей» . . .

Люди з таким способом думання знають лише «вишневооку Україну — цей химерний край диких і темних доріг до романтичної комуни», але «не помічають» справжньої України і нічого знову ж не можуть зі себе витиснути окрім тієї ж «Марії Кочубей»! А це ж жахливо мало! Так мало для «заповнення життя», що лишається тільки їхати геть, шукати «загірньої комуни», щоб . . . замість неї в кращому випадкові знайти «посаду машиністки» в чужому місті, в чужій установі, для чужої держави, а в гіршому . . . стати на шлях, який знову приведе або до ролі тої ж «чесної давалки», або до фахової проституції (тілом чи духом).

Поза цими можливостями і їх незначними варіянтами Хвильовий не бачить ще жадної іншої.

«Творення» кумирів (і, як наслідок, безнастанні розчарування) — це «прикмета» усіх «недоучок» з романтичним складом натури і самого М. Хвильового з років 1919—1925. Не випливає з того аж ніяк, що слід стати Санчо Пансом! Ні! Безперечно мав рацію Хвильовий, немилосерно поборюючи кожного Санчо Пансу. Але і з донкіхотством треба скінчити, конче треба, і це собі Хвильовий вповні усвідомив уже в році 1923/24. Треба було *понати вчитись*, щоб скінчити зі світом фантомів, залишивши його у Санаторійній зоні.

Хвильовий уже в 1923 р. неясно усвідомлював існування певних аналогій між собою і Дон Кіхотом, звідси: «Це ж якийсь всесвітній ідіотизм! І на чорта ж тоді я існую? Щоб *битись з вітряками?*» Очевидно не грає ролі, що ці слова вклав Хвильовий в уста «Хлоні», так як в уста «Анарха» вклав оцінку соціяльної і вселюдської ролі тих «Дон Кіхотів». «Анарх» виразно і недвозначно сказав про себе і всіх подібних півінтеліґентів, що заплутались, відірвавшися від реального ґрунту, в маніловських «ідеалах»: «. . . *ми не тільки зайві люди, а й шкідливі*».

Це — був кульмінаційний пункт, і з цього моменту починається перелом і пізнавання — наука.

В царині стилю письменник, що загнався був не лише до «імажинізму», але навіть пробував висловлюватися «заумною мовою» (Кручених), якої зразком у Хвильового може бути таке речення: «. . . І тоді дзвональна звена веснальної дзвими блакитнить на душальній душі поета . . .», — вертається «ad fontes» і . . . починає вчитись — у Зерова, у неоклясиків, у европейських клясиків — ясного вислову і «мистецької культури».

Так можна вважати, що М. Хвильовий замикає перший етап своєї творчости, розпочатої своїм дебютом у «Шляхах мистецтва» року 1921. М. Хвильовий тепер доходить нарешті до ствердження і визнання істини: «Нове мистецтво утворюють робітники і селяни . . . Тільки з умовою: вони мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніяльними людьми». А звідси висновок: «Молодій молоді треба вчитись, вчитись і вчитись.»

Коли йде про стилі, форму, техніку творчости, то тепер Хвильовий ступнево, але рішуче відвертається від Сходу і починає висловлювати такі думки: «Зерови відчули запах нашої епохи й пізнали, що нове мистецтво мусить звернутись до зразків античної культури». Однак це торкається все того «як», а безперечно значно важливішим (і важчим до розв'язання!) є питання «що» — питання змісту.

У шуканні нового змісту велике значення має те, що в його серці безперечно панувала його «голубая Савоя», яку, як це він побачив, намагається Тагабат вбивати все наново, щодня і щогодини, а з другого боку він, зустрівщись з Пєтушковими, Хаями, Тагабатами, почав сумніватись навіть у тому, чи справді Кремль знає шлях до тієї «загірньої комуни» і чи справді туди прямує?

Талановитий письменник не може вже задовольнитись «катехизисом» марксизму-ленінізму і тим, що визнано за «канонічне». Допитливий розум починає шукати й того, що є на «індексі». Одночасно, звичайно, починається переоцінка вартостей, ревізія дотеперішніх поглядів і більш серйозне ставлення до всього, що діється довкола.

Він, як романтик, іде в своєму «вольтеріянстві» (це взяте з московської літератури означення відьнодумства) все далі й далі, зокрема все дужче наголошуючи ролю одиниці в творенні історії. На закид у цій справі, що він, Хвильовий, оспівує одиниці, виїмкових героїв, а не безіменну масу — єдиного творця історії, як за К. Марксами, так ще більше за Грушевськими, Ісааками Мазепами і Григорієвими — М. Хвильовий

відрізує з властивою йому драстичністю: «А що ж оспівувати? Всяку сволоч... тільки тому, що вона зветься комуністами?» (Синій листопад). Таж, на думку письменника, саме ці ідеалізатори маси, міщанська (в духовому розумінні) «верхівка» тієї маси затягли революцію в «Заулок», це про них сказав Хвильовий: «з'їли сукини сини революцію!» Проблеми еліти і маси починають особливо цікавити Хвильового, і можемо з певністю сказати, що він не лише в Ле Бона чи Ібсена, але і в Літературно-Науковому Віснику і в писаннях Донцова шукає на них відповіді.

І ось Хвильовий пише: «Не маса, що, неоформлена ідеологічно, буде задавати ідеологічний тон культурному ренесансові, а інтеліґенція тієї маси», а далі стверджує: «Очевидно, історію робить не тільки економіка, але й живі люди». З тих же знову «живих людей», як знаємо, вибирає письменник «героїв», визначні одиниці. Ті його герої починають щораз частіше і гостріше підкреслювати погляд Хвильового, висловлений ним у передмові до поезій другого романтика — Вас. Еллана: «Громадянська війна скінчилася. Комунар (ясніше лірик) не зрушив «бетонно-світові підпори». Замість «червоних зір», над «розвій-ністю хмар» замаячив безвихідний неп з його диким бюрократизмом і гладкими непманами».

Одночасно він починає здогадуватись, що в дійсності рішальну ролю у всьому відіграє не клясово-ідеологічний момент, а момент національний, і тому він признається (Слово), що кохає місто «н е т а к, я к і н ш і, тому що город — це Сервантес Сааведра Міґуель де, тому що в битві при Лепанто тощо, в полон до альжірських піратів» ... розуміючи його як активного провідника, як фокус національних стремлінь, як центр культури, як джерело могутности! Це розуміння міста не лише близьке до Вергарнового, але вже в ньому криються зародки майбутньої «орієнтації» на Захід, бо ж Москва, як і решта народів «азійського ренесансу» (у практиці близьких духом і расою народів ц е н т р а л ь н о ї Азії), не мала ніколи міст, які грали б таку ролю.

Помічаючи ж усе більше ролю національного моменту, він в Санаторійній зоні заповідає, що його майбутній Аттіла «повісить на гіляці н е л и ш е Мазепу, але й — Петра». Це речення варте того, щоб на нього звернути увагу, воно доводить, що письменник ще перед 1924 р. зрозумів: 1) що «комунізм» виконує історичну ролю Аттіли, і «новітні гуни» (образ, може, викликаний Скитами Блока) не є плодом хворої фантазії, 2) що Москва може виставити свого кандидата на цю ролю, 3) що ц е й кандидат, проклямуючи зруйновання в с ь о г о старого, в д і й с н о с т і руйнуватиме т і л ь к и ч у ж е ста-

ре (пригад мрії Еренбурґового героя романа Жанни Ней, який захоплено мріє про момент, коли вдасться нарешті обернути «Париж у купу руїн, серед яких блукатимуть божевільні»), але зберігатиме і вивищуватиме власне, і 4) думає (йдучи по лінії, яку з убивчим сарказмом пояснить Хвильовий аж у Вальдшнепах «браком широкої індивідуальної ініціятиви й навіть відповідних термінів», конечних для утворення «свого програму, свого нового світогляду»), що треба хоча б пробувати дати свого кандидата на «Аттілу», щоб він хоч допильнував здійснення підступного «програму руйновання і знищення коріння традиції» не лише на потенціяльних ворогах московського народу, але й на самому московському народі!

Отже тоді, коли не лише спадкоємці Коряків і Пилипенок, але навіть «хвильовинята» нераз, аж у роках 1939—1945, доходили до висновку, що без революції (і то національної революції) «повісити Петра» Москва не дозволить, тільки змусить цілувати його ноги, і коли запізніле майже на 20 років своє спостереження ще й пояснювали не тим, що вони самі тільки «Карамазенки», позбавлені окресленої власної індивідуальности, а якимсь «переродженням комунізму», — то Хвильовий вже тоді (1924 р.) починав правильно розуміти, що криється за комунізмом.

(Далі буде.)

М. Б.

Невдача московської православної церкви

Сталінська московська православна „церква", очолена орденоносним патріярхом Алексієм, на сьогодні потерпіла моральну поразку. Коли совєтський режим опинився під загрозою знищення в війні з бувшим своїм союзником — гітлерівською Німеччиною, то мусів змінити свою політику й щодо релігії. Щоб рятувати себе, кинувся Кремль за допомогою до великодержавного московського націоналізму, одним з речників якого споконвіку була московська православна церква. Московська православна церква і совєтська московська влада пішли на угоду: за цією угодою московській православній церкві надається право життя й навіть поширення за межі національно московські, але вона мусить за це бути вірним помічником у переведенні загарбницьких ідеалів московської сталінської імперії. Якось дивним здається, що може бути спільного між християнською церквою і безбожним варваром — кремлівською владою. Аджеж большевики знищили сотки тисяч людей тільки за те, що вони були добрими християнами. Московська совєтська влада роз-

стріляла десятки тисяч священнослужителів, в тім числі й архиєреїв, а патріярх московський Алексій за свою сумлінну службу „великому вождеві всіх народів світу" одержав орден „Красного знамени" — високу совєтську нагороду. Отже з рук, що нищили і нищать не лише православ'я, а взагалі християнство.

Всякі нагороди звичайно даються за якусь корисну з точки погляду того, хто дає нагороду, працю. Яка ж корисна праця очолюючого московське православ'я патріярха Алексія могла бути для антихристиянської кремлівської влади? Ця корисна праця полягає в тому, що очолювач московської церкви, патріярх Алексій, всупереч дійсності скрізь і всюди писав і говорив, що совєтська влада дає повну волю релігії, що нікого за релігійні переконання не переслідується і т. д. Займаючи високе становище в московській православній церкві, патріярх Алексій явно проповідував і проповідує неправду, а тобто насаджує серед вірних своєї пастви аморальність. Бо хоч Апостол Павло і говорив — „ність бо власть, аще не од Бога, сущії же власті од Бога учинені суть, тим же повинуйтеся властем вашим", але ж сам Господь наш Ісус Христос саказав: „воздадите кесарево кесарю, а Божіє Богові". Це в ніякім разі не означає, що можна порушувати християнську мораль, бо кесареве ми віддаємо кесарю, але де торкається Божого, моралі християнської, то ми не можемо поступитися ні на одну йоту.

Християнська релігія, — як у минулому за часів свого переслідування, особливо за доби таких римських цісарів, як Діоклетіяна, Нерона, Юліяна-Відступника й інших, так і тепер, за часів кремлівсько-большевицької влади, переслідування якої вірних Христовій науці навіть перевершили переслідування в минулому, — дала мільйони мучеників за Христову віру. Патріярх же московський Христову святу правду продає за орден „Красного знамени", інакше кажучи: продає свого ближнього. Коли це зробив і робить високий духовний достойник, то чомуж не може це саме переводити і рядовий член пастви московського патріярха? Чому не може віруючий москаль сумлінно служити катові свого народу і приймати сам безпосередню участь у катуванні невинних людей? Так воно і є, і провина за це лежить і на ієрархах московської „Сталінської" церкви. Ця трагедія московського народу була б горем меншої біди, коли б вона була лише в рямцях московського народу, але справа в тому, що Москва, мовляв, „третій Рим, а четвьорому не бивать", тому московська православна церква стремить поширити свою владу на всі православні національні церкви. Цьому сприяє сталінська влада, бо патріярх московський, подорожуючи, переводить сам або через своїх підручних архиєреїв (частинно бувших аґентів НКВД) аґітацію на користь большевицької Москви.

Отже, московська православна церква впряглася, і досить таки міцно, в працю для антихриста Сталіна. Сталін і його влада разом з комуністичною партією вирішили використати патріярха московського і його ієрархію як таран у боротьбі з ворогами комунізму. Для цієї мети восени мин. року в Москві намічено скликати Собор Вселенської Православної Церкви, на який мали б з'їхатись представники вищого духовенства всіх православних церков. Ясна річ, що большевики всякими способами допомагали в здійсненні цього пляну своєму орденоносному патріярхові.

На соборі мали бути розглянуті такі питання:

1. Доповідь про Ватикан і православні церкви.
2. Православна Церква і евкуменічний рух.
3. Англіканська Церква і православне священство.
4. Взаємовідношення між вірмено-григоріянською, асіро-якобинською, асіро-халдейською, абесінською і іншими православними церквами.

Головною точкою мав бути Ватикан, бо, як відомо, Ватикан став на позицію активної боротьби з атеїзмом, тим самим з большевиками.

Інші точки програми Собору — це власне розгляд питання про підпорядкування в той або інший спосіб національних православних церков московській церкві, а тим самим і московській світській владі.

На проєктований большевиками Собор, що мав мати назву Вселенського Православного Собору, були запрошені всі східні патріярхи на чолі з Вселенським Константинопольським Патріярхом. Але Вселенський Константинопольський Патріярх Максимос, повернувшись з Греції до Константинополя, сповістив про свою відмову приймати участь в московсько-большевицькому Соборі. Крім того у Фанарі (грецький квартал в Константинополі) офіційно заявили, що скликати Вселенський Собор належить тільки Вселенському Патріярхові, а не намісному, яким в данім разі є московський патріярх.

Олександрійський патріярх Христофор теж відмовився приймати участь у московському Соборі, він зазначив, що обставини не відповідають цьому починові, бо на території СССР нема вільної думки. Відмовились від участи й Антиохійський та Єрусалимський патріярхи, митрополит грецький Дамаскінос і патріярх Кіпрський. Навіть сербський патріярх Гавриїл мав мужність не дати своєї згоди на участь у московському Соборі.

Зате змушено до такої згоди патріярхів болгарського та румунського — і то, очевидно, під сильним натиском своїх большевицьких урядів, як говориться, „страха ради, бояхубося".

Отже, сталінський орденоносний московський патріярх за такої ситуації був сам... змушений відмовитися від скликання наміченого „Собору".

Таким чином сталінська московська православна церква на сьогодні потерпіла поразку. Але треба сподіватися, що московський патріярх Алексій, ввімкнувшись у шерег героїв і творців нового сталінського життя, буде стреміти до того, щоб новими потягненнями виправдати високе довір'я до себе свого бога в Кремлі...

О. ЖДАНОВИЧ

«Совєтська культура йде вперед...»

1.

Московська компартія завжди вповні розуміла значення культурної ділянки і на неї від самого початку своєї дії звертала окрему увагу. Сьогодні москалі вповні розбудували свій „пролеткульт" і поставили на службу пропаґанді. В недавно початому новому наступі Москви на всіх фронтах політичної війни культурна ділянка відіграє першорядну ролю. Нераз зустрічаємо думку, що всякий тоталітаризм знаходить багато послідовників в колах т. зв. інтеліґенщини.

Большевики це добре знають і знають також, що інтеліґенція — це ключева позиція в кожному суспільстві, й тому на цьому відтинку потискають всі пружини.

Радіо, преса, книжка, фільм, сцена, концертова заля — все взято під увагу, й на всіх мовах світу Москва трубить до наступу на ворожий їй світ. Перечищені минулого року культ-робітники, що вже стали фактично політ-робітниками, захлинаються боєвими кличами. „Являючись законним спадкоємцем всього кращого й передового, продовжуючи традиції великих московських клясиків — совєтська література йде вперед, йде вище, все більш розкриваючи свої невичерпні можливості" — проголошує напередодні „великого жовтня" „Литературная Газета" (ч. 51 з 1. XI. 1947). І під цей бойовий реклямний вереск на всіх язиках все затрубіло про незрівняність совєтської, тобто московської, хоч і багатомовної літератури.

„Найбільше завдання сповняє совєтська книжка в моральній ділянці, розбуджуючи в читача захоплення зусиллям на користь суспільства, в імя добра, поступу, допомоги" — підголосником підспівує Марер у Відні („Stimme der Zeit", ч. 2/3). Отже за мораль б'ється лише совєтська література, а несовєтська дише розкладом. Ми продемонструємо це нижче на прикладах. Але в першу чергу б'ється сьогодні совєтська література за піддержку політично-пропаґандивного наступу, що його недавно почав прокураторським тоном Вишинський. У нас ще в пам'яті т. зв. антивоєнна пропаґанда Кремля 20-их років. Для змучених війною народів це дуже солодкі помадки, й ними знов взялись годувати світ кремлівські ґанґстери. Але цим разом з більшою консеквенцією і широким фронтом всіх союзних і ще не зовсім союзних народів.

Білоруський орденоносець Якуб Колас заявляє: „На пленарному засіданні ООН виступає наша білоруська делеґація на чолі з тов. Кісєльовим... Хіба це не прямий обов'язок білоруських письменників допомоги дипломатичним представникам республіки в їх боротьбі за мир, в їх демаскуванні імперіялістичних авантурників?" (Лит. Газ., ч. 44 з 8. X. 1947). Ця заява Коласа була лише повторенням генеральної лінії сучасного етапу, яку приписано тепер письменникам СССР і яку вони виконують стахановськими темпами. Частина завдання „досрочно" виконана до річниці октябрської революції. Приглянься деяким продуктам.

2.

В центрі уваги Вишинського, тобто Політбюра, стоїть сьогодні Америка. В першу чергу „реакційні" (а що не реакційне, що не комуністичне?) кола Америки підпадають під обстріл. Це ж в Америці наказано перевірити деяких державних урядовців щодо їх симпатії до тоталітарних систем. Це, очевидно, б'є по комуністах. А хто такі комуністи?

На це відповідає „Литературная Газета" (ч. 50 з 29. X. 1947): „В комуністах втілено сьогодні все чесне, сміливе, поступове. Коли ти хочеш бути певним завтрішнього дня, коли хочеш бути горожанином вільної держави, коли не хочеш чистити черевики багатим чужинцям — покладайся на комуністів. Коли хочеш демократії і миру, коли тобі дороге життя твоїх дітей... — прислухайся до голосу комуністів. Коли ти хочеш, щоб в віках збереглась самобутня культура твого народу (ота сама самобутність української культури — непростимий гріх — О. Жд.), коли не хочеш, щоб все створене поколіннями вчених, поетів, будівничих було залите хвилею штандартного „американізму" — іди за комуністами." Америка не хоче йти за комуністами, тому „Известия" (ч. 255 з 29. X. 1947) твердять, що вона йде назад до деспотії, і тому сьогодні в Москві твориться окремий літературний жанр: антиамериканська література.

На старті першим був К. Сімонов зі своєю п'єсою: „Русский вопрос", що пішла на безконечну кількість сцен СССР і появилась в різних мовах при допомозі тих чи інших „незалежних" чи „демократичних" видавництв. В цій п'єсі представлені американські журналісти, видавці й їх службовці. Як представлені?

З одного боку ціле це середовище — це публічний дім, як у фізичному так і в моральному відношенні. Забріханість, продажність, жадоба грошей і вигід хочби коштом власних переконань — ось їх головні прикмети. Видавці потребують оббріхувати СССР — журналісти це роблять задля грошей. Герой п'єси не хоче продати свого сумління, не хоче написати протисовєтської книжки, бо він знає, що СССР стоїть тільки за мир. Його за це руйнують матеріяльно, але він не ломиться, бо вірить, що існує друга Америка, справжня Америка — прихильна до СССР. П'єса зроблена незвичайно примітивно й плоско, але „допомагає дипломатам боротись за мир" — і тому славиться як справжнє мистецтво.

Останньо той же самий Сімонов, що вже став „спецом" в американських справах, нашисав повість: „Дым отечества", де також „розкриває всю гниль капіталістичної Америки" і старається довести, що американці ніколи не були справжніми союзниками, а завжди були ворогами, бо не віддавались беззастережно в лапи Кремля. „А всі наші приятелі з застереженнями врешті решт найчастіше оказувались ворогами", — каже його герой Басагрін.

Компромітація бувших союзників займає тепер багато місця в совєтській літературі. Витягується тепер те, що колись писав Маяковський про Америку („Stimme der Zeit", ч. 4), пишеться про жахливе положення американських ветеранів війни (ibidem) і т. д. Юрій Герман написав повість „Союзники", в якій знаходимо таку сцену: на совєтську базу за полярним колом приїздить делеґація союзників обговорити справу прислання летунської частини на допомогу москалям. При об-

говорюванні справи виявляється, що для союзників найважливіша справа — це справа садовини і публічних домів, що, очевидно, викликає обурення всіх совєтських людей такою гниллю капіталістичних гидр.

Марк Донской — автор фільму „Радуга" (за повістю Ванди Васілєвської) доводить, що ген. МакАртур, будучи союзником СССР, думав його експлуатувати фінансово, а коли це виявилось неможливим, став його ворогом.

Г. Мдівані друкує спогад про день 25. V. 1944, коли німецькі літаки збомбардували й оточили печеру Дервар, де перебував Тіто зі своїм штабом. Зі спогаду недвозначно виходить, що місце побуту Тіто зрадив німцям член англійської місії, Рандолф Черчілл. А чому? Тому, що всім було ясно, що „маршал Тіто не дозволить англо-американським імперіялістам поневолити народи Юґославії" („Лит. Газета", ч. 48 з 22. X. 1947 р.).

Якийсь хахол, Юрій Гордієнко, в тій же газеті (ч. 50 з 29. X. 1947) пише про бувшого союзника:

Плывет на платформах корейская соя,
И рис, и пушистаго хлопка тюки,
Мелькают крылатие каски конвоя,
Кривые улыбки, прямые штыки,
Гудят под колесами звонкие рельсы,
И стонут и сетуют сталью литой:
„Ко — рей — цы!
Ко — рей — цы!
Ко — рей — цы!
Раздавлен ваш край вашингтонской пятой."
(„В Южной Корее").

Ленінградські театри ставлять комедію Євг. Петрова: „Остров мира", що спирається на цитату з промови Вишинського про підпалювачів війни.

3.

Та не лише Америка стоїть під обстрілом. Совєтська пропаґанда спрямована на те, щоб довести, що дійсно лише комуністи „втілюють все чесне, сміливе, поступове". При оказії процесу катів конц. табору Саксенгавзен в Берліні довідуємось, що лише комуністи судять воєнних злочинців, а в західніх зонах їх по головці гладять. Аж недобре стає, читаючи те все: і за кого вони мають всіх своїх читачів, коли виписують такі нісенітниці?

Лише одне ч. 44 московського часопису („Лит. Газети" з 8. X. 1947), органу правління Союзу совєтських письменників СССР, містить статті: 1) Ванди Васілєвської — „Криваві гроші" — про фінансування англійцями польського підпілля, 2) Б. Кандідова — „Приятель фашизму Пій XII" — про „спілку Пія XII з гітлерівськими катами", і 3) Б. Биховського — „Скандальна філософія" — про „розклад і упадок" французької філософії. А поруч стаття про літературу, що „освітила світ" — очевидно московську.

Лише московська література малює справжню людину. Лише вона стоїть на сторожі вселюдських ідеалів — свободи, миру й демократії.

Лише вона є джерелом советського патріотизму, патріотизму — де любов до Росії зв'язана з почуттям її місії звільнити світ від насилля й неволі.

Лише „советська людина" — людина-творець. Лише ця людина здібна на оптимізм, бо вона прямує не до грошей і нищення, як людина західнього світу, а до любови й перемоги добра й альтруїзму. Тому „советська людина" має непереможний оптимізм, якого першим джерелом є советська література. (А. Адаліс: „Творці життя" — „Лит. Газета", ч. 48).

Так само передову науку має лише СССР. Це тисячу разів ствердили члени Академії Наук на переджовтневих зборах. Це стверджує і Г. Коновалов в новому романі „Університет" („Октябрь" чч. 6, 7, 8). Роман Коновалова має представити советське університетське середовище. Оте багатонаціональне, з пошаною всіх народів, їх самобутніх культур, що має показати, як наука завдяки жовтневій революції стала здобутком всіх народів. Це мало бути в романі сказано, а що сказано? А сказано, що комуністи — носії нової, справжньої моралі, а советські університети — носії розвитку російської філософії, яка являється справжнього філософією, а західня філософія — це, поза Марксом, Енґельсом і ще може Дарвіном. псевдофілософія.

Так доходимо до суті цілого наступу: чи він завалить капіталізм, чи не завалить, а підносячи московську культуру як найвищу, найкращу і т. д., русифікацію „визволених" народів таки приспішить.

4.

У читача напевно постає питання: що ж робить тепер українська советська література?

Що? Вона підголосником підспівує тому, що їй диктує „Литературная Газета" з Москви. Як література провінційна, для місцевого вжитку, українська література не анґажується в „закордонну акцію".

Як підтверджує Л. Сєрпілін (політрук з „Известий" для української літератури), головними темами української літератури являються не світові проблеми, а проблеми внутрішнього порядку: останньої війни й повоєнного будівництва. Малишко написав поему „Прометей" (Сталін), О. Гончар — „Знаменоносці". Первомайський написав віршовану повість з часів війни — „Молодість брата".

На сценах перше місце має п'єса О. Корнійчука про повоєнне будівництво: „Приїздіть у Звонкове". Тут показане колхозне село й іде жорстока розправа з відомими з минулорічної чистки: 1) „низькопоклонством перед буржуазною культурою Заходу", 2) настроями післявоєнної передишки, якої не сміє бути, і 3) з рецидивами українського буржуазного націоналізму.

Як не стараються українські письменники й взагалі робітники культури догодити Москві, а всеодно нічого не виходить. От Ігор Савченко, як пише „Радянська Україна" (ч. 174), вже другий орден добуває, крутячи фільм про стратегічний геній Сталіна: „Третій удар". Ось всі письменники Дніпропетровська й Криворіжжя пишуть про шахти, про заводи, про „Автострой". Дмитро Ткач пише про фльоту, Бейлінов про металюрґію „Приднепров'я" — а всеодно щось в Україні не так.

Коли читаєте „Лит. Газету", а в ній про московську літературу, то там і передова, і чесна, і найкраща, і висока, і праця письменників кипить. А коли читаєте про українську літературу, то чи це буде „Радянська Україна", чи „Правда Украины", чи навіть „Известия" — всеодно щось в Україні не так. І над молодняком не працюють як слід. І журнали не влад, і клюби не справляються.

Корнійчук розпинається вже навіть в московській газеті „Правда Украины", що всі письменники України, від Фейбесовича до Вишні, присягли ще минулого року виконати всі завдання партії і покаятись за вказівками Жданова, а от і сам Корнійчук мусить признатись, що в українській літературі все з'являються „рецидиви буржуазного націоналізму" та й годі. І то навіть у письменників, які вже знають, що цього не можна, й у письменників, які про націоналізм навіть поняття не мають.

І от поклявся Корнійчук під бурхливі оплески за всіх письменників України, що вони, повні любови до великого Сталіна, під керівництвом ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У віддадуть всі сили на створення книг гідних . . . совєтської літератури — найідейнішої й найпередовішої в світі („Правда Украины", ч. 160). І взялись письменники за роботу.

Взявся за роботу й Ю. Яновський, що довго мовчав, як зі злобою пише прокуратор А. Борщаговський („Лит. Газета", ч. 44). Аж врешті не лише написав, але й видав повість „Жива вода", що малює життя в повоєнній Україні й охоплює широку проблематику „від колхозу до шахт Донбасу", від „цехів заводу до Нюренберґського процесу". А що вийшло? „Яновський опинився по пояс у ржавій болотяній воді". Вдався йому, пише прокуратор, лише малюнок переселених з Західньої України родин, що „виросли в буржуазному режимі", а тепер вростають в колхоз. Вдався малюнок їх різности від колхозників, їх побуту, їх одежі, мови. Словом — вдався малюнок людей ще не зломаних совєтською дійсністю, що ще мають своє обличчя без наказаного „ентузіязму". А решта? „Це фізичні й моральні виродки". Партієць Карпо — це „розложена морально людина". Інваліди війни не мають допомоги від держави. „Українські банди" в Яновського не виплив куркульства і т. д. Словом: Яновський подав в повісті „фальшиву видумку", а не дійсність. Мова повна архаїзмів! Дівчину порівнює він (без іронії!) з князівною і взагалі вживає безліч „реквізитів націоналістичної романтики". „І буржуазний об'єктивізм, і націоналістичні помилки свідчать про наявність поважних ідейних прогріхів в творчості Яновського" — закінчує московський прокуратор.

Ми не хочемо повторювати свого часу сказаного про трагедію калік. Але не можна не підкреслити факту, що Україні не може вирвати серця навіть Москва. Що націоналізм лежить в крові й висить в повітрі. І тому Москва так спішно переводить винищування біологічної субстанції українського народу й так прискорює повну москалізацію. Послідовне збивання української совєтської літератури до позему абсолютно провінційної — не останній в цьому засіб.

«НЕВІГЛАС» (Д-р П. ГЕРАСИМЕНКО)

Москвофільство в культурі

Перед першою світовою війною в Галичині існувала особлива порода „зубрів', які заперечували самостійне існування українського народу. Їх називано „москвофілами".

Ці „зубри" перед другою світовою війною практично вимерли. Їх музейні екземпляри удержувались тільки завдяки заходам польської й чеської влади. Для українського свідомого світу були це лиш курйози.

На Наддніпрянщині таких цілковитих ренеґатів не називали москвофілами, а просто москалями або і зрадниками. Москалів українського походження було досить багато, але вони ані в культурному, ані в політичному житті української нації не відогравали ролі, хібащо як елемент, що збільшував питому вагу зайшлих справжніх москалів.

Гірше стоїть справа з українськими опортуністами.

Ідея повної самостійности не встигла закріпитися в еліті молодої козацької держави, що була створена гетьманом Богданом Хмельницьким. Використовуючи це, москалі систематично викорінювали ідею української самостійности і фізично нищили чільних представників цієї ідеї та висували опортуністів. Початки опортунізму позначили шкурництво і національна зрада (напр. Брюховецький) та підступ і насильство Москви. Кривавий терор Петра I на Україні після Полтавської битви підтяв можливості масової боротьби за самостійність на окупованих Москвою українських землях. На арену українського життя виходять опортуністи, які під впливом комплексу меншевартости плекають лише оборону автономізму і „прав" — але фактично русифікуються і захоплюються фантомом т. зв. „російської" культури і нації. Ідейний зміст цього опортунізму характеризує Історія Русов так:

„Коли зрівняли в правах російських дворян з малоросійським шляхетством, тоді малоросіяни почали сміливо вступати до російської служби, скинули татарські і польські одяги, почали говорити, танцювати і співати по-російськи."

Михайло Драгоманів, що був найчільнішим оборонцем „общерусской" культури в другій половині 19. століття, вважає наведену цитату з „Історії Русов" за центральну ідею тієї книги.

Опортуністи наші намагались підпорядкувати інтереси української нації якійсь фіктивній „вищій" ідеї, і ідея федералізму стала тим юридичним фантомом, тією абстрактною — і в своїй суті фальшивою — схемою, у спасенність якої вони звикли вірити, як у справу реальну і здійсненну *).

Діяльність опортуністів привела до цілковитого викривлення по-

---

*) Навіть у державних націй виникає потреба боротись з правничими і загальними фікціями. Характеристичні в цьому відношенні думки впливового американського публіциста В. Ліпмана, який у своїй книжці U. S. Foreign Policy з 1943 р. пише: „За першу й останню річ ми мусимо вважати американський національний інтерес. Коли ми цього не робитимемо, коли ми будуватимемо нашу політику на певного роду абстракт-

няття українського патріотизму. Більшість нащадків козацької старшини москалізувались, а тих, які ще втримували сентимент до минулого, було так мало, що вистачала любов до української мови чи звичаїв, щоб заслужити назву українського патріота. У Шевченка такий „патріотизм" викликає глибоке обурення:

Оце ледащо — щирий пан,
потомок гетьмана дурного
і презавзятий патріот;
та й християнин ще до того.

У Київ їздить всякий год,
у свиті ходить між панами
і п'є горілку з мужиками,
і вольнодумствує в шинку.

„Льокальний патріотизм погоджувався зі служенням імперській „російській" ідеї, і треба дивуватись, скільки дотепу й здібностей витрачали наші „самоотвержені малороси", боронячи думку, що це якась загальна справа, а не справа московська, якою вона по суті була.

Захоплення цим фантомом „общеросійської" справи перемагає навіть „фізіологічну" відразу до Московщини, яка була напр. у Миколи Гоголя.

Ось характеристичні риси українських „москвофілів-опортуністів". Змагаючись виявити свою вірність, вони: а) виявляють спеціяльну, більшу ніж до інших народів, симпатію, прихильність чи любов до московського народу; б) при кожній нагоді вишукують докази корисного впливу московського народу на українців, підкреслюючи якісь особливі зв'язки між обома народами і спасенність московських впливів у минулому й сучасному — все це з метою прищепити думку, що ми й москалі мусимо триматись разом, бо тільки спілка для нас корисна, а без москалів ми нічого не варті. (Звідси випливає також і відношення до Европи: — з Европи сприймається лиш те, що пройшло через московське цідилко, а інакше „в Европі все гниле"); в) вишукують, або навмисне вигадують чи повторюють вигадані неґативні особисті риси українських діячів і політиків, які були виразними ворогами Москви. Тому новітні історики у Мазепі хотять бачити тільки честолюбця і еґоїста, не забуваючи перетрясати історично недоведені припущення про пляни Мазепи приєднати Україну до Польщі. Тому також Драгоманов поширює вигадку про „неуцтво" Шевченка і примітивність його таланту.

Всі злидні українського народу москвофіли приписують виключно на рахунок самих українців: москалі, — кажуть вони, — до того ані рук не прикладали.

Коли московський наступ на Україну вже ніяк не можна заперечити, то наші москвофіли намагаються пояснити це (і вони самі в це свято вірять) тим, що то винні лише окремі москалі, які нібито непросвічені, а тому навіть діють собі на шкоду, або що винен режим царський чи большевицький.

ній теорії наших прав і обов'язків — то ми будуватимемо замки в повітрі. Ми тоді будемо формулювати політику, яку нація не буде піддержувати своєю кров'ю, потом і слізми... Коротко, — ми досягнемо успіху лише тоді, коли станемо освідомленими американськими націоналістами".

Довгий час діяння москвофільської пропаґанди незвичайно притупив відчуття власного національного інстинкту (інтересу), що дало свої катастрофальні наслідки під час національного зриву 1917—1920 років. Але й ця кривава боротьба українського народу не викликала загального прозріння. Наша інтеліґенція ще й досі в більшості сліпа і глуха і нечуйна до московської і москвофільської пропаґанди.

Хіба ж це не прояв певної національної сліпоти, коли історик і самостійник повторює: «Історичною правдою є міт про те, що нас в Україні знищили москалі. Коли почались з початку XVIII століття перші т. зв. гонення на українство в сфері духового і релігійного почуття, то тоді — як це виразно підкреслив Драгоманов, — з початку XVIII століття на протязі 30-ти літ не було в Росії висвячено ні одного архиєрея великороса, а все українці („Чудацькі думки"). І це вони, а ніхто інший, ляха Мазепу „проклинали."» (В. Липинський, Листи до братів-хліборобів. Част. І, Мюнхен 1946).

Цей духовий московський і москвофільський полон, ця глухота і сліпота є явищем настільки загрозливим, що не можна мовчати. Бо москвофільство в теперішніх умовах боротьби України за своє бути чи не бути — це національний злочин.

Прикладів пропаґанди москвофільства (часто завуальованої) можна знайти немало серед теперішньої української еміґрації.

В моєму відкритому листі до українських наукових установ (див. „Українські Вісті", ч. 73, 1946) вже зареаґував я проти начерку проф. О. Оглобліна, який московських генералів і губернаторів на Україні — Левандідова і гр. Румянцева — представив як прихильників українських національних аспірацій.

Про притуплення національного почуття свідчить яскраво те, що наші інтеліґенти не вбачають у очевидних москвофільських висновках проф. Оглобліна нічого шкідливого і навіть уважають їх за цінний здобуток української науки.

Так С. Підгайний, реаґуючи на мій лист, пише: „Щодо оцінки Леванідова, то п. Герасименко мусів би довести, що професор Оглоблін помиляється, а він цього не зробив . . ." *)

---

*) С. Підгайний закидає мені також, що я „безсовісно" пригадую колишні москвофільські писання проф. Оглобліна, писані „під диктат ҐПУ", бо, мовляв, свого часу проф. Оглоблін у Київському Університеті при большевицькій владі „послідовно і категорично" обстоював і пропаґував у своїх лекціях, книгах і статтях „ідею державної незалежности і суверенности української нації". Чи могло це останнє бути правдою при якій би то не було московській окупаційній владі на Україні? Відповідь на це питання хай дасть перед своїм сумлінням С. Підгайний.

Я знаю тільки друковані праці і статті проф. Оглобліна з того часу, і в них ніде не пропаґувалась ідея державної незалежности. Ані п. Підгайний не заперечує, що якраз протилежну тенденцію мали статті, які з'являлися друком в офіційних совєтських виданнях для масового затуманення українського народу москвофільством і які видавались у тридцятьох роках аж до початку другої світової війни. Пан Підгайний пояснює це „диктатом ҐПУ". Для нас важливіше те, що славословія на адресу московських губернаторів з'являються на еміґрації в 1947 р., хоч тут вже не мусів би проявлятися „диктат ҐПУ".

Отже для С. Підгайного певно ясно, що проф. Оглоблін не помиляється і що дійсно таки якби не російські генерали, то ми б не мали і Котляревського.

Московський міністер освіти Свєтлов недавно писав (див. московська „Правда" з дня 10. березня 1947 р.): «Викладачі історі СССР частогусто забувають звернути увагу студентів на те, що московський („руский") народ грав провідну („ведущую") ролю в розвиткові народів нашої країни.»

Мимоволі виникає питання: чи різняться висновки проф. Оглобліна (які приймає і боронить і п. Підгайний) від вимог московського міністра?

А ось другий приклад!

В українських канадійських часописах у серпні 1947 р. появилась стаття Ів. Огієнка (Митр. Іларіона) про новий правопис, заведений на підсовєтській Україні в травні 1945 року. Замість того, щоб проводити гасло „Геть від Москви", цей наш „філолог" вихвалює московську працю. Коли академік Грушевський у 1926 році навіть під большевицькою владою міг стверджувати натиск Москви на правописному фронті, то Ів. Огієнко в 1947 р. на еміґрації докотився до такого ганебного твердження:

„Широке наше громадянство поза межами Рідного Краю приписує правописну скаканку московському урядові, а на справді воно так не було ... Московський уряд байдужий до того всього й участи в цих змінах не брав і не бере — це діло самих українців."

З останнім реченням можна б хіба погодитися настільки, наскільки таких українців віднести до однієї групи, яку репрезентують Брюховецькі, Кочубеї і в останній час Огієнки, — тобто до категорії московських льокаїв.

Бо справді: Ів. Огієнко називає московську експозитуру на Україні „Українським Урядом", а „Академію Наук УССР" — „нашою Академію".

„Український Уряд 1942 року звернувся до нашої Академії поновити роботу над уреґульованням і удосконаленням українського правопису" — пише Огієнко і далі каже: „Нехай новий правопис і не скрізь відповідає істоті нашої мови, нехай часом (?) і схиляється він до правопису братнього (sic!) російського народу (а таке часом (?) помітне), але все ж це буде один правопис і для школи і для громадянства."

За цим арґументом „єдности" правопису також криється москвофільство, якому муляє очі всякий вияв українського життя, що не пройшов через нівелізаційне горно московських впливів. Тому то Огієнко скілька разів згадує у своїй статті з виразною зневагою „галичанські" прикмети попередніх правописів. Це свого роду „соборництво навиворіть" подібне до того, що дехто вбачає позитивні сторони в окупації всіх українських земель Москвою: мовляв ,тепер принаймні ми досягнули соборности — тепер всі вкупі ... в одній в'язниці. Це як з тим циганом, що „для компанії повісився".

Тому для ментальности москвофіла цілком природним є таке патетичне твердження Огієнка: „Новий правопис постав у суворих евакуаційних обставинах, постав на чужині, коли ще не вся рідна земля була повернена". І це він твердить тоді, коли на цілий світ треба кричати, що вся українська земля загарбана Москвою.

Іван Огієнко не спиняється і перед зневажуванням характеру української народу. Він пише: „На початку революції большевики сильно зреформували російський правопис, — і всі реформу прийняли дисципліновано... У нас це було якраз навпаки, — і тут виявився протилежний характер двох народів: російського і українського". Отже небажання прийняти правопис, що його нам накидувала Москва, це для Огієнка неґативна риса (брак дисциплінованости), притаманна українському народові.

Іван Огієнко мав певні заслуги перед українською культурою, напр., своїми популярними виданнями. Але чи можна йому за це вибачити його прояви „дисциплінованого" москвофільства?

Попередні заслуги ніколи не звільняють від відповідальности перед нацією. Бо нація мусить покутувати за провини (вільні чи невільні) в кожному разі. І коли хтось, прикриваючись фаховістю чи титулами, ширить ідеї шкідливі для нації, які з наукою не мають нічого спільного, то громадянство не сміє мовчати.

Мусимо собі усвідомити, що ми ведемо боротьбу з Москвою за свою незалежність. І в цій боротьбі фронти мусять бути ясно означені.

РЕЦЕЗІЇ

Улас Самчук: Юність Василя Шеремети. (Роман, I, II, том. Вид. Прометей, 1947).

Висуваючи гасло великої літератури, зловився Улас Самчук у власне сильце. — Назагал читачі невдоволені з його роману, а ми думаємо, що — з огляду на їх очікування прийшло й розчарування: очікували „великого твору", а дістали звичайний... Зрештою, навряд чи Самчук мав на цілі дати якийсь особливий твір, бо автор сам на вступі заявляє, що поставив собі за мету стати літописцем подій, які сам бачив, ц. зн. дати уривок своєї автобіографії.

Не зважаючи на наше в загальному позитивне становище до Василя Шеремети, ми вважаємо погляд Самчука на власну літературну працю за шкідливий для його дальшого розвитку, і це власне найкраще пізнати на Василі Шереметі. Василь Шеремета не різниться в нічому від попередніх творів Самчука. Так само повільно й непомітно пливе акція цього роману, немов поліськими низинами, така сама слаба образність вислову, згруба написані характеристики персонажів, той самий словник. Через хронікарність зображення одної ґімназії виступила атипічність сюжету цілої повісті, не охоплюючи всіх західноукраїнських, — де життя ґімназистів інакше виглядало, от хочби сліди всяких москалізмів і пиття горілки. Не зважаючи на ці хиби, Самчук — надто добрий оповідач, щоб не міг приємно заколисати читача своєю розповіддю, якби був мовчав про велику літературу.

Найменше захоплюють в романі діялоги: вони задовгі і нудні, зафотографічні і тимто сплощені. Хибою вважаємо зовсім газетні статті про польські переслідування шкіл, замість ті переслідування показати. Також не використав Самчук нешабльонової постаті Сецюка, отого дипломатичного брехуна. Його роля в гуртку при боротьбі з комуністами була б справді дуже цікава. Забагато місця зайняло в романі кохання, яке представлено

з перспективи — не бачити, не чути, тільки тужити — і тимто не диво, що воно кінчиться еґоїстичною втечею Шеремети з простягнених обіймів. Найкраще і зовсім по-гімназійному випала прогулька до лісу. Там справді дуже багато молодого сміху, розмаху й радощів. Цим власне шляхом повинен був піти Самчук, подібно як Кіплінґ у Stalky and Co. Кіплінґ представляє „штубаків", які зрештою були англійськими патріотами, але на штубацький лад, і через те патріотизм старого ідіота-посла до парляменту сприйняли з обуренням і сльозами. Самчук представив своє покоління як наших „старих" у слові й поведінці, які тільки в дивний спосіб ходять ще чомусь до школи, а через те треба їх відмолодити в творчій реторті.

Не зважаючи на хибну методу, Самчук виконав своє завдання, бо допомагає читачеві приємно пережити кілька ілюзійних годин у крем'янецькій гімназії. Р. Є.

Володимир Січинський: Чужинці про Україну, вибір з описів подорожів по Україні та інших писань про Україну за десять століть. П'яте видання. (В-во Т. Павловича, Авґсбурґ 1946, 8^{0}, 118 ст.).

П'яте видання книжки проф. д-р В. Січинського (трохи скорочене в порівнанні з четвертим празьким виданням) дає читачеві цінну лектуру, яка відсвіжує інтерес до нашого минулого і до історії української культури.

Добрі якості цієї книги, які ми знаємо ще з попередніх видань, не треба підкреслювати. Останнє видання зроблене чепурно, з добрими ілюстраціями, і книжку особливо варто допоручити нашій середньошкільній молоді. П. Г.

ХРОНІКА

В днях 5—6. листопада в Майнц-Кастелі (в американській зоні Німеччини) відбулась **Конференція МУР-у,** присв'ячена обговоренню нових драматичних творів членів МУР-у.

На Конференції заслухано й обговорено п'єси Людмили Коваленкової — Домаха (дія на тлі розкуркуленого українського села), Уласа Самчука — Шумлять жорна (український визвольний рух на Волині під час німецької окупації), Івана Багряного — Морітурі („драматизована повість" про тюремне життя в'язнів за „Єжовщини") й Ігоря Костецького — Близнята ще зустрінуться (спроба на тлі українською підпілля за німецької окупації розв'язати „проблему доби" — через поєднання ідеї боротьби за удосконалення світу з ідеєю боротьби за внутрішнє удосконалення людини).

В обговоренні зачитаних творів взяли участь, окрім ряду критиків й письменників, й режисери Й. Гірняк та В. Блавацький.

Вийшла **повість Тодося Осьмачки: Старший Боярин** (В-во Прометей, Бібліотека новітньої літератури) з життя української провінції перед першою світовою війною.

В „Держлітидаві" в Києві вийшла **повість Олександра Ільченка** про життя Т. Шевченка після заслання: **Петербурзька осінь.** Завдання книжки — довести, що Тарас Шевченко був ворогом української національної ідеї й що його духовими вчителями були Чернишевський, Добролюбов і т. д.

Президія т. зв. **Спілки совєтських письменників України** затвердила головою Спілки О. Корнійчука, його заступника-

ми — П. Тичину, І. Ле та І. Стебуна; відповідальним секретарем — І. Серпіліна.

Відповідальним редактором Літературної Газети затверджено П. Усенка.

Президія СРПУ іменувала нову редакцію журналу Вітчизна, головний редактор — Е. Адельгейм.

Директором В-ва Радянський письменник призначено С. Розумовського. Головою редакційної ради затверджено жидівського письменника Н. Рибака.

Створено також Бюро секції московських („русских") письменників (в Україні) на чолі з В. Некрасовим.

Якуб Колас зазначає в своїй замітці Бути громадянином (Литературная Газета, ч. 44, 1947), що серед білоруських письменників чимало талановитої молоді. В. Кравченко написав роман про відбудову господарства Білорусії, А. Стахович працює над романом про повоєнне будівництво білоруського народу, і роман цей виявляє безсумнівні ознаки таланту.

Проте, в своїй цілості — зазначає Я. Колас — ще не всі білоруські письменники включились до розробки громадсько-політичної проблематики.

Один з обов'язків письменників Білорусії — на думку Я. Коласа — пряме творче втручання в справу розробки історії рідної літератури й літературних підручників. Сам особисто присв'ячує Я. Колас багато часу редакційній праці великої історії білоруської літератури й московсько-білоруського словника. Назагал насвітлення критичної історії білоруського народу знаходиться досі під впливом „авторитетів старої буржуазної науки". Зокрема в літературних хрестоматіях минуле займає непропорційно багато місця. „До нашого слова прислухається усе проґресивне людство" — кінчає свою замітку поет. — „Будемо ж всебічно удосконалювати цю нашу бойову зброю".

Для якої остаточної мети — в московській Літературній Газеті великий білоруський поет, очевидно, написати не міг!...

22. вересня ропочалось у Баку **ювілейне святкування 800-ліття з дня народження великого азарбайджанського поета Нізамі.** Який характер за теперішнього окупаційного режиму в Азарбайджані ці ославлювання мали — є очевидне. Зокрема яскравою під цим оглядом була промова представника Спілки совєтських письменників А. Фадеєва на тему: Спадщина Нізамі і наша сучасність. Промова зводилась до... ославлення народа московського і його культури, й тої подяки, якою Азарбайджан московському народові зобов'язаний за цивілізаторську працю московських „культуртреґерів" в Азарбайджані. Політичне вістря промови було одночасово спрямоване й проти „англійських імперіялістів" і, очевидно, азарбайджанського націоналізму. А. Фадеєв відверто заявив, що він „хоче тут пригадати, що „Росія" зродила таких діячів як „Бєлінський, Герцен, Чернишевський, Добролюбов, Плеханов, а потім великих Леніна і Сталіна", що історично склалося так, що „російська робітнича кляса очолила звільнення всіх трудящих людей світу від ярма експлуатації".

Кавказьких націоналістів, які „виступали проти росіян" і говорили про себе, що вони — за незалежний Азарбайджан, Грузію, Вірменію, називає А. Фадеєв переконливим терміном „наймити капіталу". Натомість епітетом „геніяльний" наділює тих одиниць з поневолених Москвою народів, що розуміли, що без „проґресивної революційної демократичної Росії" (тобто СССР) не може бути звільнення й їх народів.

На зборах виступив ще ряд представників інших „союзних" народів, серед них — представники болгарський і юґославський.

25. вересня влаштувано біля Кіровограду у мавзолею Нізамі мітінґ, де забирав слово й представник від письменників „українських” ...

Болгарські письменники були змушені видати проголошення, в якім стверджено, що „найбільший ворог свободи — фашизм”, що страчений провідник селянської партії Пєтков „безсумніву зробився б катом болгарського народу” (!), коли б вдалося йому заходити владу через „переворот”, що „хижі лабети американських мільярдерів, генералів, банкирів і дипломатів доляра страшать поділити світ на дві частини й підготувати нову війну” і що „національну й економічну самостійність нових европейських демократій” боронить „великий Совєтський Союз” ... — (Литературная Газета, ч. 49, 1947).

В Штуттґарті почав із жовтня виходити польський тижневик, присв'ячений культурним справам — **Przeglad Literacki.**

Цьогорічну літературну нагороду Нобеля одержав французький письменник Андре Жід. Українському суспільству знаний А. Жід — колишній прихильник СССР — зі своєї книжки Поворот із СССР, в якій розвінчує большевизм.

На книжнім ринку з'явились — випущений В-вом Культура **реферат Олега Кандиби про українську історичну свідомість: Сонце слави, й короткий вибір з поетичної та публіцистичної спадщини Олега Кандиби: Будьте! з дороговказу Олега Кандиби.**

З рамени В-ва Культура вийшла (на циклостилі) **розвідка Р. Десняченка про М. Драгоманова: Покійник, якому не дають вмерти.**

Вийшла друком (В-во На чужині-Культура), — випущена ще перед другою світовою війною (1939 р. на циклостилі) — **розвідка С. Николишина: Культурна політика большевиків і український культурний процес (публіцистичні рефлексії).**

Вийшли окремо книжкою (В-во Прометей) **спогади Семена Підгайного: Українська інтеліґенція на Соловках,** спогади 1933—1941. Вони вже були друковані за війни на сторінках Українського Вісника.

*

На сторінках Радянської України, ч. 156, 1947 склав „народній артист СССР, лавреат „Сталінської премії”, М. Крушельницький, **„творчий звіт” з театрального сезону 1946-47 за працю Харківського театру — „Державного ордена Леніна Академічного Драматичного Театру УРСР ім. Т. Г. Шевченка”.**

Основною виставою театру була вистава Ярослава Мудрого Ів. Кочерги, з інших — уваги заслуговують вистави Далеко від Сталінграду А. Сурова та Старі друзі Л. Малютіна. В останнім часі працює театр над підготовкою Молодої ґвардії Фадеєва. З цієї вистави мав початись сезон 1947-48. 30 роковини т. зв. Української Сов. Соц. Республіки має відзначити театр виставою у грудні місяці п'еси Генерал Ватутін Л. Дмитерка.

В травні 1947 р. відзначив театр 25-ліття свого існування.

В **Українськім Драматичнім Театрі в Чернівцях** виставлено Землю (за повістю О. Кобилянської) та Рускій вопрос К. Сімонова. З артистів театру звертають на себе увагу „народній артист УССР” В. Сокірко, Ю. Величко, „заслужені артисти УССР” — Муратова, Киселева та інші.

20. вересня відбувся в **Театрі Плейгавзу у Вінніпеґу Український балетний вечір** (хореограф — Д. Чутра). Показано новий характерний балет на один акт — На лугах (музика — В. Сокальського), що „танком і музикою має

виявити життя на українських лугах". Другою точкою був витяг з клясичного балету Маркіз Фляй (музика — К. Ваганена) й поодинокі сольові виступи й дуети (серед них Балетто з опери Ноктюрн М. Лисенка). Закінчено виставу характерним балетом Криниця, муз. Ф. Якименка — історія відкинутого кохання Левка до сільської красуні Оксани. Музика Якименка своєю національною насиченістю справила на присутніх сильне враження.

З приводу Вечора зазначив рецензент канадійського Нового Шляху, др. П. Маценко, що цей вечір був вдалим виявом шукань хореографом Д. Чутрою національного українського вислову в танку. Окрім традицій українського народнього танку використав Д. Чутра й здобутки т. зв. світового балетного мистецтва. Окрім українських сил взяли участь у Вечорі й чужинці.

*

В Київській кіностудії випущено новий фільм Подвиґ про „безмежну мужність совєтських розвідчиків в дні великої Вітчизняної війни". Режисер — „заслужений артист Російської СФСР" Барнет, композитори — Д. Кисбанов, М. Блейман, К. Ісаєв. (Правда Украины, ч. 158, 1947).

На сторінках московської Літературної Газети (ч. 49, 1947 р.) пише **академик А. Палладін про свої враження з поїздки на міжнародній фізіологічний конґрес**, що відбувся в Оксфорді.

Метою нотаток довести „надрядність нашого (совєтського) ладу й ведучої ролі нашої наукової думки" проти англійських. Цю ідею пробує довести А. Палладін прикладами з життя наукового й взагалі з англійського побуту, але переконати ці приклади можуть хіба що самих Палладіних, поскільки й вони вірять в те, що пишуть.

М. ін. совєтська делеґація вибрала собі право читати доповіді по-московськи (офіційні мови конґресу — французька, англійська, німецька). З цієї нагоди Палладін м. ін. пише: „Російська мова звучала переконливо для усього передового людства в роки війни проти німецького фашизму, на цій мові говорить народ-переможець, народ, який створив найбільшу й найпроґресивнішу державу на світі, і ця мова повинна зайняти своє законне місце в працях Конґресу"... До цього варто хіба додати, що А. Палладін — президент Академії Наук... „Української ССР"!

В-во Академії Наук СССР випустило великий збірник за редакцією І. Грабаря: **Пам'ятники мистецтва, зруйновані фашистівськими загарбниками.**

До 30-ліття „Октябрської Революції" у Вільні відбулась **ювілейна сесія „Академії Наук Литовської ССР".** Літературний Інститут Академії випускає свій перший збірник, в якім зібрані матеріяли про „народню письменницю" Жемайте, про „першого робітничого поета" Яноніса, про творчість „клясика литовської літератури" Донелайтіса і — очевидно — про впливи Н. Некрасова на... литовську поезію.

*

В днях 31. жовтня і 1. та 2. листопаду мав у Буенос Айрес відбутись **український національний культурно-освітній Конґрес, скликаний товариствами Просвіта, Відродження та Український Допомоговий Комітет в Арґентіні.**

Гасло Конґресу — „Воля Україні!" через спільний український національний фронт.

З нагоди т. зв. **„800-ліття Москви"** т. зв. Совєт Міністрів УССР й ЦК КП(б)У постановили на могилі „основоположника Москви", князя Юрія Долгорукого, в церкві Спаса на Берестові (Києво-Печерська Лавра) спорудити меморіяльний монумент. Це саркофаг (з українського лябрадору) з написом: „Тут похований Юрий Воло-

димирович Долгорукий, основоположник Москви. 1090—1157 рр.” Збоку на цоколі саркофагу такий напис: „Споруджено для відзначення 800-ліття Москви працюючими Києва 7. вересня 1947 р.” (Правда Украины, ч. 157, 1947 р.).

З нагоди 30-ліття „Великого Октября” підсумовує якийсь Петро Глебка на сторінках Известій (ч. 237, 1947 р.) **„осяги” білоруського життя під „сонцем сталінської конституції”.** Щодо культурного життя, то автор старається переконати читачів „що тільки совєтська влада” принесла білоруському народові письменність. В т. зв. Білоруській ССР має бути 19 тисяч шкіл, в яких навчалося півтора мільйона дітей , і 25 вищих шкіл. Автор, зрештою, не зазначає, що навчання в усіх тих школах іде не в інтересах білоруського народу, а проти цих інтересів. Рівнож не зазначає автор, яку дійсну функцію повнить т. зв. Білоруська Академія Наук, 41 науковий інститут, 200 часописів і журналів (з яких „більшість” (!) виходить на білоруській мові), театри (серед них — „російський драматичний”, „єврейський драматичний”, „театр ленинського комсомола” і т. п.). Зрештою, признається з гордістю автор, що такими своїми успіхами зобов'язаний білоруський народ особливо „партії Леніна-Сталіна” й „братній допомозі російського народу” і що цю допомогу „відчуває повсякденно”. Радо віримо . . .

З нагоди 30-ліття „Великого Октября”, секретар ЦК КП(б) Латвії Ян Калнберзін росписується на сторінках Известій (ч. 235, 1947 р.) — **як совєтська Латвія росте й міцніє! . . .**

Так працює сьогодні Академія Наук Латвійської ССР, дванадцять науково-дослідчих інститутів, кількасот бібліотек тощо. При тім наклади книжок і брошур, виданих в Совєтській Латвії минулого року, в два з половиною рази перевищили наклади книжок „буржуазної Латвії” 1937 року. Зокрема важливе, що латвійський народ дістав нарешті доступ до творів Маркса - Енґельса - Леніна - Сталіна” . . .

Розвивається в дусі совєтських ідей і нове латвійське мистецтво.

Яка жахлива дійсність криється за тими словами, знаємо з власного досвіду!

Голова Ради міністрів т. зв. Таджикської ССР, Джабар Расулов, на сторінках московських Известий (ч. 246, 1947 р.) з нагоди 30-ліття „Октябрської Революції” зробив **заяву про щасливе і т. д. життя Таджикістану під Сталінським сонцем.** В ділянції культурної праці відмітив автор і такі досяги, як переклад на таджикську мову численних праць клясиків марксизму-ленінізму, кращих творів російської літератури. Таджикська інтеліґенція „з успіхом опановує марксо-ленінською теорією, передовою совєтською наукою й технікою . . совєтська інтеліґенція Таджикістану залучає народ до передової культури російського народу . . .” і т. д.

16. жовтня закінчив у Софії свої праці **пленум т. зв. Загальнослов'янського Комітету.** Пленум має поширити свою діяльність на „демократичні організації” і неслов'янських країн.

Наступний (третій) пленум має відбутись у лютому 1948 р. в Празі.

Як повідомляє франкфуртська Кроніка в ч. 44, 1947 р., **колишня львівська бібліотека Оссолінеум** врятувала лише 40 відс. своїх книжкових багатств. Під час війни пропало тільки півтори тисячі книжок, натомість великі втрати (серед них і рукописів!) принесла евакуація бібліотеки на Долішній Шлезьк. Як відомо, після окупації Львова большевиками дозволено польським чинникам вивезти бібліотеку до Польщі.

Від Редакції: Закінчення статті Л. Михалка: *На черговім етапі* з технічних причин переносимо до наступного числа журналу.

„The Hedgehog“ — a literatury publication.
Autohorised by EUCOM Hq. Civil Affairs
Division 14. July 1947. Authorisation AG.
383. 7., GEC-AGO. — Editor J. Lycholit.
N/0379